ვ. კიკნაძე



საქართველო XIV საუკუნეში



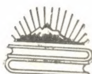
საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

ვაჟა კიკნაძე

საქართველო XIV საუკუნეში





„მეცნიერება"
თბილისი
1989

მონოგრაფიაში განხილულია საქართველოს ისტორია XIII ს. 90-იანი წლებიდან ვიდრე XIV საუკუნის მიწურულამდე. როგორც ცნობილი, ასევე სამეცნიერო მიმოქცევაში პირველად ავტორის მიერ შემოტანილი პირველწყაროების ახლებური ინტერპრეტაციის საფუძველზე შესწავლილია XIV ს. საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის კარდინალური პრობლემები. მათ შორის: საქართველოში მონღოლთა უღლის დასასრული, ქვეყნის პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენა, საქართველო-საილხანოს ურთიერთობა, მიზეზები, რომლებმაც ხელი შეუწყვეს ქვეყნის სუვერენიტეტის მოპოვებას და ა. შ. შრომაში განხილულია მთელ რიგ პოლიტიკურ მოღვაწეთა ზეობის წლები (მაგალითად, გიორგი V ბრწყინვალის, გიორგი VI მცირის, ვახტანგ III-ის და სხვათა). კრიტიკულადაა გაანალიზებული, აგრეთვე, უცხოელ ქართველოლოგთა შრომები, რომლებიც აღნიშნულ ეპოქას ეხებიან. ნაშრომში ცალკე თავები ეძღვნება ამ საუკუნის კულტურის ისტორიას და XIV საუკუნის ანონიმი მემატიანის, ჟამთააღმწერლის, ვინაობის საკითხს.

ნაშრომი გათვალისწინებულია სპეციალისტებისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, პროფ. მ. დ უ მ ბ ა ძ ე

რეცენზენტები: ისტ. მეცნ. დოქტორი, პროფ. დ. კ ა ც ი ტ ა ძ ე,
ისტ. მეცნ. კანდიდატი თ. ე ნ უ ქ ი ძ ე

ქ $\frac{0503020906}{М\ 607(06)—89}$ 174—89
ISBN 5—520—00424—2

შესავალი

Ne quid falsi audeat, ne quid veri nom audeat historia.

„დაე, ისტორია ტყუილს შეუშინდეს,
მაგრამ არ შედრკეს არანაირი
სიმართლის წინაშე“.

ციცერონი

XIV საუკუნე მნიშვნელოვანი ხანაა ქართველი ხალხის ისტორიაში. ეს ის პერიოდია, როდესაც საქართველოში მონღოლ-თათართა საუკუნოვან ბატონობას ბოლო ელება და ქვეყანა გარკვეული დროით პოლიტიკურად კვლავ ერთიანდება.

XIV ს. დამდეგისათვის, ერთი მხრივ, საქართველოში და, მეორე მხრივ, მის სიუზერენ ქვეყანაში — საილხანოში, ამ მიზნების განსახორციელებლად სავსებით ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა. ამ პერიოდში საილხანო დაცემისა და დაქუცმაცების გზაზე დგას. 1335 წ. მონღოლთა ეს სახელმწიფო ფაქტობრივად დაიშალა კიდეც. რაც შეეხება ქართველ ხალხს. შეიძლება ითქვას. დღიდან მონღოლთაგან დაპყრობისა მას არ შეუწყვეტია დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა. XIV ს-დან კი ამ ბრძოლას ისეთი გამოცდილი პოლიტიკოსი ხელმძღვანელობდა, როგორიც გიორგი V ბრწყინვალე (1318—1346) იყო. გიორგი V-მ, კ. მარქსის სიტყვები რომ მოვიშველიოთ, რომელიც ივანე III-ის პოლიტიკას შეეხებოდა, „ერთ თათარს მეორის დახმარებით სძლია“. ყაენის ხელისუფლება თავისი სასარგებლოდ გამოიყენა და „ამ საშუალებით განთავისუფლდა თავისი ყველაზე საშიში მეტოქეთაგან, დასძლია ყოველი წინააღმდეგობა“[1].

შუა საუკუნეებში, როგორც ცნობილია, ძლიერი სამეფო ხელისუფლება პროგრესული საწყისის მატარებელია. აქედან გამომდინარე, გიორგი V-ის გამარჯვება სამეფო ტახტის სხვა პრეტენდენტებზე და მის მიერ ურჩი ფეოდალების დამორჩილება, ქვეყნის ინტერესე-

[1] K. Marx, Secret diplomatic history of the Eigtheenth century, edited by El. Marx. London, 1899, p. 79—80.

ბის თვალსაზრისით, დადებით მომენტად უნდა მივიჩნიოთ. საერთოდ კი ეს იმის წინაპირობა იყო, რომ ძლიერ სამეფო ხელისუფლებას წარმატებით ეწარმოებინა ბრძოლა დამპყრობლის — მონღოლთა წინააღმდეგ.

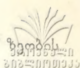
სამწუხაროდ, საქართველოს ისტორიის ეს მნიშვნელოვანი ხანა დოკუმენტაციის მხრივ ძალზე ღარიბია. სხვა საბუთებს რომ თავი დავანებოთ, ეპოქის ძირითადი მოვლენების გადმოცემისას წყდება ქართული ნარატიული წყაროს — „ქართლის ცხოვრების" თხრობა. უცნობი მიზეზების გამო XIV ს. პირველი ნახევრის ანონიმი მემატიანის ე. წ. ჟამთააღმწერლის თხზულება მხოლოდ 1317—18 წლამდეა მოყვანილი. მონღოლთა წინააღმდეგ და ქვეყნის გაერთიანებისათვის ბრძოლა კი, ძირითადად, სწორედ ამ პერიოდის შემდეგ იგულისხმება. ასეთმა ვითარებამ დაღი დაასვა ეპოქის შესწავლის საქმეს. ამიტომაცაა, რომ არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელსაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის მართებული გაგებისათვის, დღესაც დავას იწვევს და საბოლოოდ გადაჭრილი არ არის.

სადღეისოდ ამ საუკუნის კარდინალური მოვლენების შესასწავლად ძირითად წყაროს ფაქტობრივად ვახუშტი ბატონიშვილის XVIII ს. შუა წლებში დაწერილი თხზულება — „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა" წარმოადგენს. თუმცა აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ როგორც დამატებითმა კვლევა-ძიებამ გვიჩვენა, ვახუშტის უმთავრესი დებულებები XIV ს-თან დაკავშირებით სავსებით დასაბუთებულია და ხშირად სხვა უცხოური წყაროებითაც მოწმდება.

წყაროთმცოდნეობითი ბაზისის აღნიშნულმა თავისებურებამ ამ ეპოქის განსხვავებული შეფასება გამოიწვია ქართველ და უცხოელ ავტორთა მხრიდან. ნაშრომში სხვა საკითხებთან ერთად კრიტიკულად გვაქვს განხილული ქართულ და უცხოურ ისტორიოგრაფიაში წამოყენებული ყველა ძირითადი მოსაზრება. ეს მით უფრო აუცილებელია, რომ დღემდე არ არსებობს ნაშრომი, რომელიც მონოგრაფიულად შეისწავლიდა აღნიშნულ ეპოქას.

შრომაში მოხმობილი გვაქვს მთელი რიგი ახალი, ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უცნობი მასალები, მათზე დაყრდნობით უკეთ წარმოჩნდა საქართველოს აქტიური საგარეო ურთიერთობანი აღნიშნულ ეპოქაში.

ახლებურად ვიხილავთ აგრეთვე არსებულ ქართულ წყაროებს, მაგ., ჟამთააღმწერლის ტექსტს და ამ ასწლიანი მატიანის ანონიმი ავტორის ვინაობის საკითხს. დოკუმენტურად დავადგინეთ ზოგი წყაროს (მაგ., „ძეგლი ერისთავთა"-ს) შექმნის თარიღი, ამ პერიოდის



პოლიტიკურ მოღვაწეთა გამეფების რთული წინაპირობები, ზეობის წლები და ა. შ.

ნაშრომში განხილული გვაქვს არა მარტო საქართველოს ისტორიის შესაბამისი პერიოდი, არამედ მასთან მჭიდროდ დაკავშირებული დამპყრობელი სახელმწიფოს — მონღოლ-ილხანთა ისტორიის ძირითადი მომენტები და საქართველოსთან მისი ურთიერთობა. ამ მხრივ ნაშრომში დასმული საკითხები საინტერესო და აქტუალურია მონღოლთა მიერ დაპყრობილი სხვა ქვეყნების ისტორიისათვისაც.

ლიტერატურა და წყაროები

ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა. საქართველოს ისტორიის აღნიშნული მონაკვეთი ყველაზე საფუძვლიანად შესწავლილია აკად. ივ. ჯავახიშვილის მიერ. მან პირველმა წამოაყენა და მეცნიერულად დაასაბუთა XIV საუკუნის ისტორიასთან დაკავშირებული ძირეული დებულებები[2]. ავტორმა არსებული ქართული და უცხოური წყაროების შესწავლისა და ღრმა ანალიზის შედეგად დაასკვნა, რომ საქართველოში მონღოლთა მფლობელობას ბოლო ეღება XIV ს. 30-იან წლებში. მისივე დასკვნით, ამავე პერიოდში აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველო პოლიტიკურად გაერთიანდა. ცენტრალურმა ხელისუფლებამ თავისი გავლენა გაავრცელა აგრეთვე სამხრეთ საქართველოზე — სამცხე-საათაბაგოზეც.

ივ. ჯავახიშვილი განსაკუთრებით მაღალ შეფასებას აძლევდა გიორგი V ბრწყინვალის მოღვაწეობას და უყოყმანოდ აყენებდა მას დავით IV აღმაშენებლის (1089—1125), ბაგრატ III-ისა (975—1014) და თამარ მეფის (1178—1207/12) გვერდით[3].

ეს ეპოქა წარმოდგენილია ავტორთა კოლექტივის მიერ შედგენილ საქართველოს ისტორიის დამხმარე სახელმძღვანელოშიც[4]. ჩვენთვის საინტერესო თავების ავტორი ნ. ბერძენიშვილი მთლიანად იზიარებს ივ. ჯავახიშვილის დასკვნებს საქართველოს ისტორიის ამ მონაკვეთის შესახებ.

---

2 ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქტორობით, თბ., 1966, გვ. 251—274, 395—407; ი გ ი ვ ე, თხზულებათა კრებული 12 ტომად, ტ. III, მ. დუმბაძის რედაქტორობით, თბ., 1982, გვ. 162—180; ა გ რ ე თ ვ ე: კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ივ. ჯავახიშვილის ფონდი № 261, ფურც. 1221—1380; ფონდი № 262, შეკვრა III, ფურც. 1—45.

3 ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბ., 1966, გვ 251.

4 ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, ვ. დ ო ნ დ უ ა, მ. დ უ მ ბ ა ძ ე, გ. მ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი და სხვ., საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XIX ს-მდე (დამხმარე სახელმძღვანელო), თბ., 1958, გვ. 241—253.

უკანასკნელი პერიოდის გამოკვლევათაგან აღსანიშნავია ვ. გაბაშვილის სტატია, რომელიც ინგლისელი ავტორის დ. ლანგის საპასუხოდაა დაწერილი და საქართველოში მონღოლთა მფლობელობის ხანგრძლივობის საკითხს შეეხება[5]. ამ შრომაში, პირველად ქართულ ისტორიოგრაფიაში, დაყენებულ იქნა ზოგიერთი საკითხი, რომლებიც XIV ს-ის შესახებ ადრე მიღებული შეხედულებების გარკვეულ კორექტირებას ახდენენ. აქ განხილულია დ. ლანგის დებულებები და მოტანილია მათი საპასუხო არგუმენტები. ვ. გაბაშვილი ასკვნის, რომ საილხანოს დაშლის შემდგომ (1335 წ.) ამ სახელმწიფოს მემკვიდრეების ურთიერთობა საქართველოსთან იმ რიგის მოვლენა ვეღარ იქნებოდა, როგორც ეს მანამდე იყო. ამასთან ერთად, ვ. გაბაშვილი არ უარყოფს დ. ლანგის რიგ დებულებებს. მაგალითად, საქართველოს განვითარების ეკონომიკურ და კულტურულ-პოლიტიკურ დაქვეითებას XIV ს. 30-იანი წლების ბოლოსათვის. იგი აღიარებს აგრეთვე დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდგომ საქართველოს მიერ ილხანთათვის ხარკის გადახდის ფაქტსაც. ავტორის აზრით, ამ ხარკს ეპიზოდური ხასიათი ჰქონდა და წარმატებით დამთავრებული ლაშქრობის შედეგი იყო[6]. ეს დასკვნები მეტ-ნაკლებად გაზიარებულია დღევანდელ ქართულ ისტორიოგრაფიაში[7].

განსხვავებულ აზრს გამოთქვამს ხარკის გადახდის შესახებ რ. კიკნაძე. 1976 წ. გამოქვეყნებულ სტატიაში იგი დაასკვნის, რომ 1330-იან წლებში საქართველოს მიერ, თითქოს, ხარკის გადახდის ფაქტი სინამდვილეს არ შეესაბამება. ამ აზრს ასაბუთებს იმ წინააღმდეგობით, რაც ამგვარი ცნობის შემცველ სპარსულ წყაროს (ჰამდალახ ყაზვინი) ახასიათებს[8].

XIV ს. საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა ასახულია აგრეთვე ავტორთა კოლექტივის მიერ შექმნილ მრავალტომეულ გამოკვლევაში — „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები" (ტ. III). ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთის ავტორი ბ. ლომინაძე აღიარებს

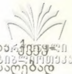
---

5 ვ. გაბაშვილი, საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხისათვის, აღმოსავლური კრებული — I, თბ., 1960, გვ. 121—145.

6 იქვე, გვ. 143—144.

7 იხ. მაგალითად, ი. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის XIII—XIV სს., თბ., 1967, გვ. 97—99: ა. აბდალაძე, სომხური ანდერძნამაგების ცნობები საქართველოს შესახებ (XIV—XV სს.), თბ., 1978, გვ. 114 და ა. შ.

8 რ. კიკნაძე, XIV ს. I ნახევრის საქართველოს ისტორიიდან (ჰამდალახ ყაზვინის ერთი ცნობის განმარტება), ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 1976, გვ. 204.



გიორგი V-ის დროს მონღოლ-თათართა უღლის გადაგდებისა და ქვეყა-ნის პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენის ფაქტს. ავტორი მისაღებად მიიჩნევს აგრეთვე ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობებს იმ დროინდელი საზღვრებისა და პოლიტიკური გავლენის სფეროების შესახებ[9]. ამასთან ერთად, ბ. ლომინაძე იზიარებს დ. ლანგისა და ვ. გაბაშვილის დებულებას საქართველოს განვითარების მკვეთრი შეფერხების შესახებ XIV ს. 40-იანი წლების დამდეგიდან. მაგრამ იგი დ. ლანგის საპირისპიროდ აღნიშნავს, რომ საქართველოში მონღოლთა მფლობელობა უნდა დაიყოს ფაქტიურ და ფორმალურ პერიოდებად[10].

ჩვენთვის საინტერესო ეპოქა მეტ-ნაკლები სისრულით და სხვადასხვა ასპექტით განხილული აქვთ აგრეთვე: დ. გვრიტიშვილს[11], ნ. ურბნელს[12], მ. ჯანაშვილს[13], თ. ჟორდანიას[14] და სხვებს.

აღსანიშნავია აზერბაიჯანელი მეცნიერის ა. ალი-ზადესა და სომეხი მკვლევარის ლ. ბაბაიანის შრომები, რომლებიც XIII—XIV სს. აზერბაიჯანისა და სომხეთის ისტორიას იხილავენ[15]. მათ შრომებში გაშუქებულია საქართველოს ისტორიის მთელი რიგი აქტუალური საკითხებიც. აქვე აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ ლ. ბაბაიანის შრომა ხშირად სცოდავს უზუსტობითა და ტენდენციურობით. ამ დებულების საილუსტრაციოდ მოვიტანთ წყაროს (ჟამთააღმწერლის) ტექსტის ავტორისეული ციტირების მხოლოდ ერთ მაგალითს: «Во время этой смуты все князья по ту и по эту сторону Грузии собрались на края Кохты: (Шахиншах) Шанше, Егарслан, Цотне, Дадян, Ваграм (Варам) Гагеци, Гваргварен, Шота Куприи... Тореци Гамрекели, Саргис Тмогвеци...»[16]. შეადარეთ რეალურ

9 ბ. ლომინაძე, საქართველო XIV ს. I ნახევარში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III (XI—XV სს.), თბ., 1979, გვ. 623—629; 663—669.

10 იქვე, გვ. 628.

11 დ. გვრიტიშვილი, ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, ტ. I (XIII—XIV სს.), თბ., 1962, გვ. 305—332.

12 ნ. ურბნელი (ხიზანაშვილი), გიორგი ბრწყინვალე — მეფე საქართველოსი, თბ., 1899.

13 მ. ჯანაშვილი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, გვ. 194—210.

14 თ. ჟორდანია, ქრონიკები, ტ. II, თბ., 1897, გვ. 177—184; ტ. III, თბ., 1967 (დამატება I), გვ. 556—595.

15 Али-Заде А. А., Социально-экономическая и политическая история Азербайджана в XIII—XIV вв., Баку, 1956; Бабаян Л. О., Социально-экономическая и политическая история Армении в XIII—XIV вв., М., 1969.

16 Бабаян Л. О., Социально-экономическая и политическая история Армении в XIII—XIV вв., М., 1969, с. 131.

ტექსტს: „ამათ შფოთთა შეკრბეს ყოველნი მთავარნი საქართველოსა-ნი კოხტას თავსა იმერნი და ამერნი; (შანშე) (მხოლოდ ვახტანგ VI-ის შემდეგდროინდელ ნუსხებში, რაც ავტორს არ აღუნიშნავს. — ვ. კ.), ეგარსლან, ცოტნე დადიანი, ვარამ გაგელი, ყუარყუარე, კუპარი შოთა, თორღაი, ჰერ-კახნი, ქართველნი, თორელ-გამრეკელი, სარგის თმოგუელი, მესხნი და ტაოელნი“[17].

გაუგებარია, რა პრინციპით სვამს ავტორი ფრჩხილებში საკუთარ სახელებს (პირველ შემთხვევაში შახინშახს, მეორეგან ვარამს). ამასთან, მას „ცოტნე“ და „დადიანი“ ერთმანეთისაგან რატომღაც მძიმით გაუმიჯნავს და ცოტნეს გარდა მივიღეთ ახალი პირი — „Дадян“. აუხსნელია, რატომ გადმოსცემს იგი ტექსტის „თორელს“ — „ტორეცი“-ს ფორმით და ამგვარადვე სხვა საკუთარ სახელებს; ან რას ნიშნავს „გვარგვარენ“?; ნუთუ ავტორს არ გაუგია სახელი ყვარყვარე? ან კიდევ რა მოსაზრებით აგდებს წყაროდან ლ. ბაბაიანი თორღაის, ჰერ-კახთ, ქართველთ (ქართლელთ), მესხთა და ტაოელთა სახსენებელს? და ა. შ. ეს ვრცელი მაგალითი იმისთვის დაგვჭირდა, ცხადი გახდეს, რაოდენი სიფრთხილით უნდა მოეკიდოს მკითხველი დასახელებულ შრომას. მსგავსი მაგალითების მოტანა ხომ წიგნის ყოველი გვერდიდან შეიძლება.

უცხოელი ავტორებიდან პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს მარი ფელისიტე ბროსეს შრომა „საქართველოს ისტორია“. „ისტორიის“ შესაბამის ნაწილში მ. ბროსე აღწერს საქართველოს მდგომარეობას XIV ს-ში. კერძოდ, იგი აღნიშნავს, რომ მონღოლ-თათართა დასუსტებამ 1327 წლიდან საშუალება მისცა გიორგი V-ს საგრძნობლად გაეფართოებინა თავისი სამფლობელო[18]. საყურადღებოა მისივე გამოცემული „ქართლის ცხოვრება“, რომლის ფრანგულ თარგმანს დართული აქვს მრავალრიცხოვანი განმარტებანი და შენიშვნები[19].

ინტერესს იწვევს ინგლისელი და ამერიკელი მეცნიერების უ. ალენის, კ. თუმანოვის და დ. ლანგის შრომები, რომლებიც აღნიშნულ ეპოქასაც ეხებიან.

უ. ალენი იზიარებს ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულ აზრს საქართველოს ისტორიის ამ პერიოდის შესახებ. მართალია, იგი უჩივის XIV ს. წყაროთა ნაკლებობას, მათი განზოგადებების „მაღალფარდოვნებასა“ და „ბუნდოვანებას“, მაგრამ ძირითადად სან-

---

17 ჟამთააღმწერელი, ქართ. ცხ., ტ. II, თბ., 1959, გვ. 215.

18 მ. ბროსე, საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, ფრანგულიდან თარგმნა ს. ღოღობერიძემ, თბ., 1895.

19 M. Brosset, Histoire de la Géorgie, trad. du Géorgien, t. 1, S/Pg., 1850.

დოდ მიიჩნევს მათ. ამასთან ერთად, იგი კონკრეტულად არ აღწერს მონღოლთა უღლის გადაგდების ვითარებას საქართველოში და ამ საკითხზე ზოგადი დასკვნით კმაყოფილდება. იგი წერს: „ირანის მონღოლ-ილხანთა ძალაუფლების დაცემა XIV ს-ის I მეოთხედში შესაძლებლობას უქმნიდა იმ ქვეყნებს, რომლებიც ხმელთაშუა ზღვიდან — კავკასიის მთებამდე მდებარეობდნენ, მოეპოვებინათ ან აღედგინათ თავიანთი დამოუკიდებლობა“[20].

იგივე უნდა ითქვას კ. თუმანოვის შესახებაც. მისი გამოკვლევის მიზანს არ შეადგენდა საქართველოს ისტორიის ამ მონაკვეთის დაწვრილებითი გადმოცემა, მაგრამ XIV ს. შესახებ იგი აღნიშნავს: „საქართველოს გაერთიანება განხორციელდა XIV ს. I ნახევარში, გიორგი V ბრწყინვალის მიერ. ამასთან, აბაზგო-იმერეთის სამეფოსაგან ჩამოშორებული გამგებელნი ჩამომცრობილ იქნენ ვასალების დონემდე. საქართველოს, ჩანს, კვლავ ოქროს ხანა უდგებოდა, მაგრამ მან ერთხელ კიდევ და ამჯერად საბედისწერო დარტყმა მიიღო თემურ-ლენგის შემოსევებისგან“[21].

რაც შეეხება ინგლისელ ქართველოლოგს დ. ლანგს, მან გიორგი V-ის მოღვაწეობას, ე. ი. XIV ს. საქართველოს ისტორიას სპეციალური სტატია უძღვნა[22]. აღნიშნულ შრომაში დ. ლანგი ქართულ ისტორიოგრაფიაში აღიარებული დასკვნების დიამეტრალურად საწინააღმდეგო დებულებებს აყალიბებს. მნიშვნელოვანწილად ეს გამოიწვია ავტორის უნდობლობამ XVIII ს. ქართული წყაროებისადმი, ხოლო XIV ს. მცირე რაოდენობით არსებული დოკუმენტური მასალის თითქმის მთლიანად უგულვებელყოფამ. მის დებულებებზე ვრცლად გვექნება მსჯელობა ჩვენი შრომის ძირითად ნაწილში.

უცხოელ ავტორთა შრომებიდან უნდა აღინიშნოს აგრეთვე გერმანელი ორიენტალისტის ბერთოლდ შპულერის გამოკვლევა „მონღოლები ირანში“. ამ შრომაში ზოგიერთი საყურადღებო მასალა საქართველოსაც ეხება. მაგალითად, მონღოლთა მფლობელობის დასასრულის დროისა და ვითარების შესახებ ბ. შპულერი (ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით) ასკვნის, რომ XIV ს. 30-იან წლებში საქართველო მონღოლებს მხოლოდ და მხოლოდ გარეგნულად ემორჩილებოდა[23].

---

[20] W. E. D. Allen, A History of the Georgian people, London, 1932, p. 121.

[21] C. Tumanoff, Medieval Georgian Historical Literature (VII—XV centuries), Traditio, v. I, New York, 1943, p. 146.

[22] D. M. Lang, Georgia in the Reign of Giorgi the Brilliant, BSOAS, XVII/I, London, 1955, pp. 74—90.

[23] B. Spuler, Die Mongolen in Iran, Berlin, 1955, p. 126.

უკანასკნელ ხანს გამოვიდა თანამედროვე გერმანელი ავტორის ბ. ლიმპერის დიდტანიანი შრომა, რომელსაც ეწოდება „მონღოლები და კავკასიის ქრისტიანი ხალხები"... იგი ეხება XIII-XIV სს. დამდეგის კავკასიის პოლიტიკურ ისტორიას. შრომაში დიდი ადგილი ეთმობა საქართველოს ისტორიასაც. მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთი (XIV ს.). ავტორს მოკლედ აქვს მიმოხილული. საყურადღებოა, რომ იგი მთელი რიგი კარდინალური საკითხების ინტერპრეტაციაში დ. ლანგის კონცეფციას არ იზიარებს[24].

იგივე უნდა ითქვას იაპონელი ქართველოლოგის სეიჩი კიტაგავას შრომათა შესახებაც. ავტორი XIII—XIV სს. საქართველოს ისტორიის გადმოცემისას ქართულ, სომხურ და აღმოსავლურ წყაროებს ეყრდნობა. ძირითადად იგი იზიარებს ქართველ მკვლევართა მოსაზრებებს XIV ს. საქართველოს ისტორიის შესახებ[25].

წყაროების მიმოხილვა. ჩვენამდე მოღწეულ XIV საუკუნის ორიგინალურ წყაროთა რიცხვი ძალიან მცირეა. მათ შორის პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ XIV ს. ანონიმი ქართველი ავტორის ე. წ. ჟამთააღმწერლის თხზულების შემორჩენილი ნაწილი[26]. სამწუხაროდ, როგორც აღინიშნა, ამ უმნიშვნელოვანესი ნარატიული წყაროს თხრობა წყდება 1317/18 წლებზე. ის, რომ მემატიანეს 1318 წლის შემდგომი ამბებიც ექნებოდა აღწერილი, თხზულების შემორჩენილი ტექსტიდანაც აშკარად ჩანს[27]. კერძოდ, ანონიმი ისტორიკოსი რამდენჯერმე გვპირდება თვალნათლივ წარმოაჩინოს გიორგი V-ის დიდი ღვაწლი თავისი ქვეყნის მიმართ, მაგრამ შემდგომ ტექსტი მოულოდნელად წყდება მისი გამეფების ამბების გადმოცემისას. მსგავსი ვითარება აქვს მხედველობაში წყაროთმცოდნე ვ. პ. ადრიანოვა-პერეტცს, რომელსაც წერს: „განა შესაძლებელია წარმოვიდგინოთ ისეთი შუა საუკუნეების მწერალი, რომელიც წინასწარ მოგვითხრობს (ამა თუ იმ მოვლენის, ვ. კ.) ნიშნებზე და შემდეგ კი დაივიწყებს, რომ ისინი არ გამართლდნენ"[28]? ამგვარად, უნდა ვიფიქროთ, რომ ქარ-

---

[24] L i m p e r B., Die Mongolen und die christlichen Völker des Kaukasus... Köln, 1980, s. 190.

[25] ს. კ ი ტ ა გ ა ვ ა მ ათამდე სტატია მიუძღვნა XIII—XIV სს. საქართველოს ისტორიას. მათ ორიგინალში გაეცნო და დაამუშავა ნ. გაბაშვილმა. იხ. მისი „საქართველოს ისტორიის საკითხები იაპონელი მეცნიერის სეიჩი კიტაგავას შრომებში", „მნათობი", 1987, № 6, გვ. 146—155.

[26] ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 151—325.

[27] იქვე, გვ. 255, 286, 288, 294, 304, 322, 323, 325.

[28] А д р и а н о в а - П е т е р ц В. П., «Слово о полку Игореве» и памятники русской литературы XI—XIII вв. см. в книге: Л и х а ч е в Д. С., Слово о полку Игореве (историко-литературный очерк), М., 1976, с. 152

თავის მემატიანეს აღწერილი ჰქონდა (ყოველ შემთხვევაში, განზრახული ჰქონდა აღწერა) გიორგი V-ის მთელი მოღვაწეობა და მისი წვლილი საქართველოდან მონღოლთა განდევნის საქმეში. დღესათვის ძნელია იმის თქმა, როდის ან რატომ დაიკარგა ამ საუკუნის შესწავლისათვის ესოდენ მნიშვნელოვანი მონაკვეთი. თავის მხრივ, XVIII ს. თანამედროვე ქართველმა ისტორიკოსებმა, რომლებმაც სცადეს ამ ცნობათა მოძიება, ჟამთააღმწერლის თხზულების ბოლო ნაწილს უკვე მაშინ ვეღარ მიაკვლიეს[29]. ამონაწერი მემატიანის თხზულების ასეთივე-ლი ნაწილიდანაც ჩვენთვის პირველხარისხოვანი ცნობის ამოკრება შეიძლება. მაგალითად, იგი მოგვითხრობს გიორგი V-ის დროს ხელისუფლებით ქართლში ოსთა ძლიერების მოშლისა და მათი განდევნის შესახებ, გიორგი V-ის მიერ სამცხე-საათაბაგოს დამორჩილებული პოლიტიკური ერთეულის დაქვემდებარების შესახებ და ა. შ. თხზულების მიხედვით, შეიძლება ისიც ვივარაუდოთ, რომ XIV ს. 20-იანი წლების ბოლოს საქართველოს მონღოლთა უღელი გადაუგდია[30]. ჟამთააღმწერლის მოღვაწეობის ზუსტი თარიღის დადგენა ძნელია, მაგრამ, ვფიქრობთ, იმის მტკიცება შეიძლება, რომ მისი მოღვაწეობის ზედა ზღვარი XIV ს. 30-იან წწ. არ გადასცდება[31].

ამ საუკუნის შესახებ ფრაგმენტული, მაგრამ საყურადღებო მასალა დაცულია ქსნის ერისთავთა საგვარეულო ქრონიკაში, ე. წ. „ძეგლი ერისთავთა" (XV ს. 20-იანი წლები)[32]. ქართულ წყაროთაგან მხოლოდ ამ ქრონიკაში შემონახულა ცნობები გიორგი V-ის მიერ ეგვიპტის სულთანთან ელჩების გაგზავნის თაობაზე და მისი ოსებთან ბრძოლების შესახებ.

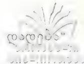
ამ ეპოქის მნიშვნელოვან ძეგლს წარმოადგენს გიორგი V-ის მიერ მთიულეთისთვის შედგენილი სამართლის წიგნი „ძეგლის დადება". ბუნებრივია, ძირითადად იგი სოციალურ-ეკონომიკური თვალსაზრისით არის მნიშვნელოვანი ძეგლი, მაგრამ მისი პრეამბულა პოლიტიკური

29 ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 325 (სქოლიო).

30 იქვე, გვ. 164.

31 ვ. კიკნაძე, ვინ არის ჟამთააღმწერელი? ჟურნ. „მნათობი", 1984, № 5, გვ. 156—157. იხ. აგრეთვე, აქვე, დამატება.

32 „ძეგლი ერისთავთა", ს. მესხიას გამოცემა, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 318—321; „Памятник Эриставов" перевод и комментарии С. С. Какабадзе, Тбилиси, 1979; აგრეთვე, ვ. კიკნაძე, ყანჩაეთის სვინაქსარი და მისი მნიშვნელობა „ძეგლი ერისთავთა"-ს დათარიღებისათვის, კრებულში — ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, თბ., 1982, გვ. 51—56.



ისტორიისთვისაც საინტერესო მასალას შეიცავს. „ძეგლის დადება" შედგენილი უნდა იყოს 1335 წლისთვის[33].

რიგი მნიშვნელოვანი ცნობის ამოკრება შეიძლება ამ პერიოდის მცირე რაოდენობით შემორჩენილი სიგელ-გუჯრებიდანაც[34].

გათვალისწინებული უნდა იქნას აგრეთვე ეპოქის ყველა ეპიგრაფიკული ძეგლი და ნუმიზმატიკური მასალა.

ძირითად წყაროს საკვლევი საუკუნის შესახებ წარმოადგენს ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულება — „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა"[35] (XVIII ს. დასაწყისი). ჩვენი შრომის დაწვრილებითმა შესწავლამ და ანალიზმა დაგვარწმუნა, რომ XIV საუკუნის მოვლენების აღდგენისას ვახუშტი ბატონიშვილი იყენებდა: 1) გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დადებას" (შესაძლოა უფრო სრულ ვარიანტს, ვიდრე დღემდეა მოღწეული). 2) გიორგი V-ის სიგელ-გუჯრებს[36]. 3) მეფე-მთავართა „წარწერებს" (ე. ი. ეპიგრაფიკულ ძეგლებს)[37]. 4) ისტორიულ ლეგენდებსა და გადმოცემებს („ხსოვნა-მოთხრობათა")[38]. 5) გელათური სამართლისა და გარიგების წიგნს, რომელსაც თან ერთვოდა ქრონიკალური სია[39] (დღეს აღარ არსებობს). 6) ე. წ. „დადიანთა ქრონიკას" (დადიანთა ზეობის თარიღები იყო ფიქსირებული)[40] 7) უცხოურ წყაროებს და სხვ[41].

XVIII ს. I ნახევარს ეკუთვნის აგრეთვე ე. წ. „ძველი ქართლის ცხოვრების" ტექსტის ბოლოს დართული ბერი ეგნატაშვილის (ვახტანგ VI „სწავლულ კაცთა" კომისიის) ჩანართ-შენიშვნა. ამ შენაწერში საკმაოდ ლაკონურად აღნუსხულია XIV ს. I ნახევრის ძირითადი მოვლენები. XVIII ს. სწავლულთა კომისიისთვის, მაგალითად, ცნობილი ყოფილა, რომ მონღოლებში ათეულობა დაიწყო და ამით

---

33 ი. დ ო ლ ი ძ ე, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბ., 1957, გვ. 13—15.

34 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, ი. დოლიძის რედ., თბ., 1965, გვ. 97—98; ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს სიძველენი, ტ. II, თბ., 1909, გვ. 8—10; თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, ტ. II, თბ., 1897; მ. ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, გვ. 204—206; Грузинские документы IX—XV вв. перевод и коментарий С. С. Какабадзе, М., 1982, с. 86—93.

35 ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ., 1973, გვ. 255—260;, 801—802.

36 ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბ. 1973, გვ. 255 (შენიშვნა აშიაზე); გვ. 292.

37 იქვე, გვ. 292.

38 იქვე.

39 იქვე, გვ. 278.

40 იქვე, გვ. 459 (შეადარე: თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, ტ. II, გვ. 181).

41 იქვე, გვ. 12.

კარგად ისარგებლა გიორგი V-მ. ბ. ეგნატაშვილის შენიშვნა გადმოგვცემს იმასაც, რომ ხელსაყრელ ვითარებაში გიორგი V-მ ურჩი მთავრები სიკვდილით დასაჯა, ხოლო ამით და იმით საქართველო გააერთიანა[42].

ამ პერიოდის უცხოური წყაროებიდან პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს არაბი ავტორის შეჰაბ ად დინ ალ-კალკაშანდის (1355—1418) კომპილაციის („დიპლომატიური სახელმძღვანელოს") ერთი ნაწყვეტი, რომელსაც პირობითად ეწოდება „შენიშვნა ქართველების შესახებ". ამ კომპილაციის წერისას ალ-კალკაშანდი ეყრდნობოდა თავის წინამორბედ ავტორებს. ესენი არიან: იბნ-ფადლალაჰ ალ უმარი (1301—1348/49) და ალ-მუჰიბი (XIV ს. შუა წლები). ალ-კალკაშანდი საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის გიორგი V-ისა და საილხანოს ფაქტიური მმართველის — ჩობან ნოინის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ. აქვე დამოწმებულია მიმართვისა და შესხმის ის ფორმა, რომელსაც ეგვიპტის სულთნები მიმოწერის დროს იყენებდნენ საქართველოს მეფის მიმართ. ამ წყაროს ცნობით, მონღოლებს საქართველოში ამ დროს ჰყოლიათ მხოლოდ 10 000 მეომარი[43].

XIII ს. მიწურულისა და XIV ს. დასაწყისის საილხანოს ისტორიის შესახებ მნიშვნელოვანი ცნობები მოეპოვება სპარსული საისტორიო მწერლობის ისეთ ცნობილ წარმომადგენელს, როგორიცაა რაშიდ ად-დინი (გარდ. 1318 წ.)[44]. იგი საქართველოს პოლიტიკური ვითარების ზოგიერთ მომენტსაც გვამცნობს. მაგალითად, მასთან დაცულია ვახტანგ III (დემეტრეს ძის) გამეფების თარიღი (1297 წ. 7 ნოემბერი), რომელიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში აქამდე დავას იწვევს. იგი ერთგან პირდაპირ აღნიშნავს აგრეთვე, რომ „ქართველები ყაზანის ხელისუფლებას არ სცნობენ". რაშიდ ად-დინი დაწვრილებით აღწერს ყაზან-ყაენის მრავალრიცხოვან რეფორმებს და მათ მნიშვნელობას ილხანთა სახელმწიფოსათვის. ამ რეფორმებმა მონღოლთა დამორჩილებული ყველა ქვეყნის და მათ შორის საქართველოს ისტორიაშიც გარკვეული როლი ითამაშეს. საქართველოს შესახებ ასევე საყურადღებო ცნობებს შეიცავს რაშიდ ად-დინის პირადი წერილებიც („მუქათაბათი — რაშიდი")[45].

---

42 ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 325 (ჩანართ-შენიშვნა).

43 Заметка Элькалькашанди о грузинах, перевод на русский язык и издание В. Г. Тизенгаузена, ЗВОРАОб., т. I, вып. 3, СП., 1886, с. 209—216.

44 Фазуллах Рашид ад Дин, Джами ат-таварих (сборник летописей), персидский текст с русским переводом А. Аренса, Баку, 1957, русск. перевод, с. 15—328.

45 რაშიდ ად-დინის [მიმოწერის] ცნობები საქართველოს შესახებ, ცნობები

საყურადღებო. მაგრამ ხშირად ურთიერთსაწინააღმდეგო ცნობები საქართველოს შესახებ დაცული აქვთ სხვა სპარსულენოვან წყაროებსაც, რომლებიც ილხანთა ისტორიას გადმოგვცემენ. მაგალითად, ჰამდალაჰ ყაზვინის (1280—1350) „ნუზჰათ ალ-ყოლუბში" („გულთა სიამე")[46], რაშიდ ად-დინის „მატიანეთა კრებულის" გამგრძელებელს — ჰაფიზ აბრუს (გარდაიცვ. 1431)[47], აგრეთვე ბაქრ ალ-ყუტბი ალ აჰრის (XIV ს. I ნახევარი)[48] და ა. შ. ამ ავტორთა შრომები ივ. ჯავახიშვილის სამართლიანი შენიშვნით, „უცხო, თანაც სწორედ მტრული" დაწერილ თხზულებებს წარმოადგენენ და ამიტომაც განსაკუთრებით ფრთხილ ანალიზს საჭიროებენ.

ამ პერიოდის საქართველოს შესახებ ზოგიერთი ცნობა დაცული აქვთ სომხურ წყაროებსაც, კერძოდ კი ანდერძ-მინაწერებს („ჰიშატაკარანებს")[49].

ტრაპიზონის საკეისროში ქართველთა და ბიზანტიელთა დამოკიდებულებებზე და ბრძოლებზე მოგვითხრობენ მიქაელ პანარეტოსი (XIV ს. II ნახ. XV ს. დასაწყისი) და ნიკიფორე გრიგორასი (1291—1360)[50].

საყურადღებო ევროპულ-ლათინურ წყაროს წარმოადგენს რომის პაპის იოანე XXII-ის (1316—1333) და საქართველოს მეფის გიორგი V-ის (1318—1346) მიმოწერა. ეს მასალა საუკუნის დასაწყისში ვატიკანის ფონდების მიხედვით გამოაქვეყნა მიხეილ თამარაშვილმა (ქართულად 1902 წ. თბილისში, ფრანგულად — 1910 წ. რომში)[51].

კომენტარები, თარგმანი და გამოკვლევა კ. ტაბატაძისა, ქართული წყაროთმცოდნეობა, II, თბ., 1968, გვ. 79—86.

46 Hamdallah Mustoufi of Qazwin, The Geographical part of the Nuzhat al Qulub, Gibb Memorial Series, vol. XIV/I, Leiden-London, 1919, p. 93.

47 H a f i z i—A b r u, Chronique des rois Mongols en Iran, Paris, 1936, pp. 131, 136, 148.

48 Tarikhi Shaikh Uwais (History of Sheikh Uwais), ed. and transl. by G. van Loon, Hague, 1954.

49 ა. ა ბ დ ა ლ ა ძ ე, სომხურ ხელნაწერთა ანდერძების ცნობები საქართველოს შესახებ (XIV—XV სს), თბ., 1978, გვ. 20—25; 111—119.

50 მ. პ ა ნ ა რ ე ტ ო ს ი, ტრაპიზონის ქრონიკა, ალ. გამყრელიძის თარგმანი და კომენტარები, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 33, 1960, გვ. 16—87; ნ. გრიგორასი, ისტორია, „გეორგიკა" (ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ), ტ. 7, ს. ყაუხჩიშვილის თარგმანი და კომენტარები, თბ., 1967, გვ. 143—146.

51 მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902, გვ. 29—36; M. T a m a r a t i, L'Église Géorgienne des origines jusqua nos jours, Rome, 1910, p. 438—440; ი. ტ ა ბ ა ღ უ ა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში (XIII—XVI სს.), თბ., 1984, გვ. 93—99, 204—213.

უცხოური წყაროებიდან უნდა აღინიშნოს კიდევ მთელი რიგი ევროპული მასალები, რომლებიც ქართულ ისტორიოგრაფიაში პირველად ჩვენს მიერ იქნა შემოტანილი. კერძოდ, მხედველობაში მაქვს სებასტოპოლისის (სოხუმის) კათოლიკეთა ეპისკოპოსის პეტრე გერალდის 1330 წ. ვრცელი ეპისტოლე, რომელიც იგზავნება კენტერბერის არქიეპისკოპოსს. ეს წერილი ლათინურ ენაზეა შედგენილი და XIX ს. 30-იან წლებამდე დაცული იყო XIV ს. ვენეციელი ისტორიკოსის მარინო სანუტო უფროსის[52] პირად არქივში. წერილი შეიცავს საინტერესო და უნიკალურ ცნობებს ამ დროის დასავლეთ საქართველოსა და სოხუმის შესახებ[53].

მეტად საინტერესოა აგრეთვე გიორგი V-ის წერილი, რომელიც მან გაუგზავნა საფრანგეთის მეფის ფილიპე VI ვალუასთვის 1332/33 წწ-ში. წერილი გამოქვეყნებულია ჟ. ჰოლუბოვიჩის მიერ 1919 წ. ფრანცისკანელთა არქივის მასალების პუბლიკაციისას. წერილში ნათქვამია, რომ გიორგი V მზად არის ევროპელებთან ერთად ილაშქროს „წმინდა მიწების“ გამოსახსნელად და რომ ამ მიზნისთვის მას 30 000 ჯარისკაცის გამოყვანა შეუძლია[54].

ამას გარდა, ჩვენს მიერ სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანილ იქნა კიდევ რამდენიმე ევროპული საბუთი[55]. ამ წყაროთა მნიშვნელობა განსაკუთრებით იზრდება იმის გამო, რომ ყველა ისინი მოვლენათა თვითმხილველებს ეკუთვნიან და ეხებიან ისტორიული საბუთებით განსაკუთრებით ღარიბ XIV ს. 30-იან წლებს.

---

52 მისგან უნდა გავარჩიოთ ასევე ვენეციელი ისტორიკოსი მარინო სანუტო უმცროსი, რომელიც ერთი საუკუნით უფრო გვიან მოღვაწეობდა.

53 ვ. კ ი კ ნ ა ძ ე, საქართველოს საგარეო ურთიერთობის იტორიიდან, ჟურნ. „მნათობი“, 1982, № 9, გვ. 196—160; მ ი ს ი ვ ე, ლათინური წყარო XIV ს. საქართველოს შესახებ, თსუ შრომები (ისტორია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ეთნოგრაფია), ტ. 243, V, თბ., 1983, გვ. 95—104.

54 ვ. კ ი კ ნ ა ძ ე, საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან, ჟურნ. „მნათობი“, 1962, № 9, გვ. 156—160; მ ი ს ი ვ ე, ლათინური წყარო XIV ს. საქართველოს შესახებ, თსუ შრომები (ისტორია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ეთნოგრაფია), ტ. 243 V, თბ., 1983, გვ. 95—104; მ ი ს ი ვ ე, საქართველოს ისტორიის ევროპული წყაროები, ჟურნ. „მნათობი“, 1983, № 4, გვ. 158—164.

55 იქვე.

თავი I

საქართველო და საილხანო XIII—XIV სს. მიჯნაზე

„იქ წამალი ვერ გასჭრის,
სადაც მანკი წესად იქცევა".

სენეკა

XIV ს. დამდეგისათვის საქართველოს სამეფო ტერიტორიულად დანაწევრებულ და პოლიტიკურად მონღოლ-ილხანთაგან დამოკიდებულ ერთეულს წარმოადგენდა. საქართველო „გურჯისტანის ვილაიეთის" სახელით უკვე თითქმის ასი წლის მანძილზე იმყოფებოდა მონღოლთა უღელქვეშ. ამას კი არ შეიძლება თავისი კვალი არ დაემჩნია ქართული სახელმწიფოს ცხოვრების ყველა სფეროზე. უპირველესად გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ დამპყრობელი მონღოლები განვითარების დონისა და ტრადიციების მხრივ, ქართულ ფეოდალურ სახელმწიფოებრიობასთან შედარებით, გაცილებით დაბლა იდგნენ.

იმისათვის, რომ სრულად გავითვალისწინოთ ამ დროის საქართველოს პოლიტიკური სიტუაცია, აუცილებელია მოკლედ გადავავლოთ თვალი მისი მფლობელი-სიუზერენის ილხანთა[1] (ანუ ჰულაგუიანთა) მონღოლური სახელმწიფოს აღნაგობას და მდგომარეობას XIII—XIV სს. მიჯნაზე.

ამგვარი რელიგიისა და ტრადიციის ტენდენციების მიუხედავად, XIV ს. დამდეგს საილხანოს საზღვრები უზარმაზარ ტერიტორიაზე იყო გადაჭიმული. მონღოლთა ეს სახელმწიფო თავის ვასალურ ქვეყნებთან ერთად მოიცავდა ტერიტორიებს მდ. ამუ-დარიიდან ხმელთაშუა ზღვამდე[2] და კავკასიონის მთავარი ქედიდან სპარსეთის ყურემ-

1 „ილხანი" ნიშნავს „ხალხის ბელადს". ასე უწოდებდა ჰულაგუ ყაენს დიდი ყაენი ყუბილაი.

2 იხ. მაგ., ყაზან-ყაენის ფირმანები; რაშიდ ად-დინი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 248, ფირმანში ვკითხულობთ, რომ ბრძანებები დაგზავნილია „მდ. ამუ-რიდან (ამუ-დარია) მისრეთის (ეგვიპტის) საზღვრებამდე".

და სიყურადღებოა, რომ [illegible] საფუძველზე ილხანებს ემორჩი-
ლებოდა კ. კვერთხის, კილიკიის სომხეთი და შესაძლოა, ტრაპიზონის იმპე-
რია ბიზანტიაც კი[3].

ამ უზარმაზარი იმპერიის ცენტრი იყო სამხრეთ აზერბაიჯანში — ჯერ მარაღაში, შემდეგ თავრიზში და სულთანიეში და ბოლოს კვლავ თავრიზში. ყმადნაფიც (ვასალურ) ქვეყნებს, სადაც ინიშნებოდნენ ყაენის ნაცვლები — შიჰნა (არაბ.) ან ბასკაკი (მონღ.), შენარჩუნებული ჰქონდათ თავისი მონღოლებამდელი მემკვიდრეობითი მმართველობითი სისტემა. ასეთი ქვეყნების რიცხვი 20-მდე იყო. შიჰნა კონტროლს უწევდა ადგილობრივ ხელისუფალს (მეფეს, ათაბაგს, მელიქს) და უზრუნველყოფდა სახელმწიფო ხაზინაში ხარკის დროულ შესვლას. მას ემორჩილებოდა მონღოლთა ჯარის გარკვეული რაოდენობა[4]. დაპყრობილი ქვეყნის შინამმართველობის ენად, ვ. ბარტოლდის მოწმობით, კვლავ ადგილობრივი ენა იხმარებოდა[5].

ი. პეტრუშევსკის სიტყვით, [illegible] გაბატონებულ ფენაში შეინიშნებოდა ორი კონფლიქტური მიმართულება: პირველ მიმართულებას მხარს უჭერდა მომთაბარე მონღოლური არისტოკრატიის უდიდესი ნაწილი და ნაწილობრივ თურქი ფეოდალები. [illegible] დაპყრობილი ხალხების განუკითხავ ძარცვა-ყვლეფაში მდგომარეობდა. მეორე ტენდენციის მომხრეები [illegible] იყვნენ. ამ ტენდენციებს [illegible] ყაენის მკვიდრი მოსახლეობიდან გამოსული მოხელეები და მონღოლი ფეოდალების მცირე რაოდენობა. ეს მიმართულება მიზნად ისახავდა ძლიერი, ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნას, რომლის მეთაურს — ყაენს, საშუალება ექნებოდა წინააღმდეგობით შებრძოლებოდა ცენტრიდანულ ძალებს. ამ მიზნის მისაღწევად მათ საჭიროდ მიაჩნდათ ქალაქებისა და ხელოსნობის მფარველობა, ლოიალური ფეოდალების შემდგომი დაახლოვება ყაენის კართან, [illegible] მიყენებული ზა-
რალის [illegible] ძალების აღდგენა-განვითარება და ა. შ. ამ ტენდენციის მომხრეები მწარმოებელი მოსახლეობის განუზომელი და უსისტემო ძარცვის წინააღმდეგი იყვნენ. მათ მიაჩნდათ, რომ ქვეყნის შემდგომი განვითარებისათვის აუცილებელი იყო ზუსტად განესაზღვრათ სოფლის მწარმოებელი ფენების გადასახადებისა და ბეგარის რაოდენობა. ამ ტენდენციის სათავეში მოქცეული იყო ყაზან-ყაენი (1295—

---

[3] См. И. П. Петрушевский, Иран и Азербайджан под властью Монголов, в сбор-ке: Татаро-Монголы в Азии и Европе, М., 1977, с. 235—253.

[4] ი. პ. პეტრუშევსკი, დასახ. სტატია, გვ. 238.

[5] В. В. Бартольд, Персидская надпись на стене Анийской мечети Мануче, Сочинения, т. IV, М., 1966, с. 321.

1304). მან ბევრი რეფორმა გაატარა ამ მიმართებით. ცნობილია მი-
ლონისძიებანი ფინანსების, ვაჭრობის, გადასახადთა, სამხედრო საქმისა
და სოფლის მეურნეობის მოწესრიგებისათვის. იგი ეწეოდა, აგრეთვე,
კულტურულ-აღმშენებლობით მოღვაწეობასაც. ყაზანის კარის ისტო-
რიკოსის, რაშიდ ად-დინის ცნობით, მან გაიყვანა დიდი სარწყავი
არხები, დედაქალაქ თავრიზში ააშენა მრავალი საუცხოო ნაგებობა,
აბანოები, ბაზრები, ობსერვატორია, ზოგნავთა ქალაქში უცხო ჯიშის
მცენარეთა მოშენებისათვის და ა. შ.[6] მაგრამ საბოლოო ჯამში მისი
რეფორმები გარიყული და ილხანთა სახელმწიფოს საერთო განვითა-
რებისათვის გამონაკლისი გამოდგა[7]. ილხანთა კარის დიდი მოხელეები-
დან ამ უკანასკნელი ტენდენციის თავგამოდებული დამცველი და შე-
საძლოა, ყაზანის რეფორმების სულისჩამდგმელი გახლდათ ცნობილი
ვეზირი, კარის ისტორიკოსი და დიდი სპარსელი ფილოსოფოსი რაშიდ ად-
დინი[8]. დამახასიათებელია მისი სიტყვები, რომლითაც ის თავის ვაჟს,
საქართველოს ნაცვალს, ფირ-სულთანს მიმართავს. ფირ-სულთანმა არ
უნდა დაუშვას, წერს რაშიდ ად-დინი, რომ „თბილისის და მისი გა-
ლაიეთის მკვიდრებს, მცხოვრებლებს და რაიათებს[9] აწყენონ ბოროტებით
და განუკითხავი ძალადობა მიაყენონ... მონღოლთა ამირები თუ სა-
მართლიანობის გზას აუხვევენ, ერთი მეწვეთ გადაუხვევენ ბიოტ-
სათნოების მიხედით", ფირ-სულთანმა სასწრაფოდ ჩვენ შეგვატყო-
ბინოსო, დასძენს სპარსელი ისტორიკოსი[10].

საბოლოოდ აღმოჩნდა, რომ სასახლეში ზომიერი ექსპლუატა-
ციის ტენდენციის მცირერიცხოვანი მომხრეები ჰყავდა და განუკით-
ხავი ძარცვა-გლეჯის მიმდევრები ყოველმხრივ ძლიერი და უმრავ-
ლესობაში იყო მონღოლთა სახელმწიფოსათვის. გამოჩნდებაც სწო-
რედ მტარვებლური ექსპლუატაციის მიმდევრები დარჩნენ: ამ უკანა-
სკნელებმა კი სრული გამარჯვებისთვის მიაღწიეს [illegible] თავისი, [illegible] და-
მორჩილებული ქვეყნების ძარცვა. ამ გარემოებას ადასტურებს [illegible]
ყაენი [illegible] ცნობილი [illegible] წყაროში. [illegible] ქ. [illegible]
[illegible] (ნუსხით [illegible] XIX ს. [illegible]-
თულის). წყაროში ნათქვამია: „ამ (მონღოლების) [illegible] ქ. [illegible]
[illegible] საქართველოს [illegible] (მოსახლეობას) [illegible]-
[illegible]. [illegible]. [illegible][11] [illegible]-

6 რ ა შ ი დ ა დ-დ ი ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 206—328.

7 ი. პ ე ტ რ უ შ ე ვ ს კ ი, დასახ. სტატია, გვ. 239—240; 249—250.

8 იქვე, გვ. 248.

9 რაიათი აღნიშნავს როგორც საერთოდ „ქვეშევრდომს", ასევე გლეხს და
ქალაქის მცხოვრებსაც.

10 კ. ტ ა ბ ა ტ ა ძ ე, რაშიდ ად-დინის ცნობები საქართველოს შესახებ, გვ. 84.

11 ყალანი — ზუსტი მნიშვნელობა დაუდგენელია. სავარაუდოა, იკრიბებოდა

[illegible] (ამის გამო [illegible]) [illegible] დაცინიან. [illegible] ქალაქისა და [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ...ნები მიატოვეს და გაიქცნენ"[12].

საინტერესოა, რომ საქართველოს ეკონომიკური განაგების [illegible] უფრო [illegible] მონღოლი მოხელეებიც [illegible] [illegible] ...ობდნენ. მაგრამ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] საბუთში მონღოლთა [illegible] [illegible] (ქართველი [illegible] [illegible]) [illegible] [illegible] 1298 წლის. [illegible] საქართველოს [illegible] ფინანსური მდგომარეობის გამო. [illegible] ად-დინმა [illegible] [illegible] [illegible] „[illegible] საქართველოს [illegible] განაგებს"-ო[13]. შემდეგ [illegible] [illegible] რაშიდ ად-დინიც ჩანს[14]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] გამოსასწორებლად არაფერი გაკეთებულა.

თვითნებობისა და ძარცვა-ყვლეფის რა დიდოსტატები იყვნენ მონღოლი მოხელენი, კარგად იცის რაშიდ ად-დინმა. იგი წერს, რომ [illegible] (ნაცვლები) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] თავისუფლდებიან [illegible] [illegible] (ბითიქჩი), [illegible] ...ებს და შიკრიკებსაც კი; „საბოლოოდ ოლქის განაგების მეტი არა-

---

...ქარეების სასარგებლოდ: ნემერი — ქამატებითი გადასახადი, რომელსაც სახელმწი...ფო მიმართავდა გაჭირვების ჟამს; [illegible] (ბერათები) — ამა თუ იმ პირს, გასამ...რჯელოს ნაცვლად ხაზინიდან ეძლეოდა [illegible], რომლის ძალით თვითონ ამოა...ღებდა ამ თანხას მოსახლეობიდან. ამ საბაბით ხშირი იყო მოსახლეობის ძარცვა. [illegible] — სახელმწიფოს მიერ საქონლის შესყიდვის იძულებითი წესი. თარხის ძა...ლით სახელმწიფო საქონელს იძენდა ან საბაზროზე დაბალ ფასებში, ან პირიქით, პროდუქტებს ვაჭრებსა და მოსახლეობას შეასყიდებდა რეალურზე უფრო მა...ღალ ფასებში. თერნაგირი — ზუსტი მნიშვნელობა დაუდგენელია. იგულისხმება სა...[illegible] კარის ბაჟი.

[12] ვ. ბარტოლდი, დასახ. ნაშრომი (თხზ. კრებული, ტ. IV), გვ. 317—318; [illegible] ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. 12 ტომად, ტ. III, თბ., 1952, გვ. 156—157 (ტექსტის აღდგენა ფრჩხილებში ჩვენია — ვ. კ.).

[13] რაშიდ ად-დინი, ჯამი ათ თავარიხ (მატიანეთა კრებული), დასახელებული გამოცემა, გვ. 183.

[14] იქვე.

ფერი გამოიღოდა"[14] — გულისხმობს სპარსელი ავტორი. როცა შეეხება მონ-ღოლებს, ეს მოხელე თურქი შიშის ზარს სცემდა მოსახლეობას. [illegible] მათ დიდი უფლებები ჰქონიათ მინიჭებული, რასაც კვლავ რაშიდის თხრობა ადასტურებს. 1296 წ. ყუთლუ ნოყოფუზის ვაჟსა და მის ძმას ქ. იეზდის შეძლებული იმამის სახლში ღრეობით ჩიუყენებიათ შეკ-რიკი. „იგი (შეკორიკი) იქ ოთხ თვეს იდგა და ამ დროის განმავლობა-ში სახლში არც ერთი ძვირფასი ნივთი არ დატოვა ხელუხლებელი. როცა იგი გაემგზავრა ქალაქიდან, შემფასებლები მოვიდნენ და იქა-ურობა აღწერეს. აღმოჩნდა, რომ სახლში, რომელიც 50 ათასი დინა-რი ღირდა, დამწვარი იყო 2 ათასის ღირებულების შეშად ლამაზი და კოხტა კარები, სახურავი იყო სხვა ნგრევის კვალით. თუ ასეთი იყო ჩალმოსნის (ე. ი. იმამის. — ვ. კ.) სახლის მდგომარეობა, რომელიც ქა-ლაქის მუფტი იყო და ყადის წოდებას ატარებდა (მოსამართლე, რო-მელიც შარიათის წესის საქმეებს — ვ. კ.), შეგვიძლია დავასკვნათ, რა (მდგომარეობაში) იქნებოდა ის სახლები, რომლებიც (უბრალო) მო-სახლეობას, ცალკეულ პირებსა და რაიათებს ეკუთვნოდათ"[16] — ამ-ბებს საუბრობს სპარსელი დიდმოხელე და ისტორიკოსი რაშიდ ად-დინი. ადვილი წარმოსადგენია, როგორ იქცეოდნენ მონღოლი მო-ხელეები საქართველოში.

აღსანიშნავია ისიც, რომ მონღოლები უკვე დაპყრობილი ქვეყნე-ბის ექსპლუატაციით არ კმაყოფილდებოდნენ. მათი სახელმწიფო გა-ნუწყვეტლად აწარმოებდა ბრძოლებს მოსაზღვრე ოლქებში და გა-ნსაკუთრებით ეგვიპტის სულთნების წინააღმდეგ (მაგალითად, 1271, 1281, 1291, 1299, 1300, 1306, 1312/13, 1314 წწ. და ა. შ.). ამ ბრძო-ლებში ქართველთა ჯარიც აქტიურად მონაწილეობდა და ყაენის ინტე-რესებს უშიშრად ეწირებოდა. ამ მოვლენის მიზეზ-შედეგებზე სა-ტირულად აქვს ნათქვამი ივ. ჯავახიშვილს: „სამხედრო მოქმედებისადმი მონღოლთა ძლიერი მიდრეკილება და წყურვილი უკვე მოპოვებული დიდი გამარჯვებით და მთელი ირანისა და საქართველოს აღმოსავ-ლეთი ნაწილის ხელში ჩაგდებით კი არ იყო მოკლებული, და ამიტომაც მოლაშქრეობა, შემდეგშიც მათს მთავარ მისწრაფებასა და მოღვა-წეობას შეადგენდა. მით უმეტეს, რომ ახალ-ახალი ქვეყნების ხელში ჩაგდება და ძარცვა-გლეჯისა და დავლა-წარტყვევნის დაუზოგავ-ლი სიმკაცრით წარმოებული მონღოლური წესი, ყოველ გალაშქრებულ მონღოლ მეომარს, დიდძალი ქონების პატრონად ხდიდა"[17].

---

15 რაშიდ ად-დინი, გვ. 256—257.

16 იქვე, გვ. 260 (ფრჩხილები ტექსტში ჩვენია, — ვ. კ.).

17 ეს აბზაცი ივ. ჯავახიშვილის შრომების არც ერთ გამოცემაში არ არის და-[illegible]

ფეოდალური საკუთრების ფორმები ილხანთა სახელმწიფოში, სხვა მონღოლურ სახელმწიფოთაგან განსხვავებით, ფაქტიურად აგრძელებდა ტრადიციას, რაც მონღოლებამდელი ირანისთვის იყო დამახასიათებელი. ილხანოში მიწის საკუთრების შემდეგი ფორმები არსებობდა: 1) სახელმწიფო („დივნის") მიწები. ამ მიწებზე ფეოდალური რენტა და გადასახადი ერთმანეთს ემთხვეოდა. 2) კერძო მფლობელთა მიწები, ტრადიციული ალოდის მსგავსი („მულქი"). 3) რელიგიურ დაწესებულებათა მიწები, გადასახადებისაგან თავისუფალი და განუსხვისებელი („ვაქფი"). 4) სამხედრო სამსახურის სანაცვლოდ ბოძებული, მემკვიდრეობით მიწათსარგებლობაში მიღებული ლენი („იქტა"). 5) ილხანი ყაენისა და მისი ოჯახის წევრთა პირად საკუთრებაში მყოფი სახასო მიწები (არაბ. „ხასი", მონღ. „ინჯუ"). მიწათსაკუთრების ეს ტრადიციული ფორმა განსაკუთრებულ როლს თამაშობდა ილხანიდური საქართველოს ისტორიაში. როგორც ცნობილია, 1266 წლისათვის ხულაგუს მიერ შეწყალებული სამცხე-საათაბაგოს სამთავრო ფაქტიურად ქართული სახელმწიფოს გამოეყო და ქვეყნის დეცენტრალიზაციის პროცესი შეუქცევადი გახდა. მართალია, ამ სახის მიწები ეკონომიურად გაცილებით უკეთეს მდგომარეობაში იყო, ვიდრე დივნის მიწები, მაგრამ ეს არღვევდა ამა თუ იმ ქვეყნის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ერთიანობას. საერთოდ, საქართველო დივნის მიწად ითვლებოდა, მაგრამ, როგორც რაშიდ ად-დინის შემოწირულიდან ჩანს, აქ იყო აგრეთვე ილხანის კერძო ფეოდალთა მულქის ტიპის მიწებიც. ასეთად, მკვლევართა აზრით, უნდა მივიჩნიოთ თვით ისტორიკოს რაშიდ ად-დინის ის მიწები (ზაფრანის მოზრდილი პლანტაციები), რომლებიც მას საქართველოს ორივე ნაწილში ჰქონია[18].

მონღოლთა ბატონობის ეპოქაში, მომთაბარე მეურნეობის პირობებში ქართულ განვითარებულ მიწათმფლობელობას და საერთოდ ფეოდალურ ურთიერთობებს დიდი საფრთხე შეექმნა. უზომო და მოუწესრიგებელი გადასახადების გამო გლეხობა და თვით „ქალაქების მამასახლისებიც" კი, ხშირად თურმე შეჩვეული ადგილებიდან იყრებოდნენ და სხვაგან გარბოდნენ[19]. გაუკაცრიელებულ, პატრონის მიწას მონღოლები გადასახადს მაინც არ უსპობდნენ და იგი უფრო ტვირთად აწვებოდა მის მფლობელ ფეოდალს. ამიტომ მონღოლთა ხანაში ფეოდალი ცდილობს სწრაფად მოიშოროს ასეთი მიწა. იწყება მისი ინტენსიური ყიდვა-გაყიდვა, ანუ მიწის ამორტიზება. მიწის ფასი ეცემა,

---

№ 261, ფურც. 380—381; აგრეთვე, ვ. კიკნაძე, მონღოლთა უღლის დასასრული საქართველოში, ჟურნ. „მნათობი", № 5, 1987. გვ. 155.

[18] კ. ტაბატაძე, რაშიდ ად-დინის ცნობები საქართველოს შესახებ. გვ. 81.

[19] ვ. ბარტოლდი, დასახ. ნაშრომი (თხზ., ტ. IV), გვ. 317—318.

შემცირებული ყოფილა კი — პირიქით. XIII ს. ბოლოს ნახევარში [illegible] კახა თორელი ჩივის, რომ „[illegible] ქვეყანანი [illegible] კობისაგან: ოქროი ძვირად იყვის და სოფელი იაფად"-ო[20].

[illegible] ეკლესიის მდგომარეობაში ეკლესია, რომელიც სხვათა მონღოლური წესის მიხედვით, გადასახადებისაგან თავისუფალი იყო (XIII ს. მიწურულამდე), [illegible].

როგორც [illegible], თუ საქართველოშიც [illegible] ხელოსნობა, [illegible] საგარეო [illegible] ქალაქებსაც [illegible] საგარეო [illegible] ტრაპიზონისკენ და [illegible] ვენეციასთან და გენუასთან (ტრაპიზონზე გავლით) ცხოველი ვაჭრობა მიმდინარეობდა. თავრიზში გენუელთა [illegible] კომპანიის [illegible] საერთო საგარეო [illegible][21]. [illegible] ქვეყნებთან კავშირი შეწყდა[22].

§ 1. საქართველო XIII ს. მიწურულს

„განძლიერდით და ელოდეთ უკეთეს დროებას".

ვერგილიუსი

მონღოლთა ბატონობის პერიოდის საქართველოში პოლიტიკური ასპექტში სულ უფრო მკვეთრად იჩენს თავს ცენტრალური ხელისუფლების (მეფის) უფლებათა თანდათანობითი შესუსტება. [illegible] ქვეყნის [illegible] პროცესში [illegible] ფაქტორი [illegible] შედეგად. [illegible] საქართველოში [illegible] ცენტრალური [illegible] ხელისუფლება და [illegible] წვრილ-წვრილ [illegible] ქვეყნის [illegible] საქართველო დუმნებად (სათავადოებად) [illegible]. მართალია, ასეთი მდგომარეობა დიდხანს არ გაგრძელებულა და

20 კახა თორელის შეწირულების წიგნი, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, თბ., 1965, გვ. 57

21 W. Heyd. Histoire du Commerce du Levant. t. II, Leipzig, 1936 p. 127.

22 იქვე, გვ. 128—129.

23 ჟამთააღმწერელი, გვ. 295. მემატიანე ჩამოთვლის 7 დუმანს: მკვლევართა ნაწილი მათ რიცხვს 9-მდე ზრდის.





ლეშნების სისტემა სწრაფად უქმდება. მაგრამ მონღოლებიც ნე[illegible] ქვეყნის პოლიტიკური ცენტრისათვის. ამ პროცესის მოულოდნელ [illegible] ნიშნებმა მონღოლების დროსაც იჩინა თავი. საქართველოს [illegible] სამეფოს გამოყოფ სამცხე-საათაბაგო (1266 წ.) და ლიხთიმერეთის ჩა-მოშორება დასავლეთ საქართველოს (XIII ს. შუა წლები).

საქართველოს სახელმწიფო საზღვრები XIV ს. დასაწყისისათვის ზოგიერთ ცვლილებას განიცდის. [illegible] მიერ ტრაპეზუნტე-ლი [illegible] „ნიკოფსიიდან — [illegible]“ გამოყოფილა, ივ. ჯავახიშვილის სამართლიანი შენიშვნით, [illegible] ფორმალურია და კონკრეტულ საზღვრებს. საქართველოს ადმინისტრაციული პოლიტიკური საზღვარი, მაგალითად, [illegible] ჟამთააღმწერლის მოწმობით, მდ. [illegible]-ფსუხს (ან [illegible]-სუს — „[illegible] წყალს“) და შემახიის მთას მიუყვებოდა[24]. ამ საზღვრის ერთ-ერთი უკი-დურესი ჩრდილო-აღმოსავლეთი პუნქტი იყო [illegible] ხეობაში მდე-ბარე „ქართველთა მთა“ („გურჯი-დაღი“)[25]. სამხრეთით კი ქ. [illegible] უნდა ყოფილიყო. მართალია, ამ სახელწოდების ქალაქი ამჟამად მდ. მტკვრიდან დაშორებულია (საზღვარი ამ მონაკვეთში მტკვარზე გადიოდა). მაგრამ XIV საუკუნეში, ჩანს, რომ ქ. [illegible] ამ მდინარის ნაპირზე მდებარეობდა. ამას გვაფიქრებინებს უნიკალურ საბუთში, კირილე დონაურის წარწერაში ნახსენები ფრაზა — „მტკვარისა [illegible] საბაჟენი [illegible]“[26]. რაც შეეხება სახელმწიფო საზღვრის ჩრდი-ლო-დასავლეთის უკიდურეს წერტილს — ნიკოფსიას, ძნელი სათქმე-ლია, საზღვარი კვლავ აქედან იწყება თუ არა. მაგრამ, რადგან სხვა საწინააღმდეგო ცნობა არ მოგვეპოვება, უნდა ვივარაუდოთ, რომ საზღვარი დასავლეთით კვლავ ნიკოფსიასთან გადის. ამ დროს ჯიქეთს (საქართველოს მოსაზღვრე ერთეული ამ რეგიონში), ლათინური წყა-როს თანახმად, მეფე ვერსახტი უდგას სათავეში[27]. ამავე დროს, ჩრდილო კავკასიაში ქართული გავლენის [illegible] შესუსტებაზე მეტ-ყველებს ის ფაქტი, რომ ამ პერიოდში [illegible] ზევით ნახსენები ჯიქების მეფე ვერსახტი, [illegible] ალანთა [illegible] მამათლმადი-

---

24 ჟამთააღმწერელი, გვ. 251: ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თხზ. 12 ტომად, ტ. III, თბ., 1982, გვ. 122: იგივე, (ვრცელი ვარიანტი), ტ. III, თბ., 1966, გვ. 206—290.

25 კირილე დონაურის მეორე ანდერძი, წიგნში: მ. ჯანაშვილი, საქართვე-ლოს ისტორია, თბ., 1894, გვ. 206: აგრეთვე, ზ. ედილი, საინგილო, თბ., 1947, გვ. 49.

26 იქვე.

27 O. Raynaldy, Annales Ecclesiastici., t. XV, Rome, 1691, გვ. 447, 450, 468 (1333, № 16, № 37; 1334, № 4).

ღმერთების ნაცვლად კათოლიკოსის იღუმენ[28]; თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ XV ს-შიც კი ჩოლოლის კავკასიაში და კერძოდ დაღესტნის [illegible] კვლავ შემორჩენილია სიტყვა „ბეგრი", რაც აღნიშნავს [illegible] სავალდებულო [illegible] [illegible] (ქართველს[29] ეს ფაქტი [illegible] ქართული გავლენის. სამხრეთის [illegible] შეიძლება ითქვას, რომ [illegible] და სომხეთი მოიცავდნენ: [illegible] ანისის ქვეყანა, [illegible] საქართველოს პოლიტიკურ საზღვრებში შედიოდნენ (XIV ს. I ნახევარშიც კი). ეს უკანასკნელი მიწები (ანისი, [illegible]) კვლავ საქართველოს შემადგენლობაში არიან. ჩანს [illegible] სამცხე-საათაბაგოს მღვდელმთავართა და სამწყსოთა სიაში[30]. მართალია, ამ მნიშვნელოვანი საბუთის [illegible] არ შემონახულა, [illegible] XVI ს. [illegible], საბუთი [illegible] XIV ს. [illegible] სიტუაციას ასახავს[31], როდესაც სამცხის სამთავრომ [illegible] ამ საუკუნეში მიაღწია ყველაზე დიდ ტერიტორიულ და პოლიტიკურ ძლიერებას.

საქართველოს [illegible] ბექა ჯაყელის [illegible] სამართლებრივი [illegible]. ამ [illegible] ბექას [illegible] და [illegible] საქართველოს [illegible] „[illegible]-ბოღაზი" („ქართველთა ყელი") და [illegible] („[illegible]"). ბექას სამართლის[illegible]ში [illegible] ჭანეთიც, რომელიც ტრაპიზონს ემიჯნებოდა.

*

* *

XIII ს. მიწურულს საქართველოში მეტად რთული [illegible] ვითარება შეიქმნა. მას შემდეგ, რაც [illegible] VIII დემეტრეს [illegible] [illegible] ყაენ [illegible] (XIII ს. 90-იანი წლები), შეიძლება ითქვას, „[illegible]" ხანა [illegible]-

---

28 იქვე.

29 А. Р. Шихсандов. Эпиграфические памятники Дагестана, М., 1984, с. 238—241.

30 კათალიკოზის ხელქვეშეთი მღვდელმთავარნი და სამწყსონი სამცხე-საათაბაგოში, ქართული სამართლის ძეგლები, III, თბ., 1970, გვ. 245.

31 ამავე აზრისაა მ. ბერძნიშვილიც. იხ. მ ი ს ი, XI—XV სს. საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა, საქართველოს ისტ. ნარკვევები, ტ. III, თბ., 1979, გვ. 74. უკანასკნელ ხანს ამ საკითხს შეეხო ა. ვ. თორდია. იხ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა XXIII სამეცნიერო სესიის თეზისები, თბ., 1987, გვ. 15.

ხან 1297 წლიდან 1318 წლამდე ილხანელთა და მისდამი ერთგული საქართველოში ათეჯერ მეფე გამოცვალეს ასპარეზზე და ხშირად ერთდროულადაც კი. კერძოდ, ამ მემატიანის წყაროების მიხედვით, თითქმის ერთდროულად მეფობენ დავით VIII, ვახტანგ III, გიორგი V ბრწყინვალე, უცნობი ლიპარიტი ვახტანგის ძე (1311 წ.), გიორგი VI მცირე. ამავე დროს დასავლეთ საქართველოში მეფობენ კონსტანტინე და მიქელ ნარინის ძენი. ეს თვალსაჩინო ფენომენი ვერ აიხსნება, თუ არა მონღოლთა ბატონობა. ყოველი დამპყრობლის მიზანია, თავს შეიძლება დაქსაქსოს, დაანაწევროს დაპყრობილი ქვეყნის ძალები. ამ შემთხვევაში სწორედ ასეთ შეგნებულობასთან გვაქვს საქმე. როდესაც სახელმწიფოში რამდენიმე, ხშირად მეტოქეები და რეალურ ხელისუფლებას მოკლებული მეფე იჯდა, ცხადია, ქვეყნის ერთიანობისა და ძლიერებაზე ლაპარაკიც ზედმეტი იყო. ასეთი ვითარების მიზეზს თვითმხილველი ქართველი ისტორიკოსიც კარგად ხედავდა: „მეფე შემცირებულ არს მძლავრებისაგან თათართასა და დიდებულნი და თავნი საქართველოსანი განდგომილან"-ო[32], წერდა ჟამთააღმწერელი.

1289 წ. 12 მარტს მეორედ ხუტლუბუღას ყაენის ბრძანებით ჩოლოკის შესავალ ურდოში სიკვდილით იქნა დასჯილი საქართველოს მეფე დიმიტრი II თავდადებული (1270—1289). იმავე წელს ხუტლუბუღასავე წინადადებით მონღოლებმა აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტზე მოიწვიეს იმერეთ საქართველოს მეფის დავით ნარინის ძე ვახტანგი, შემდგომში ვახტანგ მეორედ წოდებული.

ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ, ჟამთააღმწერლის მიხედვით, ვახტანგ II ნარინის ძემ 1289 წლის შემდეგ მხოლოდ სამი წელი იმეფა და, ამგვარად, 1292 წ.[33] გარდაიცვალა. მაგრამ, მეორე მხრივ, მასივე სიტყვით, რაშიდ ად-დინი თითქოს გვაძლევს საპირისპირო ცნობას იმის შესახებ, რომ ვახტანგი მეფობს 1295 წლამდე; შემდეგ კი ბაიდუ ყაენი მის ნაცვლად დავითს აჯენებს ისევ ტახტზე[34]. სამწუხაროდ, „ქართველი ერის ისტორიის" ი. წ. „მონღოლთა ბატონობის" მეორე ნაწილი გადმოცემული რჩება (გამოცემებში 1941 წ. და 1982 წ.)

---

32 ჟამთააღმწერელი, დასახ. გამოცემა, გვ. 312.

33 ქართველი ერის ისტორიის ტ. III (1966) 236 გვ.-ზე დაბეჭდილია „1293 წ." ავტორის ხელნაწერი დედნის მიხედვით გაირკვა, რომ ეს მექანიკური შეცდომა კორექტით გასწორებია თვით ივ. ჯავახიშვილს, მაგრამ ამან წიგნში ასახვა ვერ ჰპოვა; იხ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ივ. ჯავახიშვილის ფონდი № 262, შეკვრა 2, ფ. 434.

34 იქვე, გვ. 236. ივ. ჯავახიშვილი რაშიდ ად-დინის ამ შემთხვევაში ამოწმებს ჰამერის შრომის მიხედვით; იხ. Hammer—Purgstall J., Geshichte der Ilchane, II, Darmstadt, 1843, s. 69.

და ჩვეულებრივ მართალია, რაშიდ ად-დინის ცნობის გადაჭარბებულ კრი-
ტიკულობას ეხება, მაგრამ მაინც საეჭვო რჩება. ვახტანგ II-ის
გარდაცვალებისა და დავით VIII-ის გამეფების თარიღად აქ უკვე
1292 წელია დასახელებული[35].

ტრადიციულ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ვახტანგ II-ის გარდაცვა-
ლების თარიღად, მართალია, 1292 წელია მიჩნეული, მაგრამ ივ. ჯა-
ვახიშვილის მიერ წამოჭრილ კითხვას რაშიდ ად-დინის ცნობის თაო-
ბაზე პასუხი არა აქვს გაცემული. გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ეს სა-
კითხი, როგორც ჩანს, თავის დროზე მხოლოდ გაუგებრობის შედე-
გად წარმოიშვა. მართლაც, სპარსელი ისტორიკოსის შრომის („ჯამი
ათ-თავარიხ") თანამედროვე კრიტიკულ გამოცემაში ვახტანგ II-ის
[illegible] მიერ [illegible] შესახებ არაფერია ნათქვამი. უფრო მე-
ტიც, რაშიდ ად-დინი საერთოდ არსად არ ახსენებს ვახტანგ II ნარი-
ნის ძეს[36]. ნაცვლად სახელი „ვახტანგი" მხოლოდ ერთხელ იხსენიება და
ისიც არის არა ვახტანგ II, არამედ ვახტანგ III დემეტრეს ძე. იგი
რაშიდ ად-დინს ნახსენები ჰყავს ყაზან ყაენის მიერ დავით VIII-ის
წინააღმდეგ [illegible] დაკავშირებით 1297 წელს[37]. ვფიქრობთ,
ზემოთ დასახელებული გაუგებრობის ახსნა მხოლოდ ერთი შეიძლება,
[illegible] რომელსაც [illegible] ივ. ჯა-
ვახიშვილი, რაშიდ ად-დინის ტექსტის [illegible] გაუ-
გება [illegible] და ერთმანეთში აურიეს ვახტანგ
II და ვახტანგ III.

რაშიდ ად-დინის ცნობასთან დაკავშირებული საკითხის გამორკვე-
ვის შემდეგ ვახტანგ II-ის გარდაცვალებისა და დავით VIII-ის გამე-
ფების ზოგადი თარიღი მაინც ახსნა-განმარტებას საჭიროებს.

[illegible] ჟამთააღმწერელის ტექსტის, როგორც მისი თხრობიდან
ირკვევა, ვახტანგ II-ის გარდაცვალება და დავით VIII-ის გამეფება
[illegible] საორხანოში მომხდარი ამბები, გარდაცვალება არღუნ
[illegible] (1284—1291) და [illegible] ტახტზე ასვლა ქაიხათუ 1291—
1295), ჟამთააღმწერელის მოწმობით, მისი [illegible] ვახტანგ II-ის
გარდაცვალებას ჰქონია ადგილი: „დაჯდა რა ქელათუ ტახტსა ზედა, გან-
[illegible] ქალაქი [illegible] ტ უ ნ ღ უ ზ ი ლ ი, [illegible]
[illegible] ქალაქი [illegible] და [illegible] — გვამცნობს

---

[35] ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თხზულებანი, ტ. III, თბ., 1982, გვ. 125.

[36] Ф. Рашид ад-Дин, Джами ат-таварих (сборник летописей), персидский текст с русским переводом А. К. Арендса, т. III, Баку, 1957.

[37] იქვე, გვ. 182.

[38] ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 196 (ხაზი ჩვენია — ვ. კ.).



მემატიანე, ე. ი. „სამეფონეთში“ ანუ რუმში, უფრო კი, რომ ქართველ-თათვის მათთვის არ ეცლებოდა (გაყოფილებაში ქვეყნის რუმის გამგებელი იყო) და გამოვლინდა. ტუნდუზალის აჯანყების ეს ამბავი უშუალოდ კავშირშია დავით II-ის გამოცხადებისა და დავით VIII-ის გამეფების საკითხთან. აქ თავს იჩენს თანამედროვე საქართველოს ისტორიის და ამიტომ მასზე ოდნავ უფრო დაწვრილებით უნდა შევჩერდეთ.

ტუნდუზალის განდგომილების ამბავზე ჯერ კიდევ მ. ბროსე და ივ. ჯავახიშვილს ყურადღება მიუქცევია. მ. ბროსე თავის დროზე აღნიშნავდა, რომ 1291 წლის ივლისში ქართველ გაყოფილებას შემდეგ სულ ერთიდაიგივე იყო ტახტზე, რომ რუმში, მოთავეობა განდგომილს ჰქონდა ადგილი. მაგრამ ბროსე გაკვირვებას გამოთქვამდა იმის გამო, რომ ადგილობრივ წყაროებში ეს განდგომა რუმის გამგებელი ტალაჩარის აჯანყებად იწოდებოდა, ჟამთააღმწერელი კი თავად ქალაქ ტუნდუზალის ასახელებსო[39]. თავის მხრივ ივ. ჯავახიშვილს, შეეძლო ორიგინალისტის ც. ფ. ოთხმეტის შრომაზე დაყრდნობით, აღნიშნული აქვს, რომ ქართულ გაყოფილებას სულ ცოტა ხნის შემდეგ რუმში მართლაც, ტალაჩარის განდგომას ჰქონდა ადგილი და 1291 წლის 1 იანვრისთვის[40] (სექტემბერში) ქართლში მის წინააღმდეგ გალაშქრება ყოფილა[41]. ამგვარად, ივ. ჯავახიშვილიც და მ. ბროსეც სავსებით სწორად თვლიდნენ, რომ ჟამთააღმწერლის მიერ მოხსენიებული ქ. ტუნდუზალის განდგომა და ადგილობრივი წყაროების ტალაჩარის რუმში აჯანყება ერთი და იმავე ამბავს გულისხმობდა. მაგრამ ორივე გაუგებრად მიიჩნევდა, რას ნიშნავდა ჟამთააღმწერლის — „ქალაქი ტუნდუზალი“. ივ. ჯავახიშვილი წერდა, რომ ბროსეს იგი პირის დამახინჯებულ სახელად მიაჩნდა და არა ტოპონიმად; თვითონაც ამ აზრის სასარგებლოდ იხრებოდა და ასკვნიდა, რომ შესაძლოა: „ტ უ ნ დ უ ზ ა ლ ი — ტ უ დ უ ზ ა რ ი ს ა გ ა ნ ე. ი. ტალაჩარისაგან, ვ. კ.) იყოს დამახინჯებით წარმომდგარი“[42].

მას შემდეგ ეს საკითხი სპეციალური კვლევის საგანი არ გამხდარა. მხოლოდ 1973 წ. ო. კიკნაძემ სხვა ამ თავის საკითხებზე მსჯელობისას სქოლიოში აღნიშნა, რომ აქ ნახსენები ქალაქი ტუნდუზალი

---

[39] M. Brosset, Histoire de la Gèorgie, livr. I, p. 611, № 2.

[40] ქართველი ერის ისტორია ტ. III (1966) გვ. 237-ზე „ენკენისთვის“ ნაცვლად დაბეჭდილია სრულიად შეუსაბამო „ივნისთვე“ (შდრ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ჯავახიშვილის ფონდი 262, შეკვრა 2, ფ. 487).

[41] ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, 1966, გვ. 237. გამომცემლის კომენტარი [illegible] (SS). უნდა იყოს 35.

[42] იქვე, გვ. 238.

და [illegible] შორის სისხლის და რომ ეს ქალაქი მდებარეობს მცირე აზია-ში (თანამედროვე თურქეთში)[43]. ჟამთააღმწერელი რომ არ ცდება, [illegible] ნამდვილად [illegible] პუნქტის [illegible]. [illegible] უნდა ჩაითვალოს [illegible]. XIV ს. ერთი არაბული წყარო, რომელიც [illegible] ტრანსკრიფციით გადმოსცემს ამ ქალაქის სახელს („ტუნღუზლუ")[44]. ამავე პერიოდის სომხური წყარო ს. წ. „სებასტაცის ქრონიკაც" იცნობს ამ პუნქტს. ამ ქრონიკაში ეს ტოპონიმი „ტონღუზლუს" ფორმით იხსენიება სწორედ ქართულ ლაშქრობასთან დაკავშირებით რუმში 1291 წ.[45].

სხვა საკითხია, რატომ ასახელებს ჟამთააღმწერელი დაჟინებით ამ ტუნღუზლუს და არცერთხელ არ ახსენებს [illegible] რუმის [illegible] ტაჩარს, რომელსაც ის ძალიან კარგად იცნობს. მართალია, ჟ. [illegible] მის თხზულებაში ხშირად იხსენიება [illegible]/ტაჩარ ნოინი, [illegible] დაკავშირებით. [illegible] ეს ადგილები: დემეტრე II-ის ტრაგიკული აღსასრულის შემდეგ, მონღოლებმა „შეიპყრეს [illegible] დავით და ნოინსა ტა-ჩარს მიჰგვარეს, რომელსა მხედართ-მთავრობა აქუნდა" ([illegible] — მ. ქ.). მონღოლებმა ეს არ იკმარეს და [illegible] ტაჩარის [illegible] დავითის [illegible]. მდივან-მწიგნობარი მისი[46], „რომელი არაოდეს განეშორებოდა დავითსა". ტაჩარ ნოინს სთხოვს [illegible] ყაენის წინაშე. [illegible] „წარვიდა (ტაჩარ. — მ. ქ.) ყაენს წინაშე და რქუა [illegible] დავითის [illegible]". ამასთანავე, ტა-ჩარის ყაენისადმი უთქვამს: „რაი [illegible] შეუცოდებელისა ყრმისა მოკვლა. [illegible]". ყაენმაც დავითი „მისცა (ტაჩარს. — მ. ქ.) და (მან. — მ. ქ.) წარიყვანა სახლსა თჳსსა და [illegible] თჳსსა, რომელი [illegible] იქმნა". [illegible] ტაჩარის კარზე [illegible] „[illegible] შინა". თუმცა კი „ტაჩარ თანა-[illegible]"[47]. [illegible] რომ ჟამთააღმწერელი [illegible] იცნობს [illegible] ტაჩარ ნოინს. [illegible]

---

43 რ. კიკნაძე, ახალი მასალა XIII ს. II ნახ. საქართველოს ისტორიისა-თვის, „მაცნე" (ისტორიის... სერია), 1973, № 2, გვ. 171, შენ. 45.

44 В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды, т. I, СПб., 1884, с. 504 (Примечание в сноске).

45 Из летописи Себастаци, Армянские источники о монголах, перевод, предисловие и примечания А. Г. Галстяна, М., 1962, с. 30.

46 ამ მოსეს ვინაობის შესახებ იხ. ვ. კიკნაძე, ვინ არის ჟამთააღმწერელი?, „მნათობი", თბ., 1984, №, გვ. 148—157 (იხ. აქვე, დამატება).

47 ჟამთააღმწერელი, გვ. 291, 294, 295.

ტისთვის მიუღწევია სარწმუნოებით, რომ ეს ხოჯა გახლდათ [illegible] რეალური პიროვნება. ტალაჩარ წირინის ცნობილი „ნაიბი" — საფლავ[illegible] დინ აჰმედ ალ ხალიდი ანუ ალ ზინჯანი (იგივე ალ-ჩავი)[48]. [illegible] როლი ამბების (1289 წ.) „უკანასკნელი" — ანუ 1292 წელს, [illegible] საჰიბ-დივანი გახდა. [illegible] ტალაჩართან ერთად [illegible] ქაღალდის ფულის გამოშვების უშუალო [illegible] რის გამოც შეერქვა სახელი „ალ-ჩავი"[49].

ამგვარად, სახელთა აშკარა მსგავსების გამო (ტაჩარ — ტალაჩარ), ეს ორი პირი ტალაჩარი და სადრ ად დინი, მკაფიოდ ურთიერთგასხსაზღვრავენ ერთმანეთს[50].

ყველა ზემოთქმულის გათვალისწინებით უნდა ვივარაუდოთ, რომ როდესაც ჟამთააღმწერელი ქართ ტუნდუსმის გარდაცვალე[illegible]ბაზე ლაპარაკობს, ეს არ არის გამოწვეული [illegible] [illegible]ლის ტალაჩარის ვინაობის უცოდინარობით. საყურადღებოა, რომ [illegible]შიდ ად-დინი, რომლის თანამდებობა [illegible] და [illegible]ტიური მონაცემებით, უნდა გამოეყენებინა ჟამთააღმწერელს[51]. [illegible] ერთხელ არ ახსენებს ქ. ტუნდუსის [illegible] რუმისა და ტალაჩარის განდგომაზე ლაპარაკობს[52].

[illegible] ვითარებაში. ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ საქმე გვაქვს [illegible] ჟამთააღმწერლის [illegible] სახელის შეგნებულ და [illegible] [illegible]. აშკარაა [illegible] ფაქტს, რომ [illegible] [illegible] [illegible] ნირინის — ტაჩარ/ტალაჩა[illegible]რის წინააღმდეგ. [illegible] ქვემოთ [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

48 რაშიდ ად-დინი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 122.

49 იქვე, გვ. 135—137; В. В. Бартольд — Гайхату (статья из энциклопедии Ислама), Сочинения, т. VIII. М. 1973, с. 496.

50 რ. კიკნაძე ზემოთ დასახელებულ სტატიაში, სქოლიოში, აღნიშნავს ტაჩარის და ტალაჩარის (თოლაჩარის) იგივეობას: დასახელებული სტატია, გვ. 170. შენიშვნა 38.

51 იხ. რ. კიკნაძე, ჟამთააღმწერლის საისტორიო წყაროები, კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული II, თბ., 1962, გვ. 154—155.

52 რაშიდ ად-დინი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 134.

53 ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, 1966, გვ. 238.

ჩვენი აზრით იმაში მდგომარეობს, რომ გაუგებარია, რატომ იწვევს ურდოში სალაშქროდ ტახტის პრეტენდენტს და არა საქართველოს [illegible] წონიერ მეფეს, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდებოდა ხოლმე.

რ. კიკნაძემ დასახელებულ ნაშრომში ამ საკითხსაც გამოუთქვა თავისი აზრი. მისი სიტყვით: „ვახტანგის (II. — ვ. კ.) მოულოდნელობა, ამ შემთხვევაში, სრულიად ბუნებრივია და იმით უნდა აიხსნას, რომ ქართული სამეფოდ არ გაეწვიათ საქართველოდან არც მეფე და არც აქაური ლაშქარი... დავითიც, ხულაგუ-ბულღაც და ფარეჯანიც ურდოში იმყოფებოდნენ იმ დროს და სწორედ ისინი იხსენიებიან ირანულ კონტექსტში. დავითი და ფარეჯანი თან წაიყვანა ილხანმა, ხოლო ხულაგუ-ბულღას ჩრდილოეთიდან გადმოსასვლელი გზის დაცვა დაევალა"[54]. მართლაც, ამ დროს დავითი და ისინი მთავარნი — ფარეჯანი რომ ურდოში იმყოფებიან, ეს ეჭვს არ იწვევს. სხვა საკითხია, მართლაც ამით უნდა აიხსნას თუ არა ტახტის პრეტენდენტ — დიდი უფლისწულის ტენდენციური დასამორჩილებლად გაწვევა ეფიქრობ[illegible]. ამ მომენტში დავითის ურდოში ყოფნა არ არის განმსაზღვრელი ასეთ მნიშვნელოვან ღონისძიებაში მისი მონაწილეობის შეუძლებლობისა. დავითი სწორედ იმიტომ იმყოფებოდა ურდოში, რომ მას არ ცნობდნენ როგორც დასჯილ მეფის ძეს. ამასთან, თუ ყველაფერს დავითის ურდოში ყოფნა წყვეტს, მაშინ როგორ „მოუწოდა" ქართულ „მ თ ა ვ ა რ თ ა ქ ა რ თ ლ ი ს ა თ ა"?[55] (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.). მართალია, შემდეგ ისინი ყადნაი ხულაგუ-ბულღასთან ერთად მეჩლანს დასტოვა, ჩრდილოეთიდან ბერქა-ყაენის შემოჭრის შიშის გამო. მაგრამ უცნაურია, რომ როდესაც ქართულ აერთიანებს „ყოველთა სპათა მისთა", საქართველოს მეფე სადაოდ განზე დგას და არავინ [illegible]-ობს. შემთხვევითი არ არის ისიც, რომ ამ ეპიზოდში გამოკვლეულ[illegible] [illegible] გამოხმაურება და არამეგობრული [illegible] [illegible] თანამედროვეობას კვლავ [illegible] ცნობილი შეხედულება გამო. [illegible] [illegible] ვახტანგ II-ის [illegible] [illegible] [illegible] ვახტანგს, ასე ვთქვათ, წინასწარ თავ-შავს სამოღვაწეო ასპარეზიდან. სხვა რითი უნდა ავხსნათ მისი [illegible] ყოფნა, რომლის მიხედვით, ვახტანგ II წინასწარ გამოცხადებულ მეჯლისზე 1291 წლის ივლისში, ქართულ წყაროების თანახმად, [illegible] ლაშქრით გვხვდება, რომ ვახტანგ მეფის [illegible] გაცხადებული ქართული [illegible] [illegible]. მაგრამ მას „შ ე ე დ ვ ა მ ც ი რ ე რ ა მ ე ს ე ნ ი... რომლისა მიერ შეისუ-

---

54 რ. კ ი კ ნ ა ძ ე, ახალი მასალა..., გვ. 172.

55 ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 296.

უნაცა". იქვე მოთხრობილია, რომ ამ ამბის შემსწრე დავით ულუ-რის ძე „განმწარდა სიკვდილსა და სიჭაბუკესა მისისათვს (ე. ი. ვახტან-გისა. — მ. კ.) და იგლოვა წესისაებრ და ფრიად პატივ-სცა და წარ-გზავნა გვამი მისი სამარხოსა მეფეთასა"[56] (ხაზი ჩვენია, — მ. კ.).

საყურადღებოა, რომ ამ თხრობისას დავით დემეტრეს ძეს ჟამთა-აღმწერელი არსად მეფეს არ უწოდებს და ამით მხედველობაში შეიძლება არც კი მივაქციოთ ყურადღება იმას, რომ დავითი ამ დროს ჯერ აღმოსავლეთ საქართველოს სრულუფლებიანი გამგებელი არ ყოფილა. ცხადია, რომ იგი უკვე საქართველოში იმყოფებოდა და არა ურდოში. სხვა შემთხვევაში თვითონ სიკვდილის კარზე „იწრო-ებასა შინა" მყოფი დავით უფლისწული ხომ ვერ იგლოვებდა, „ფრიად პატივს სცემდა და წარგზავნიდა გვამსა მისსა" გარდაცვლილ ვახტანგ მეორეს?!

ცხადი ხდება, რომ ვახტანგის გარდაცვალების ამბავი თუ-ქალათუს გაყენებისთანავე არის მოთხრობილი, სინამდვილეში მხო-ლოდ დავითის ტუნდუზლიდან მობრუნების შემდეგ არის საკურთ-ხეველი. ეს კი 1292 წ. იანვრის შემდეგ მოხდა, რადგან 1291 წ. სექტემბრის დასაწყისში (რაშიდ-ად-დინის ცნობით — 31 აგვისტოს)[57] რომში გალაშქრებული ქალათუს ტუნდუზლის ასაღებად ხუთი თვე დაჰ-ჭირვებია[58]. ამას გარდა, თვით ჟამთააღმწერლის თხრობიდანვე ვიცით, რომ დემეტრე II-ის სიკვდილის შემდეგ (1289) ვახტანგმა სამი წელი იმეფა და, ამგვარად, 1292 წლამდე ადრე ვერ გარდაიცვლებოდა.

ჟამთააღმწერლის თხრობიდან გამომდინარე, აშკარაა, რომ არღუ-ნის ყაენობის მიწურულს ილხანთა კარზე ახალი სხვადასხვაობა შექმ-ნილა, რამდენად იყო მიზანშეწონილი ვახტანგ II-ის კვლავაც საქარ-თველოს ტახტზე დატოვება მემკვიდრის დასახელებით. ვახტანგი პრინციპული, სამართლიანი და პატიოსანი პიროვნება ყოფილა. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ვახტანგზე მისი ვამეფების ფაქტიური ინიციატო-რი — მედროვე ხუტლუბუღა სადუნის ძეც შეიმწყრალა, რომელიც აეყავა ნოინთა წინა, რათა წარუდგინ მეფობა ვახტანგს[59]. სამეფო კანდიდატად ხუტლუბუღას ახლა უკვე დავით დემეტრეს ძე დაუსა-ხელებია. დავით უფლისწულს, ქართული ფეოდალური წესისა და ტრადიციების მიხედვით, სამეფო ტახტზე კანონიერი პრეტენზია უნდა ჰქონოდა. მაგრამ რატომღაც (ამაზე ჟამთააღმწერელი დუმს) ქართველ დიდებულებს მისი სამეფო ტახტზე დასმა გაუმძიმათ და

56 იქვე, გვ. 295.

57 რაშიდ ად-დინი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 134.

58 იქვე, გვ. 294.

59 ჟამთააღმწერელი, გვ. 294.

[illegible]: „[illegible] ქართველთა არა სიმდიდრე მეფობა დავითისა, [illegible] თუ [illegible] დიდს ერთგულობასა ყაენისასა". საქმე იმდენად [illegible] რომ „საბრძოლად წარვიდეს, თუ რომელსა მართებს მეფობა-[illegible]. საქმე მაშინ ვერ გადაწყდა და ულუ დავით II კვლავაც ტახტზე დარჩა. დავითი კი, რომელსაც უფრო მეტად უცხოელები და მათ შორის ზოგით ნახსენები ტაძრისი უმაგრებდნენ მხარს, საქართველოში მხოლოდ „ალაგ-ალაგ სოფლებით" უნდა დაკმაყოფილებულიყო[60].

ამ ვითარებაში დიმიტრის დასჯელი არღუნ ყაენი მისმა ნოინებმა [illegible]. [illegible] ტახტზე არღუნის ძმა ქადათე ავიდა. მის გამეფებას, როგორც ვიცით, რუმის განდგომა დაერთო თან. ეს მოვლენები ყაენის კარზე სწორედ [illegible] მიუჩნევიათ ქართული სამეფო ტახტის პრეტენდენტთა დავის გადასაწყვეტად. ახალი ყაენისათვის უთუოდ ცნობილი იყო ის ფაქტი, რაც რუმში აჯანყებულ ტაძრისის [illegible] მიმართ მიუძღოდა (გავიხსენოთ, რომ [illegible] სიკვდილისაგან გადარჩენის გარდა, ტაძრისი მას შემდეგშიც მფარველობდა და რამდენიმე წელი თავის კარზე [illegible]). [illegible] იმისა, რომ ქადათე [illegible] ყაენის მიმართ ცუდად ყოფილა განწყობილი. მას მონღოლთა შორის უკვე საკმაოდ ბევრი მტერი გაუჩნდა და შესაძლოა ჯანმრთელობაც გაუუარესდა, რადგან ამ მოვლენების შემდეგ იგი საკმაოდ სწრაფად გარდაიცვალა. [illegible], დავითისათვის თითქოს გაცილებით ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა, მაგრამ რადგანაც იგი დასჯილი მეფის ძე იყო, მისი გამეფების საკითხი ერთ მომენტს შეეძლო გადაეწყვიტა. ეს მომენტი საკმაოდ [illegible] იყო დავითისათვის, მაგრამ მით უფრო დასაფასებელი ყაენის მხრიდან: ქადათემ გადაწყვიტა აჯანყებული რუმის გამგებლის — ტაძრისის წინააღმდეგ სწორედ დავითი გაეგზავნა და ამით საბოლოოდ გადაეწყვიტა ტახტის პრეტენდენტობის საკითხი. ამგვარად, დავითს წაუყენეს პირობა — იგი ან გაილაშქრებდა თავისი [illegible] ტაძრისის წინააღმდეგ, ან უნდა გამოსთხოვებოდა მეფობაზე ფიქრს. როგორც ვიცით, დავითმა პირველი გზა არჩია. სწორედ აქ ჩანს მისი საკმაოდ მტკიცე და [illegible] ხასიათი, რაც, შესაძლოა, მონღოლთა კარზე გატარებული ბავშვობის წლების შედეგი იყო. [illegible] სწორედ [illegible] არ უნდოდა ქართველ [illegible] უმრავლესობის [illegible] [illegible]. [illegible] უნდა [illegible] რუმში ტაძრისის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ მისი [illegible] [illegible]. არ [illegible] ქართველნი. ჩანს, [illegible] ტაძრისის, რადგან ამ განდგომის შემდეგ ტაძრისი, როგორც

---

60 ჟამთააღმწერელი, გვ. 294.

აღმოსავლური წყაროებიდან ჩანს, დაუსჯელი დარჩენილა[61]. ამგვარად, დავითმა ქილათუ ყაენის ნდობა სავსებით გაამართლა. სწორედ ამით აიხსნება ამ უკანასკნელის მხრიდან მისი ღვაწლის განსაკუთრებული დაფასება: „ვინათგან დადევ თავი შენი, მსახურებად ჩემთჳს და სდგახარ ერთგულებასა ჩემსა ზედა, მომიცემია მეფობა და სამეფო შენთჳს“-ო[62] (ხაზი ჩვენია.— ვ. კ.). ვფიქრობთ, ამის შემდეგ გასაგები ხდება, რატომ გაიწვიეს რუმში დავითი და არა ვახტანგ II და რატომ დუმს ამის შესახებ მემატიანე. ამ მომენტის გათვალისწინებით უნდა აიხსნას ჟამთააღმწერლის თხრობის თანმიმდევრობის ის გადაადგილება, რასაც თავის დროზე ივ. ჯავახიშვილმა მიაქცია ყურადღება. ამ გაუგებრობის ასახსნელად მაშინ მემატიანისაგან წყაროს უხეიროდ გამოყენება და თხზულების კომპილატიურობა იქნა დასახელებული[63]. ჩვენი აზრით კი, ჟამთააღმწერელმა ეს განზრახ გააკეთა, რომ როგორმე თავი დაეღწია დავითის გამეფების ყველა უსიამოვნო პერიპეტიის მსჯელობისათვის. ამავე მიზეზით აიხსნება და უფრო რელიეფურადაც წარმოაჩენს ზემოთქმულს, ჟამთააღმწერლის მიერ აჯანყებული ტალაჩარის სრული მოუხსენიებლობა და მის ნაცვლად რუმის იმ ქალაქის დასახელება (ტუნღუზალო), სადაც ტალაჩარ ნოინი იმყოფებოდა.

როგორც ვხედავთ, ტალაჩარ//ტაჩარ ნოინის და მისი ხოჯის (სადრ ად დინის) სახელთან საქართველოს ისტორიის ბევრი საინტერესო საკითხია დაკავშირებული. აქვე დავძენთ, რომ ორივე ეს პირი ყაზან ყაენის მიერ სიკვდილით იქნა დასჯილი: ტალაჩარი — 1296 წ., ხოლო სადრ ად დინი — 1298 წელს[64].

ორიოდე სიტყვა უნდა ითქვას აგრეთვე ჟამთააღმწერლის პოზიციაზე აღწერილი მოვლენების მიმართ. მისი თხრობიდან აშკარად ჩანს მემატიანის სიახლოვე ქართულ სამეფო კართან. ამავე დროს, მემატიანე შესანიშნავად იცნობს მონღოლთა მოხელეებს და შესაბამის პოსტებზე მათი დანიშვნის დროსაც კი იცის (მაგ. სადრ ად დინი). იცნობს მონღოლთა იმპერიის ისეთ პუნქტებს, რომლებიც ქართველ ისტორიკოსთა ყურადღების ცენტრში არც ადრე და არც მოგვიანებით არ მოხვედრილა (მაგ., ქ. ტუნღუზალო). ამასთან, აშკარად ჩანს მემატია-

61. იხ. რაშიდ ად-დინი, გვ. 134 და აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, 1966, გვ. 237.

62 ჟამთააღმწერელი, გვ. 297.

63 ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, 1966, გვ. 236, 238.

64 რაშიდ ად-დინი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 172, 183. საინტერესოა, რომ ტალაჩარისთვის 1291 წ. რომის პაპსაც კი გაუგზავნია პირადი წერილი. იხ. Бартольд В. В., Пизанец Исол, соч., т. V, М., 1968, с. 234.



ნის მიმდევრული დამოკიდებულება დემეტრე II-სა და მისი ძის, დავით VIII-ის მიმართ. არასასურველი მეგობრობის გამო, რომელშიც არაერთხელ ჩავარდნილა დავითი, ჟამთააღმწერელი არც ერთი სიტყვით არ კრძალავს მას და მხოლოდ საკუთრივ კონსტატაციით კმაყოფილდება, ანდა საერთოდ ცდილობს მიჩქმალოს განსაკუთრებით თვალში საცემი ეპიზოდები (მაგ., დავითის ტაოხისრული წინააღმდეგ გილაშქრების საქმეში, დავითის გაქცევა მონღოლეთში, რომელსაც ლაშქარი მიიჩქმალი მოჰყვა და ა. შ.). ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ ჟამთააღმწერელი თვალთვალ მოწმე XIII ს. მიწურულის ამბებისა და მოვლენათა აღწერისას საპირად საკუთარ შთაბეჭდილებებსა და განწყობილებას ეყრდნობა.

საგულისხმო მომენტი XIII ს. მიწურულის ამბებში და მიმდინარე მოვლენებიდან, რომელზეც გვინდა ყურადღება შევაჩეროთ, დავით VIII-ის ყაენის მიერ ტახტიდან გადაყენებისა და ვახტანგ მესამის (მისი ძმის) გამეფების თარიღია.

როგორც აღინიშნა, XIII ს. 90-იან წლებში დავით VIII-სა და ყაენ ღაზანს შორის კონფლიქტი წარმოიშვა. ამის გარდა მიზეზი ის იყო, რომ თუქარ ნოინის მკვლელის შეფარებისათვის ურდოში დაბარებული დავითი ყაენის სიტყვას არ ენდო და საყდრებში არ გამოცხადდა[65]. ივ. ჯავახიშვილის დროიდან დავით VIII-სა და ყაენ ყაზანს შორის ამ კონფლიქტის საწყისად 1297 წ. 7 ნოემბერი, ხოლო ვახტანგ III-ის გამეფების თარიღად 1302 წელი ინიშნება[66]. სინამდვილეში, როგორც დავინახავთ, ეს თარიღი (1297 წ. 7 ნოემბერი) არის არა კონფლიქტის დასაწყისი, არამედ კულმინაციური მომენტი. ამ წელს ყაენმა დავითს მეფობა ჩამოართვა და მის მაგივრად ვახტანგ III დასვა ტახტზე.

ვახტანგ III 1302 წელს რომ არ გამეფებულა, ამაში გვარწმუნებს ნუმიზმატიკური ძეგლი მონეტა თ. ლომოურისა, რომელმაც გამოავლინა და აღწერა ვახტანგის სახელით 1298/99 წწ. მოჭრილი მონეტები[67], გარდა ამისა, რამდენიმე სხვა წყარო მიუთითებს ვახტანგ III-ის ტახტზე ასვლის ზუსტ თარიღს, რომელსაც აქამდე სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა[68]. სხვადასხვა ისტორიული წყარო, რომ 1297 წ. 7 ნოემბერს ყაზანის ბრძანებით, თითქოს საქართველოში განდგომის ამბავი აცნობეს (იხ.-

---

[65] ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 299.

[66] ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, 1966, გვ. 242.

[67] თ. ლ ო მ ო უ რ ი, დავით VIII-ისა და ვახტანგ III-ის ფულები, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის „მოამბე“, ტ. XV—B, 1948, გვ. 75—78.

[68] აღსანიშნავია, რომ მკვლევარი ი. სიხარულიძე ვახტანგ III-ის გამეფების თარიღად 1297 წ. ასახელებს, მაგრამ დასაბუთების გარეშე; იხ. მ ი ს ი, ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის, თბ., 1967, გვ. 62.

ყვა-სიტყვით რაშიდ ად-დინი სპარსული დიპლომატიის ენაზე ...მ-ბავს ასე გადმოგვცემს: „საქართველოში ავრცელებენ ხმებს „სახელმწი-ლოთა შესახებ")[69]. ყაენმა საქართველოს „წესრიგში მოსაყვანად" და-უყოვნებლივ ქუთლუღშაჰ ნოინი გაგზავნა. ამას მოსდევს საყურადღე-ბო ცნობა: ქუთლუღშაჰ ნოინმა საქართველოდან ყაზანთან წაიყვანა „დავით მეფის ძ მ ა ვ ა ხ ტ ა ნ გ ი. მათ მიიღეს (ყაენის, — ვ. კ.) მო-წყალება და უკან (საქართველოში. — ვ. კ.) დაბრუნდნენ"[70], გვამცნობს სპარსელი ავტორი (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.).

ამ ცნობიდან სრულიად აშკარად ჩანს, რომ 1297 წლის ნოემ-ბერში კონფლიქტი არა თუ დაიწყო, არამედ ყაზანის მიერ დავით VIII უკვე გადაყენებულ იქნა და მისი მომდევნო ძმა ვახტანგი, ქუთ-ლუღშაჰ ნოინითურთ, „შეწყალებული" ბრუნდებიან საქართველოში. საინტერესოა ამ ტექსტის შედარება ჟამთააღმწერლის თხრობასთან. ქართველი მემატიანე მოგვითხრობს, რომ ვახტანგ III, რომელმაც „ვერ თავს იდვა" დავით VIII-სთან „უპატიოდ" ყოფნა, „სრულიად ჟამს" ყაზანთან გამოცხადდა, „ხოლო მან კეთილად შეიწყნარა და მოსცა მეფობა და წარმოატანა ხუტლუბუღა (ხუთლუღშაჰ. — ვ. კ.) ნო-ინი სპითა უძლიერესითა და მოვიდა თბილისს"[71].

გასაგები ხდება, რომ ჟამთააღმწერლის მიერ აღწერილი მოვლე-ნა მომხდარა 1297 წლის 7 ნოემბრის, ე. ი. ვახტანგ III ამ დროს ადის ტახტზე დავითის ნაცვლად. ბუნებრივია, რომ შემდეგ წელსვე იგი უკვე საკუთარ მონეტას ჭრის [72]

მეორე მხრივ, ამ კონფლიქტის შეტანის შემდეგ მთელი რიგი სა-კითხები წამოიჭრება. მაგალითად, თუ ვახტანგ III 1297 წ. 7 ნოემ-ბერს გამეფდა, როდისღა ავიდა თბილისის ტახტზე მცირეწლოვანი გიორგი V? ჟამთააღმწერლის ტექსტის თანმიმდევრობის დღევანდელი მდგომარეობის მიხედვით, „ყრმა მცირე გიორგი" (ბრწყინვალე) ვახ-ტანგზე ადრე გამოდის გამეფებული[73]. სადღეისოდ ეს აზრი მიღებუ-ლია ქართულ ისტორიოგრაფიაში[74]. ვფიქრობთ, ეს დებულება აშკა-რად გადასინჯვას მოითხოვს.

---

69 რ ა შ ი დ ა დ-დ ი ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 182.

70 ი ქ ვ ე.

71 ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 303.

72 უკანასკნელ ხანს გამოვიდა ც. ღვაბერიძის წიგნი. ავტორს მიაჩნია, რომ ვახტანგმა მონეტა მოჭრა გამეფების წელსვე, ე. ი. 1297 წ., იხ. მ ი ს ი, საქართვე-ლოს ურთიერთობა ილხანთა ირანთან და ჯალაირთა სასულთნოსთან (ნუმიზმატი-კური მასალის მიხედვით), თბ., 1986, გვ. 14—15.

73 ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 304,308.

74 იხ. მაგ. ჯ. ო დ ი შ ე ლ ი, აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ისტო-რიისათვის (XIV—XVII) კრებული: XIV—XVIII სს. რამდენიმე ქართული ისტო-რიული დოკუმენტი, თბ., 1964, გვ. 76—77.

[illegible] ფაქტი, რომ ჟამთააღმწერლის [illegible] III-ის გამეფების [illegible] 1959 წ. ს. ყაუხჩიშვილისეულ გამოცემას [illegible] VIII-ისა და ყაჲან ყიენის [illegible]
(ხაზი ჩვენია, ვ. კ.). იმავე გამოცემის მომდევნო—307. 308 გვერ- [illegible] ველი აღნიშვნა არ არის შემთხვევითი ლაფსუსი, რადგან მთელი [illegible] VI-მდე [illegible] ვახტანგ III-ის გამეფების [illegible]
ჩართული (გვ. 303-სა და 308-ზე).

მცირეწლოვანი გიორგი V-ის ვახტანგ III-ზე ადრე გამეფების [illegible] ველი სომხითი, დმანისი და სამშვილდე«[75] (ხაზი ჩვენია.—ვ. კ.). [illegible] გიორგი V 1297 წ-ზე ადრე [illegible] 1295 [illegible]

---

[75] ჟამთააღმწერელი, გვ. 310.

მეფობს იგი. ასეცა, ჟამთააღმწერლის ცნობით, იგი მხოლოდ „ტფი-
ლისა მეფეაჲ“[76]. ხოლო პირიქით, ესე იგი, დავითის მომდ[illegible] ვახტანგის გამეფების შემდეგ მონღოლებს რომ მისთვის თბილისი ჩამოერთმიათ და გიორგი გაემეფებინათ, სავსებით გასაგები იქნებოდა. ნიშანდობლივია, რომ ვახტანგის შვილებს სამემკვიდრეოდ დმანისი და სამშვილდე რჩებათ[77]. ამგვარი ვითარება მით უფრო დასაშვებია, რომ ვახტანგ III-მ მონღოლთა მიჯნები ვერ გაამართლა. ვახტანგი „არა წინააღუდგებოდა ძმასა თჳსსა დავითს, რამეთუ იყო ყოვლითურთ სრულ“[78].

ასეა თუ ისე, როგორც მცირეწლოვანი გიორგი V-ის პირველი გამეფების თარიღის ზუსტი დადგენის შესაძლებლობა არ გაგვაჩნია ამჟამად, ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ვფიქრობთ, ჯერჯერობით ძალაში უნდა დარჩეს ვახუშტის მიერ დასახელებული — 1299 წელი[79].

ვახტანგ III-ისა და დავით VIII-ის გარდაცვალების წლებიც სადავოა გამხდარი. ამ ხასიათის თარიღიანი ცნობა აგრეთვე მხოლოდ ვახუშტის მოეპოვება (1308 და 1310)[80]. ჯ. ოდიშელის სიტყვით, ამ თარიღების შემოწმება შეუძლებელია[81]. ერთი მხრივ, ეს მართლაც ასეა. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ თარიღის შემოწმების არაპირდაპირ საშუალებას, მხედველობაში გვაქვს პეტრიწონის (ბაჩკოვოს) ღვთისმშობლის 1311 წლის მყარად დათარიღებული ხატის წარწერა, გარკვეული დასკვნის გაკეთება აქაც შეიძლება. წარწერა გვაძლევს იმის სრულ საფუძველს, რომ დავასკვნათ: 1311 წელს არც დავითი და თოთუმეტრე არც ვახტანგი (რომელიც, ჟამთააღმწერლის ცნობით, ორი წლით მასზე ადრე გარდაიცვალა)[82] ცოცხლები არ არიან[83]. ხოლო ის, რომ დავითი 1310 წ-ზე ადრე არ გარდაცვლილა, მტკიცდება მისი ამ წელს მოჭრილი მონეტის საშუალებით[84].

---

76 იქვე, გვ. 304.

77 იქვე, გვ. 322.

78 იქვე, გვ. 310.

79 ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 252.

80 ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 354.

81 ჯ. ო დ ი შ ე ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 76—77.

82 ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 323.

83 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, თბ., 1971, დანართი, გვ. 354—362; ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, „ძლევაი“, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. V, თბ., 1971, გვ. 25—31.

84 დ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე, ქართული ნუმიზმატიკა, თბ., 1969, გვ. 98—99.

§ 2. საქართველო XIV ს. პირველ ათწლეულში

„არა ხორციელთა ძალითა, არამედ
სიმხნითა სულისათა და მოთმინებითა
ჭირთაითა იქმნების... მტერთა ძლევაი".

ბასილი ეზოსმოძღვარი

XIII ს. მიწურულს საქართველოში, როგორც დავინახეთ, რამდენიმე მეფე ერთად აღმოჩნდა ტახტზე. დავით VIII მთიულეთში განაგრძობდა. მემატიანის სიტყვით: „ვინაითგან მეფე დავით არა მიენდო თათართა, ზაფხულს მთიულეთის იყვის და ზამთარს ქართლს" (ე. ი. მთიულეთის მოსაზღვრე დაბლობ რაიონებში). მის მომდევნო ძმას, ვახტანგ III-ს ქვემო ქართლი ერგო, უმცროს ძმას გიორგი V-ს კი თბილისში უნდა ემეფა (დაახლოებით 1299 წელს). ქართველი მემატიანე ვახტანგ III-ს დადებითად ახასიათებს, მაგრამ ცალკეულ შეტაკებებს 1300-იანი წლების დასაწყისში ვახტანგსა და დავითს შორისაც ჰქონია ადგილი. „არათუ ვახტანგ მტერი იყო ძმისა, არამედ თათართა შიშითა, იძულებით შეება"-ო[85] დავითს, გვამცნობს ჟამთააღმწერელი. ეს ბრძოლა ძმებს შორის მახათასთან მომხდარა.

„ძეგლი ერისთავთა"-ს ცნობები, გარკვეული კორექტივების შეტანით, ავსებენ ჟამთააღმწერლის თხრობას დავითისა და ვახტანგის რთული ურთიერთობის შესახებ. მაგალითად, „ძეგლი ერისთავთა" გვამცნობს, რომ „დავით დაიპყრა მეფობაი და არარაი მისცა ძმისწულსა თჳსსა ვახტანგს"[86]. ცხადია, რომ ქსნის ერისთავთა მატიანის ავტორი შეცდომას უშვებს, როცა დავითს ვახტანგის ბიძად მიიჩნევს, თუმცა ძმათა შორის ურთიერთდამოკიდებულების შესასწავლად ეს ცნობა ინტერესს მოკლებული არ არის. ასევე, „ძეგლი ერისთავთა" ავტორის ცნობას, რომ იმ დროს, როდესაც ვახტანგი უშუალოდ ილხანებს მიმართავს დახმარებისათვის (უნდა ვიგულისხმოთ მისი ვიზიტი ყაზან ყაენთან 1297 წ. ნოემბერში, რაზედაც ზევით იყო საუბარი). მას თან ხლებია შალვა ქსნის ერისთავი. „წარიყვა (შალვა. — ვ. კ.) ძესა მას მეფისა[ს]ა (ე. ი. ვახტანგს. — ვ. კ.) ურდოდ"[87]. საინტერესოა, რომ ამის საპასუხოდ: „მეფემან დავით შეკრიბა ყოველი ლაშქარი თჳსი და თათარნი შემოვლენილნი და ყოველნი ფხოვნი კახეთს და მუხრანს". ამავე წყაროს ცნობით, ამ ლაშქრით, რომელშიც კიდევ შედიოდნენ დვალელები, ჩერქეზ-ცხავატელები და „მთიულნი ქუემონი",

85 ჟამთააღმწერელი, გვ. 316, 317.

86 ძეგლი ერისთავთა, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II. გვ. 105.

87 იქვე.

[illegible]
კონტექსტში.

[illegible]
ისთა მთავარ ბალათართან და მეხნარელ (თუ მეხრანელ?) თათარ
ბანთანალუთთან ერთად[89]. სწორედ ამის გამო: „ჩამოდგა ცხრამძმი
[illegible]
ორგულობისათვის"-ო[90].

„ძეგლი ერისთავთა" შალვა ერისთავის ქმედების სულ სხვაგვარ
[illegible]
მეურვეობა იკისრა და ბოლომდე ერთგული დარჩა: „არ განეშორა, არა-
მედ ზრდიდა ყრმასა მას"[91]. თავის მხრივ, დავითი ყოველნაირად ცდი-
ლა მის გადაბირებას: „დავით მრავლითა სიტკბოებითა და მრავლისა
[illegible]
თვის. — ვ. კ.)", მაგრამ შალვამ — „არა ისმინა"[92]. „ძეგლი ერისთავთა"
[illegible]
მონღოლთა — ვ. კ.) ლაშქრითა, ურიცხვითა სპითა"[94].

[illegible]

88 იქვე.

89 ჟამთააღმწერელი, გვ. 305.

90 იქვე, გვ. 307.

91 ძეგლი ერისთავთა, გვ. 105.

92 იქვე.

93 ჟამთააღმწერელი, გვ. 307.

94 ძეგლი ერისთავთა, გვ. 105.

[illegible] „[illegible]". [illegible], როგორც „[illegible]
[illegible] და [illegible]
[illegible] (აქაც [illegible]),
დიდებითი დამოკიდებულება სამეფო კარის მიმართ).

საბოლოოდ, ძმათა შორის გარიგებას ჰქონია ადგილი და [illegible] წული მამული და სოფელი ალასტანი დაუთმია[95].

[illegible] და. მიუხედავად იმისა, რომ ქართლის ერისთავები — სურამელები [illegible] სამხრეთ ნაწილში) სასტიკად დაუმარცხებია ბექა ჯაყელს[97].

[illegible] ინის მიერ ქართლისა და მთიულეთის მორბევა, რადგან დავით VIII [illegible] ალინიშნოს ის გარემოებაც, რომ 1304 წ. 9 აგვისტოს, ე. ი. ყაზანის სიკვდილიდან სულ რამდენიმე თვის შემდეგ, ერთ-ერთ სომხურ [illegible] ვითსა და მონღოლებს შორის ერთგვარი შეთანხმება მოხდა.

ასეთი არეული სიტუაციის გამო XIII ს. მიწურულს, თითქმის [illegible] XIV [illegible] შიმშილობაც დაწყებულა[99].

[illegible]

95 იქვე.

96 ჟამთააღმწერელი, გვ. 296, 316—317.

97 იქვე, გვ. 310—315.

98 ა. აბდალაძე, სომხურ ხელნაწერთა ანდერძების ცნობები, გვ. 17.

99 ჟამთააღმწერელი, გვ. 310.

თარი და ქართველნი“[100]. ყაზანის გარდაცვალების შემდეგ ახალმა ყაენმა ოლჯაითუ-ხუდაბენდემ (1304—1316) გადაწყვიტა კასპიის ზღვის სანაპიროზე მდებარე მიუვალი მხარე გილანი დაელაშქრა, რომელიც მონღოლებს ამდენ ხანს ვერ დაემორჩილებინათ. 1306 წ. გილანელებთან საბრძოლველად ურდოში ლაშქართან ერთად იბრძოდნენ ბექა სამცხის მთავარი და საქართველოს მეფე ვახტანგ III. ოლჯაითუმ მონღოლთა ლაშქარი ოთხ ნაწილად დაყო. ვახტანგი კი თავის ამალით დატოვა. ბრძოლა ამჯერადაც მეტად სისხლისმღვრელი აღმოჩნდა. გილანში დაიღუპა მონღოლთა მხედართმთავარი და მთავარი ემირი ყუთლუღშაჰ. მის ნაცვლად ამ პოსტზე დაინიშნა სახელგანის და საქართველოს ისტორიაში კარგად ცნობილი ჩოფან ნოინი. ქართველთა შორის თავი განსაკუთრებით უსახელებიათ ბექა ჯაყელს, ვახტანგ III და გამრეკელ-ჯაყელიშვილს. ქართველებს აქ დიდი ზარალი უნახავთ და თვით მეფეც დაუჭრიათ. ზარალი განსაკუთრებით საგრძნობი იყო ბექას მესხების ლაშქარში. ერთ-ერთი უკან დახევის დროს ვაკეზე, სადაც მეომრებს უნდა ევლოთ, ბრინჯი ყოფილა დათესილი და წინა ღამით წყალი მიეშვათ. ამის გამო: „ესრეთ ლაფი შექმნილ-ყო, რომელ ვერცა ცხენი და ვერცა ქვეითი ვერ გაიარდა“-ო, წერს მემატიანე[101]. მონღოლთა ინტერესებისათვის წარმოებულ ამ უმიზნო ლაშქრობას იმდენი ქართველი შეეწირა, რომ მრავალი ოჯახი სულ ამოწყვეტილა, ან „უმკვიდრო“ გამხდარა[102]. ასეთი ლაშქრობები შემდეგშიც ბევრი იყო. ქართველთა ჯარი და მისი მეთაური სიმამაცის მაგალითს აჩვენებდნენ აგრეთვე 1314 წ. ომში, ყარამანის სულთნის მაჰმუდ ფარვანეს განდგომილების ჩახშობისას[103].

როგორც ჩანს, ქართველთა ასეთი საბრძოლო შემართება მონღოლ ყაენთა მოწონებას იმსახურებდა. ამით უნდა აიხსნას ის ბატივი, რასაც ილხანთა კარი საქართველოს მესვეურთა მიმართ დროდადრო და გარკვეულად მაინც იჩენდა. მაგალითად, 1303 წლისთვის სახელმწიფო წვეულებაზე ყაზან ყაენის სტუმართა შორის მონღოლ წარჩინებულთა შემდეგ პირველ რიგში საქართველოს მეფე იხსენიება. ერთი სპარსული წყარო გვამცნობს: „ჩვეულებისამებრ, წვეულება სამი დღე გაგრძელდა: მისი უმაღლესობის (ილხანთა ყაენის. — ც. კ.) ემირები, სახელმწიფოს ვეზირები, საქართველოს, რუმის, სომხეთის (იგულისხმება მცირე სომხეთი, კილიკია. — ც. კ.) ქვეყნის სულთნე-

---

[100] იქვე, გვ. 316—317; ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თხზულებანი, ტ. III (1982), გვ. 146—147.

[101] ჟამთააღმწერელი, გვ. 320.

[102] იქვე, გვ. 319.

[103] იქვე, გვ. 324.

ში, სხვადასხვა ქვეყნის წარმომადგენლები, რელიგიებით, თავისი წესებით ბინაში მიხედვით, მოათავსებენ (ყაენის) სახლეულს»[104].

მოეწყობოდა ასეთი სიტუაცია. საქართველოს მესვეურნი ამ ვითარებაშიც ახერხებენ ქვეყნის გარეთ არსებულ ქართულ სავანეებზე ზრუნვას. 1305/6 და 1310 წწ-ში ეგვიპტის სულთანთან გადაჰყავთ საქართველოს მეფის ელჩები[105]. ჯერ კიდევ მინანი იყო XIII ს. 70-იან წლებში „დაუფლებული" ქართული კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კერის — იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის გამოხსნა მაჰმადიან დერვიშთა ხელიდან. მართალია, ისლამურ რელიგიურ წყარო. ჩვენამდე ნათელ წარმოდგენას ვერ გვიქმნის, კონკრეტულად რომელ წელს მოხდა ეს. ჯვრის მონასტრის ერთ-ერთი აღაპი, რომელიც ამ მონასტრის გამომხსნელად დავით მეფეთ-მეფეს ასახელებს[106]. თუ აქ ნამდვილად დავით VIII იგულისხმება, მაშინ სწორი უნდა იყოს ელ. მეტრეველის აზრი, რომლის მიხედვით, დავით VIII-ს ჯვრის მონასტერი გამოუხსნია 1310 წელს. ამ წელს იგი მონღოლებთან შერიგებული ჩანს (მისი შვილი გიორგი მცირე ოლჯაითუს ტახტის მემკვიდრედ). 1305 წ. კი იგი მთიულეთში შეხიზნული და მაშინ ასეთი მნიშვნელოვანი აქციის განხორციელება ნაკლებ სარწმუნო იქნებოდა[107].

ამ დროს კვლავ გამწვავდა ურთიერთობა ოქროს ურდოსა და ილხანებს შორის. არაბი ავტორის ალ მანსურ ბეიბარსის ცნობით (გარდაიცვალა 1325 წ.), 1308 წელს ილხანთა სამფლობელო ჯარის ნაწილები შეეჯახნენ ოქროს ურდოს ყაენის თოხთას ჯარებს. ილხანებმა დიდი ზარალი დაიტოვეს უკან. მათ დასამარცხებლად ოლჯაითუმ ჩობან ნოინი გაგზავნა 10 000 მეომრის თანხლებით[108]. სხვა ავტორების ცნობით, ჩობანმა იმავე წლის 2 აგვისტოს საქართველოს გავლით დერუბანდს მიაღწია და ნოემბრის დასაწყისში საქმე მოაწესრიგა[109]. ჩობანს შემოდგომაშიც არა ერთხელ ულაშქრია საქართველოზე გავლით ილ-

---

104 Из «Истории» Фассафа Хазрета, см. В. Г. Тизенгаузен. Сборник материалов..., т. II, М.—Л., 1941, с. 84.

105 В. Г. Тизенгаузен. Заметка Элькалькашанди о грузинах. ЗВОРАОб, т. I, вып. III, с. 212—213 (сноска № 3).

106 ელ. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 106.

107 დ. გოჩოლეიშვილი, საქართველო ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან (XIV ს. I ნახევარი), თსუ შრომები (ისტორიის... სერია), ტ. 184, თბ., 1977, გვ. 265—267.

108 В. Г. Тизенгаузен. Сборник материалов. т. I, с. 120—121.

109 აბულ კასიმ ალ ქაშანი, იხ. წიგნში: ბ. შპულერი,: მონღოლები ირანში, გვ. 112.

გორც ჩანს, აქ იგი [illegible] როგორც სულთანის, ასევე [illegible] [illegible] მოკავშირებით. 1318/19 წელს, ოქროს ურდოს ძლიერმა [illegible] უზბეკმა (1312—1340) კვლავ ილაშქრა ილხანთა წინააღმდეგ [illegible] მდ. მტკვრისკენ [illegible] [illegible]. სადაც [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ჩობან ნოინი 20 000 მეომრით [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] მართა. მან კვლავ საქართველოზე გაიარა[110], რათა, როგორც ჩანს, ზურგში მოქცეოდა მტერს. [illegible] შემდეგ უზბეკის ჯარმა [illegible] [illegible] და [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]. 1324 წ. ჩობანმა [illegible] [illegible] უზბეკის [illegible] [illegible]. ამჯერადაც [illegible] მარშრუტი საქართველოზე [illegible]. [illegible] ჩობანმა, სხვა ემირების თანხლებით, განვლო დარუბანდი და მდ. თერგის ნაპირებამდე მოაოხრა უზბეკის სამფლობელო[111].

მართალია, წყაროებში არაფერია ნათქვამი იმის შესახებ, რომ ჩობანის ლაშქარში ქართველებიც მონაწილეობდნენ, [illegible] როგორც ზევითაც აღვნიშნეთ, მისი მარშრუტი რომ ყოველთვის საქართველოზე [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] ლიყო. საქართველოს [illegible], [illegible] ჩობანთან [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] წელიწადის [illegible] [illegible] ხედრო ღონისძიებებში.

§ 3. ცნობები ქართველების შესახებ ამ დროის საილხანოს კარზე

მიუხედავად საქართველოს მონღოლთაგან ხანგრძლივი დაქვემდებარებისა, ამ დროის და განსაკუთრებით მათი ბატონობის [illegible] პერიოდის შესახებ საბუთები და მოგზაურთა ჩანაწერები უკიდურესად ღარიბადაა შემორჩენილი. ამან განაპირობა ის გარემოება, რომ ილხანთა კარზე ქართველთა შესახებაც აქამდე თითქმის არაფერი არ დაწერილა. მხედველობაში არა გვაქვს [illegible] და [illegible] ეროვნების პიროვნება სადუნ მანკაბერდელი, [illegible] [illegible] [illegible] შობით [illegible] როგორც საქართველოს, ისე საილხანოს [illegible] ფო კარზე. [illegible] მის შესახებ ბევრი [illegible] და ამიტომ [illegible] არ გავაჩერდებით. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ [illegible] [illegible] ვლევა [illegible] მას ეძღვნება [illegible] [illegible] [illegible] გის სეიჩი კიტაგავას მიერ[112].

---

110 პაფეზე აბრუ, დასახელებული შრომა, გვ. 63—68.

111 იქვე, გვ. 91.

112 სეიჩი კიტაგავა, არღუნთა გვარის აღორძინება და ილხანთა გამგებლობა საქართველოში, იაპონიის ისტორიული საზოგადოების გამომცემლობა. ტოკიოს უნივერსიტეტი, ტ. 87, № 6, 1978 (იაპონურ ენაზე, ინგლისური რეზიუმეთი).

საინტერესო საბუთების სიმცირისა და ფრაგმენტულობის მიუ-ხედავად, მაინც შესაძლებელი გახდა აღმოსავლურ წყაროებში მიმოფან-ტული ცნობების მოძიება საილხანოში მოღვაწე ქართველების შესა-ხებ.

ჩვენი ყურადღება პირველ რიგში მიიპყრო სპარსელი მემატიანის — ჰაფეზ აბრუს ერთ-ერთმა ცნობამ. ჰაფეზ აბრუ (გარდ. 1430/1 წ.), რომელმაც რაშიდ ად-დინის „მატიანეთა კრებული" გააგრძელა, აღწერს ილხანთა ტახტის მოცილეობის საინტერესო ეპიზოდს, ვინ-ში ქართველი ემირის — „ემირ გურჯის" მონაწილეობით. ეს ემირი აქტიურ და, შეიძლება ითქვას, გადამწყვეტ როლს ასრულებს ოლჯაი-თუ ხუდაბენდეს გაყაენების საქმეში 1304 წ. 17 მაისსა და 19 ივლისს შორის. სპარსელი მემატიანე მოგვითხრობს, რომ ყაზან ყაენის გარ-დაცვალების (1304 წ.) შემდგომ ილხანთა კარზე ტახტის პრეტენდენტთა შორის ცილობა შეიქმნა. ყაზანის ძმამ ოლჯაითუმ გადაწყვიტა თავიდან მოეშორებინა თავისი ერთ-ერთი მთავარი მეტოქე უფლისწული ალა-ფრანგი[113]. ამ მიზნის განხორციელება მან თავისი ლაშქრის სამ გა-მოცდილ მეთაურს დაავალა. ესენი იყვნენ: ემირი ისენ-ყუთლუღი, ყუთლუღბუღა და რომელიღაც ქართველი ემირი. უფლისწული ალა-ფრანგი არ მოელოდა ამ შეთქმულებას და ერთ-ერთი ფარული შე-ხვედრის დროს იგი ქართველმა ემირმა მოკლა[114]. ამის შემდეგ ოლჯაითუმ გადაწყვიტა მოეშორებინა ემირი ხორყუდაყიც[115], რომე-ლიც ალაფრანგის მომხრედ ითვლებოდა. სწორედ ამ უკანასკნელი და-ვალების აღსრულებას შეეწირა „ქართველი ემირი, უფლისწულ ალა-ფრანგის მკვლელი", გვამცნობს ჰაფეზ აბრუ[116].

ასეთია ოლჯაითუ ყაენის გაყაენების ისტორია, რომელშიც ქარ-თველ ემირს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. სამწუხაროდ, სპარსელ ისტორიკოსს მისი სახელი არ დაუსახელებია და არც სხვა წყა-როში ამის შესახებ არაფერია ნათქვამი.

საინტერესოა, აგრეთვე, ცნობები ილხანთა კარის მოხელე ქემალ ად-დინ იბნ ტიფლისის შესახებ. ამ შემთხვევაშიც ძალიან ძუნწი ცნობებია შემონახული. არაფერია მასზე ნათქვამი არც „ისლამის ენციკლოპედიის" სოციალურ[illegible]. მის სახელთან არსად არ იხსე-ნებს რაშიდ ად-დინი თავის ცნობილ „მატიანეთა კრებულში".

---

113 ალაფრანგი ქელათუ ყაენის (1291—1295) უფროსი ძე იყო. იხ. რაშიდ ად-დინი, დასახელებული შრომა, გვ. 132, 202—203.

114 ჰაფეზ აბრუ, დასახ. შრომა, გვ. 210, აგრეთვე. D'Ohsson, Histoire des Mongols, t. IV. La Haye et Amsterdam, 1835, p. 83.

115 ემირი ხორყუდაყი დაწინაურდა ჯერ კიდევ ქელათუსა და ყაზანის დროს, იხ. რაშიდ ად-დინი, დასახელებული შრომა, გვ. 157, 171—172.

116 ჰაფეზ აბრუ, დასახ. შრომა, გვ. 2—3.

თუმცა გერმანელი ორიენტალისტის ბ. შპულერის მიხედვით, რომ[illegible] ალ-დინთან ქემალ ად დინ ტიფლისი დასახელებული არ არის, [illegible] იგულისხმება. საქმე ეხება ჰულაგუ ყაენის მიერ 1260 წ. დამასკოს აღებას. ბ. შპულერის მიხედვით, აქ მოსამართლედ დანიშნა ქემალ ად დინ ტიფლისი და მასთან ერთად სამი სხვა სპარსელი მოხელე[117].

ქემალ ად დინ იბნ ტიფლისის შესახებ ცოტაც თუ ბევრად სა-ყურადღებო ცნობები შეიცავს XIV საუკუნის სპარსელ ისტორი-კოსის [illegible] („[illegible]"). [illegible] XVII ს. ავტორის — მუნაჯიმ ბაში [illegible] („[illegible]"). მუნაჯიმ ბაშითან ქემალ ად დინი [illegible] სამართლმცოდნე [illegible] ავტორი [illegible], რომ მისი მე-[illegible] განმავლობაში [illegible] ქვეშ [illegible][118]. მუნაჯიმ ბაშითან ქემალ ად დინ ტიფლისი კიდევ ერთხელ [illegible]. [illegible] მუნაჯიმ ბაში აღნიშნავს, რომ [illegible] ყაენმა [illegible] ([illegible]) [illegible]. [illegible] [illegible] დინს, [illegible] ქემალ ად დინს და მის [illegible] ქართველს — ქემალ ად დინ ტიფლისის[119]. სამწუხაროდ, [illegible] ცნობების მოკლეობა ჩვენთვის საინტერესო [illegible]. [illegible] არ [illegible] მისი [illegible]. [illegible] ერთი კი ცხადია — იგი წარ-მოშობით თბილისიდანაა. ამ [illegible] ყურადღებას იქცევს ქემალ ად დინის [illegible] მუნაჯიმ-ბაშის წყაროს [illegible]. [illegible], ეს წყარო [illegible] [illegible] სხვა მოხელე-ებსაც ([illegible]. [illegible] ად დინს და სხვ.). [illegible], ვფიქრობთ, [illegible] არ არის მისი [illegible] ქემალ ად დინის შესახებ, [illegible] [illegible] ნიღბით [illegible]. [illegible] მისი [illegible] [illegible]-ქართველი წარმოშობის [illegible]. [illegible] ავტორის ცნობით, არღუნის ყაენობისას (1284—1291) ოქმის [illegible] დანიშნულ [illegible] [illegible] ([illegible] ყაენის [illegible]) [illegible] [illegible] სპარსულ-[illegible] წარმოშობის [illegible], [illegible] [illegible]

117 B. S p u l e r, Die mongolen in Iran, Berlin, 1955. S. 356.

118 Б а р т о л ь д В. В. О некоторых восточных рукописях в библио-теках Константинополя и Каира, Сочинения, т. VIII. М., 1973, с. 237–238.

119 ვ. ' ო ს ო ნ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 236.



ჯილ ბაშის წყარო — ქურიშ ალ ალსარაი თავის უკმაყოფილებას ვერ მალავს[120].

ილხანთა სახელმწიფოში ქართველთა კვალის ორიოდე მაგალითი კიდევ შეიძლება დავასახელოთ.

რაშიდ ად-დინის პირადი წერილებიდან ირკვევა, რომ ყარაბაღს ყაენის თავრიზთან რამდენიმე სოფელი ეკუთვნებოდა ვაზისა და ბაღის მოსაშენებლად და ოჯახების გასაყვანად. მათ შორის დასახელებულია „გორჯების" (გურჯების) სოფელიც, სადაც, როგორც სახელწოდებაც აშკარად ჩანს, ქართველებს უცხოვრიათ. დამახასიათებელია, რომ მათ მოვალეობას შეადგენდა ვაზისა და ხეხილის მოვლა[121].

ილხანთა კარზე ქართველ ღულამთა (მსახური, მონა) ერთეულებზეა ლაპარაკი რამდენიმე სპარსულ მემატიანესთან. ჩობან ნოინის ერთ-ერთი შვილიშვილი მელიქ აშრაფი ჩრდილოეთიდან შემოსეულმა ოქროს ურდოს ყაენმა ჯანი ბეგმა საბოლოოდ დაამარცხა 1356/7 წწ. აშრაფმა მიატოვა თავრიზი და მარაღისკენ გაემართა, სადაც ოჯახი ჰყავდა. მემატიანეთა ცნობით, ვიდრე იგი ამ ქალაქს მიაღწევდა, აშრაფი ყველას მიუტოვებია ორი ქართველი ღულამის გარდა[122].

ასეთია ის ცნობები, რომელთა გამოვლენაც მოხერხდა უშუალოდ ილხანთა სახელმწიფოში მოღვაწე ქართველების შესახებ[123].

---

120 ვ. ბ ა რ ტ ო ლ დ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 236.

121 კ. ტ ა ბ ა ტ ა ძ ე, რაშიდ ად-დინის ცნობები საქართველოს შესახებ, ქართ. წყაროთმცოდნეობა, II, თბ., 1966, გვ. 79.

122 ჰ ა ფ ე ზ ე ა ბ რ უ, ზეინ ად დინი, მითითებულია ა. ალი-ზადეს შრომის მიხედვით, გვ. 334.

123 ვ. კ ი კ ნ ა ძ ე, ქართველები მონღოლთა კარზე, ჟურნალი „მნათობი", 1984, № 10, გვ. 162—165.

თავი II

გიორგი V-ის გამეფება და მოღვაწეობის პირველი პერიოდი (1318—1327)

„და იწყო მთიებმან აღმოჰკრებად!"
ჟამთააღმწერელი

„გიორგი, მთიებრ განუტევენა ნათელი..."
ანტონ I

XIV საუკუნე საქართველოში განთქმულებული საშინაო და საგარეო ვითარებით აღინიშნა. ამ დროს ქვეყანაში ხელისუფლების მოპოვება დაიწყო გიორგი V დემეტრეს ძემ, შემდგომში ბრწყინვალედ წოდებულმა. ეს მომენტი მნიშვნელოვანია იმ მხრივაც, რომ უშუალოდაც გიორგი V-ს სახელს უკავშირდება მონღოლ-თათართა საუკუნოვანი ბატონობის დასასრული საქართველოში. ამგვარად, მისი მოღვაწეობის საწყისი შეიძლება მივიჩნიოთ მონღოლთა წინააღმდეგ ბრძოლის აქტიური მხარეების დასაწყისადაც. მაგრამ, სამწუხაროდ, მისი რეალური, მეორედ გამეფების წელი ([illegible] ფორმალურად დასვეს ტახტზე XIII ს. მიწურულს) საბოლოოდ დადგენილი არ არის. ამიტომ, ვფიქრობთ, ამ მომენტზე საგანგებოდ უნდა შევჩერდეთ და ფართოდ განვიხილოთ იგი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გიორგი V-ის რეალური გამეფების ორი ძირითადი თარიღი ფიგურირებს: 1318 და 1314 წწ[1]. ამასთან, პირველი გიორგი V-ის გამეფების თარიღად დასახელებულია ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ. 1314 წ. კი XIX ს. 50-იანი წლების დასაწყისში შემოვიდა ქართულ ისტორიოგრაფიაში, სოფ. დაბის ეკლესიის [illegible] საამშენებლო წარწერის მიხედვით. წარწერაში მოხსენიებულია გიორგი დიმიტრის ძის მეფობის მე-19 ინდიქტიონი [illegible] ქორონიკონი — [illegible] (21), ე. ი.

---

[1] საკითხის ისტორიოგრაფია, იხ. ვ. კიკნაძე, გიორგი V ბრწყინვალის გამეფების თარიღის საკითხისათვის, საისტორიო კრებული, VII, თბ., 1977, გვ. 219—231.

1312+21=1333—19: ასე ვღებთ 1314 წელს. ამ თარიღმა სამეცნიერო მკვლევართა შორის მეტი გავრცელება ჰპოვა. მაგრამ როგორც [illegible] წარწერებით, საკითხი არ არის საბოლოოდ გადაწყვეტილი. იმის დასადგენად, რომელია დასახელებულ თარიღთაგან უფრო მართებული, საჭიროა ყველა დეტალის გათვალისწინება და ღრმად გაანალიზება. აქ შესაძლებელია სამი ძირითადი კომპონენტი გამოიყოს: 1. სოფ. დაბის ეკლესიის წარწერისა და მისი პირვანდელი ყველა ნიუანსის დეტალურად განხილვა-გაანალიზება; 2. ვახუშტი ბატონიშვილის დასახელებული თარიღისა და მისი წყაროების განხილვა; 3. ამ საკითხთან დაკავშირებული ჟამთააღმწერლის ტექსტის ანალიზის [illegible]

დაბის ეკლესიის წარწერასთან დაკავშირებით, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს შემდეგი გარემოება: წარწერა პირველად ნახა და მისი ასლი ფანქრით გადმოიღო მ. ბროსეს ერთ-ერთმა თანამგზავრმა და [illegible] საქართველოში დ. მეღვინეთუხუცესიშვილმა 1848 წელს. დაბის წარწერის ასლი მან მ. ბროსეს მიაწოდა. ბოლოს ამ უკანასკნელმა იგი გამოაქვეყნა 1851 წელს თავის „მოგზაურობის ანგარიშებში"[2]. ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ ამ ეკლესიის წარწერის ტექსტში თარიღის აღნიშვნა პირველად და უკანასკნელად მხოლოდ ამ კორესპონდენციაში იყო მოცემული.

1854 წ. მ. ბროსემ მეორედ გამოაქვეყნა ეს წარწერა იმასთან დაკავშირებით, რომ მაშინ ახალი ასლი ნებიერიძეს ის. ბარტოლომეიშვილმა (1814—1870) აქ შესწორებული იყო ტექსტის ზოგიერთი ადგილი და რაც [illegible] ახალი განსაკუთრებით საყურადღებოა, შემთხვევით აღინიშნა, რომ ბარტოლომეის ასლიდან არ ჰქონდა მითითებული ქრონიკონი[3] (ე. ი. თარიღი).

მოგვიანებით, 1875 წელს, დ. ბაქრაძე დაინტერესდა ამ წარწერით და აღნიშნა, რომ მას ხელთ ჰქონდა წარწერის „ბარტოლომეისეული ტექსტი ასლი. რომელიც აქ ქრონიკონი საერთოდ არ იყო აღნიშნული"[4].

განსაკუთრებით საინტერესოა მკვლევართა [illegible] ის ფაქტი, რომ ქრონიკონი საერთოდ [illegible]

---

[2] M. Brosset, Rapports sur un Voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Armenie éxécuté en 1847—1848, VI rapp. S/Pbg 1851, p. 101—102.

[3] M. Brosset, Lettres de Bartholomaei relatives aux antiquités géorgiennes, in: Melange Asiatique, t. II, livr. 3, S/Pbg, 1854, p. 266.

[4] Д. Бакрадзе. Кавказ в древних памятниках христианства, Тифлис, 1875, с. 126.

პირადად ინახულა და შეისწავლა დ. მელვინეთხუცესიშვილის [illegible] ტიდან (1848 წ.) მ ხ ო ლ ო დ ხ უ თ ი წ ლ ი ს შ ე მ დ ე გ — 1853 [illegible] ივლისს[5]. რაც შეეხება თვით მ. ბროსეს, ეს ეკლესია მას საერთოდ არ უნახავს და მხოლოდ დაახლოებით იცის მისი ადგილმდებარეობა[6]. ამაზე წერს ამ საკითხის შესახებ დ. ბაქრაძე: „აკად. ბროსეს ეს ტაძარი (ე. ი. დაბის ეკლესია, — ვ. კ.) არ უნახავს... იმისთვის, რომ მისი (წარწერის, — ვ. კ.) შინაარსი სავსებით სწორად იქნას გაგებული, საჭიროა მისი ადგილზე ნახვა. ცოტა ხნის წინ (ე. ი. 1875 წლის წინ, — ვ. კ.) იგი მთელი პალეოგრაფიული ხელოვნებით გადმოიღო არქიტექტორმა ხალცმანმა... შევადარეთ რა ხალცმანის ასლი მელვინეთხუცესიშვილისას, ეს უკანასკნელი ჩვენ არასწორად ვცანით". შემდეგ დ. ბაქრაძე წარწერის ქორონიკონს ეხება და გადაჭრით აცხადებს: „ქორონიკონი 21 არ არის (წარწერის ბოლოს, — ვ. კ.) და არც [illegible]ვა, რომ იგი შეიძლება ყოფილიყო. იგი (ქორონიკონი) არ არის აგრეთვე ბარტოლომეის ასლშიც, რომელიც ფრიად კარგად გამოირჩევა"[7]. ამის გამო ავტორმა საერთოდ საეჭვოდ მიიჩნია ამ ეკლესიის მიკუთვნება გიორგი V-სადმი და იგი XII ს-ით დაათარიღა. საგულისხმოდ, არქიტექტურულმა ანალიზმა უჩვენა მისი კუთვნილება XIV ს-დმი[8].

ქორონიკონის შესახებ კიდევ მეტის თქმაც შეიძლება. გ. ჩუბინაშვილის მოწმობით, წარწერის მელვინეთხუცესიშვილისეულ ფანქრით შესრულებულ შავ ასლში აშკარად თვალში საცემი იყო ის, რომ მთელი ტექსტისაგან განსხვავებით, ყველაზე მკვეთრად და გარკვეულად სწორედ ქორონიკონის აღმნიშვნელი ორი ასო („კა") იყო ჩაწერილი[9]. თუმცა აქედან გამომდინარე გ. ჩუბინაშვილი დასკვნებს არ აკეთებს, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს იმაზე მიგვანიშნებს, რომ თვით მელვინეთხუცესიშვილი დარწმუნებული არ იყო თავისი სისწორეში. ასეთი გარემოება მით უფრო მოსალოდნელია, რომ საერთოდ რომ არსებობდა ქორონიკონის აღმნიშვნელი ორი ასო, ისინი მხოლოდ

---

[5] M. Brosset, Lettres de Bartholomaei.., p. 266.

[6] M. Brosset, Rapports..., VI, p. 101.

[7] Д. З. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, Тифлис, 1875, с. 126.

[8] Р. О. Шмерлинг, Постройка моларет-ухуцеса царя Георгия Блистательного в с. Даба Боржомского района. Грузинское искусство, II, Тбилиси, 1948, с. 111—112.

[9] Г. Н. Чубинашвили. К вопросу о дате в надписи на тимпане церкви близ села Даба Боржомского района. Вопросы истории искусства, т. I, Тбилиси, 1970, с. 305; იგივე, საქართველოს მეცნ. აკად. „მოამბე" ტ. XVII, № 9, 1956, გვ. 864.

სიტყვიერად იქნებოდა დატანილი ტიმპანის ქვაზე იმ დროს, როცა დღევანდელი ტექსტი ქვაშია ნაკვეთი და ზემოდან წითელი საღებავითაც ჰქონდა გადასმული.

ზემონათქვამის შემდეგ გასაგებია, რომ ქრონიკონის კვალსაც ვერ ნახავდნენ ჩვენი დროის მკვლევარები რ. შმერლინგი (1946), გ. ჩუბინაშვილი და სხვ.[10]. ამაში პირადადაც დავრწმუნდით.

ყველა ზემოთქმულს თუ შევაჯამებთ, იმჟამად ხდება როგორი არასანდო გზით დამკვიდრდა აღნიშნული ქართულ ისტორიოგრაფიაში 1314 წელი. ამ საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის მ. ბროსეს. პირველად მან დაბეჭდა არქიმანდრიტის მიერ მიწოდებული დაბის ეკლესიის წარწერის ერთადერთი ასლი, რომელშიც თარიღი იყო აღნიშნული. 1851 წელს მან კვლავ კითხვის ნიშნის გარეშე აღნიშნა ქრონიკონი ამ წარწერის ბოლოში მაშინ, როცა სხვა ასლში (ი. ბარტოლომეის ხელნაწერში) თარიღი საერთოდ არ იყო აღნიშნული. ამისდა მიუხედავად ბროსემ უყოყმანოდ გაიმეორა მეღვინეთხუცესიშვილის თარიღი და [illegible] აღნიშნა, რომ ბარტოლომეის ასლში ის არ იყო მოტანილი.

შემდეგში კი, თუ არ ჩავთვლით დ. ბაქრაძეს, წარწერის თარიღის მიმართ ამგვარი ლოიალობის და ბროსეს ავტორიტეტის თარიღი უკრიტიკოდ დამკვიდრდა ქართულ ისტორიოგრაფიაში[11].

ამ მსჯელობის შემდეგ იმჟამად ჩნდება შეკითხვა: გიორგი V-ს გამეფების თარიღი (1314 წ.), რომელსაც თითქოს დაბის ეკლესიის წარწერის მიხედვით ვიღებდით, სინამდვილეში დაანგარიშება არა თუ დაზიანებულ ძეგლზე დაყრდნობით, არამედ XIX ს. ერთადერთი არქიმანდრიტის მეღვინეთხუცესის ჩანაწერის საფუძველზე, რომლის ნიშანიც კი დღეს დაკარგულია[12]. ამასთან, არ მოიპოვება არც ერთი სხვა საბუთი ან მემატიანის ჩანაწერი, რომელიც დაადასტურებდა მეღვინეთხუცესიშვილის დაკვირვების სისწორეს. პირიქით, ი. ბარტოლომეისა და დ. ბაქრაძის შრომათა ცნობა საწინააღმდეგო აზრს ბადებს.

ასეთ ვითარებაში ჩვენ ყურადღებით უნდა მოვეკიდოთ ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ დასახელებულ თარიღს და გავითვალისწინოთ ისიც, რომ ის შესაძლებელი წყარო და ცნობა, რომელზე დაყრდნობით ვახუშტიმ მოგვცა 1318 წელი.

ვახუშტის შრომის („აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“) შესავალშიც, სადაც გარკვეული თავის წყაროებს და მეთოდებს მიმოიხილავს, ...

[10] Р. О. Шмерлинг. Постройка моларет-ухуцеса..., Тбилиси, 1946; Г. Н. Чубинашвили. К вопросу о дате..., Тбилиси, 1956 (1970).

[11] იხ. მაგალითად, თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, ტ. II, თბ., 1897, გვ. 160.

[12] გ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 305.

ერთ დროის სინქრონულ ცნობას გვაწვდის. მეცნიერი წერს: „ხოლო ვპოვეთ ბრწყინვალე გიორგისა და მის ძისა მისისა ბაგრატის ქრონიკონი (ე. ი. გამეფების თარიღი. — ვ. კ.) ძუელთა ქრონიკონებსა შინა"[13]. მაგრამ ამ განცხადების იგნორირება ყოვლად შეუძლებელია. მით უმეტეს, რომ დადგენილად უნდა ჩაითვალოს, რა „ძუელ ქრონიკონებს" გულისხმობს აქ ავტორი. თავისი შრომის ერთერთი ხელნაწერის აშიაზე ვახუშტის მიწერილი აქვს ამ წყაროს პირდაპირი დასახელება: „ყოველნი ესე წერილნი მეფენი და მთავარნი, თამარიდამ (1184—1207/12. — ვ. კ.) სვიმონის ძის გიორგისამდე (გიორგი X. 1600—1606, — ვ. კ.), დაწერილი არიან ძველს გარიგებისა და სამართლის წიგნსა შინა. იმერეთს, გელათურსა". ამბობს ვახუშტი და განაგრძობს: „ბრწყინვალის გიორგიდამ — გიორგისამდე ძისა ალექსანდრესა (გიორგი VIII. 1446—1464/68. — ვ. კ.) წერს (ეს წყარო. — ვ. კ.) „ეს მეფე მოკუდა, ეს მეფე მოკლეს" და შემდგომად გიორგისა (VIII-სა — ვ. კ.) „ქართლის მეფე, იმერთ მეფე, კახთ მეფე". ამგვარად, გიორგი VIII-ის შემდეგ საქართველოს დაშლის ფაქტი აშკარაა ამ წყაროს მიხედვით, ამბობს ქართველი ისტორიკოსი[14] (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.).

ვახუშტის ამ ვრცელი მინაწერიდან ცხადი ხდება, რომ [illegible] და ვახუშტის ხელთ ჰქონია დოკუმენტური წყარო — გელათური სამართლისა და გარიგების წიგნი, რომელსაც დართული ჰქონდა „ქრონიკონები", ე. ი. საქართველოს მეფეთა ზეობის ქრონიკალური სია. ეს ქრონიკონები თანდათან ივსებოდა და დიდ პერიოდს მოიცავდა — XII-დან XVII ს-მდე. ამ წყაროში ჩვენთვის საინტერესო ცნობა ბრწყინვალის შესახებაც რომ იყო ლოგიკურია. ამას იქვე ვახუშტი ამტკიცებს („ბრწყინვალის გიორგიდამ"). ამავე „იმერულ ძველ გარიგების წიგნს" ასახელებს ვახუშტი თავისი თხზულების ბოლოს დართული ქრონოლოგიური ცხრილის განმარტებაში, საწყის ნაწილში[15].

ეს წყარო (ყოველ შემთხვევაში მისი ქრონიკალური ნაწილი) ჯერ კიდევ არსებობდა და ვახუშტის ცნობა ამ მხრივ ძალიან მნიშვნელოვანია. [illegible] ამგვარი წყარო რომ ნამდვილად არსებობდა თავისი „ქრონიკონებით", ეს დებულება ისტორიოგრაფიაში გაზიარებულია[16]. ე. თაყაიშვილი ვარაუდობს კიდეც, რომ ვახუშტის ხელთ

---

13 ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება. ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 10.

14 იქვე, გვ. 302.

15 იქვე, გვ. 894.

16 იხ. მაგ., ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, კვლევა-ძიებანი საქართველოს ისტორიის საკითხების შესახებ, თბ., 1920, გვ. 13—21; მ ი ს ი ვ ე, „ვეფხისტყაოსნის" პრობლემის



ჰქონდა ეტლანი იმავე „ხელმწიფის კარის გარიგებისა“, რომლის ტექ-სტმა მხოლოდ მოგვიანო პირისა და არასრული სახით მოაღწია ჩვე-ნამდე[17].

შესაძლოა, ამ წყაროს უშუალოდ იცნობდა ავტორიც იესე ოსეს ძე, რომელიც გიორგი V-ის გამეფების თარიღად 1318 წელს ასახელებს და გარდაცვალებისად — 1346 წელს. იგი თვითონ აღნიშნავს, რომ მისი „ქორონიკონის“ ტექსტი ოქსეთიდან ჩამოიტანა (1738 წლის-იყოს) ვახტანგ ორბელიანს[18]. ამ თვალსაზრისით, ყურადღებით, უთუოდ ანგარიშგასაწევია ვახუშტის ის ცნობაც, რომ მის ჟამს მოღვაწენი თარიღების შემოწმებას მის დროს კიდევ არსებული „ქორონიკონე-ბით“ შეეძლოთ: „რამეთუ ჩუენი ცნობილი ქმნული და აღწერილი ქრონიკო-ნი. ქორონიკონითა ქმნულ არიან, რომელნი დღე-საც იპოვებიან და იხილვებიან მაძიებელთაგან... ბრწყინვალის გიორგისამ უწინ ქრისტესა ჩღიჱ-მდე“[19]. (1745 წ-მდე) (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.).

ამიტომ აცხადებს ვახუშტი ასეთი დამაჯერებლობით მრავალგზის: „გამეფდა ბრწყინვალე გიორგი ქრისტესსა ჩტიჱ (1318. — ვ. კ.) ქორონიკონსა ვ“. ამას იგი ორჯერ აღნიშნავს XIV—XVIII სს. საქართველოს ისტორიის შესავალში — „უწყებულება მეფეთათვის“. აგრეთვე წერს, რომ „გიორგი (V. — ვ. კ.)... აკურთხეს ტფილისს მეფედ ქრის-ტესსა ჩტიჱ (1318), ქართულსა ვ“ (1318 — ვ. კ.). ასრე გარდა რომ-ლენიმე ხელნაწერში, გიორგი V-ის გამეფებაზე თხრობისას, ამასვე ვახუშტის მიერ მიწერილია: „აქა ქართული ხუთასიანი ქორონიკონი 13-ჯერ მოიქცა და მეთოთხმეტისა ექვსი წელი გასულიყო...“ (ე. ი. ავტორი კვლავ 1318 წელზე მიგვანიშნებს) და ბოლოს თავისი შრო-მისადმი დართულ ქრონოლოგიურ ცხრილშიც ვახუშტი იმავე წელს მიუთითებს[20].

რაც შეეხება ყამთააღმწერლის ტექსტს, მისი თხზულების [illegible]

გარშემო, საისტორიო მოამბე, წ. I, თბ., 1924, გვ. 145—146; ლ. მელიქსეთ-ბე-გი, საქართველოს ისტორიის წერილობითი წყაროების პუბლიკაციები (კატალოგი), ტ. I, თბ., 1949, გვ. 108—109.

17 ე. თაყაიშვილი, ჴელმწიფის კარის გარიგება, იხ. წიგნში ივ. ჯავახიშვი-ლი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. IV, თბ., 1967 (დამატება), გვ. 423—424.

18 ქრ. შარაშიძე, იესე ოსეს-ძის „ქორონიკონი“, ენიმკის მოამბე, ტ. XIII, თბ., 1943, გვ. 121—138. მართალია, ქრ. შარაშიძეს მიაჩნდა, რომ იესე ოსეს ძის „ქორონიკონი“ ვახუშტის შრომიდან მომდინარეობს, მაგრამ იგი თვითონვე აღია-რებს, რომ „ქორონიკონზე“ სრულიად არ ჩანს ვახუშტის ქრონოლოგიური ცხრი-ლის გავლენა, რაც უპირველესად იყო მოსალოდნელი (იქვე, გვ. 127, შენ. 1).

19 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა..., გვ. 303—304.

20 იქვე, გვ. 296, 297, 255 (შენ. 2), 394.

ნაწილში თბილის გიორგი ბრწყინვალესა და მის ძმისშვილს — გი-
ორგი მცირეზე. საქმეც ბუნდოვანი რჩება. მაგრამ არა [illegible]
რომ მათი გარჩევა ვერ ხერხდებოდეს. ჟამთააღმწერლის თხზულების
ბოლო ნაწილზე დაკვირვება სრულიად აშკარას ხდის ტახტისთვის
ბრძოლისა და მოცილეობის სურათს XIV ს. პირველი ათწლეულის
გასულს.

1308 წლისთვის, როცა ვახტანგ III გარდაიცვალა, ბექა ჯაყელმა დრო შესაფერისად ჩათვალა და გავლენიან ნოინ ჩობანთან გაგზავნა მცირეწლოვანი გიორგი დიმიტრის ძე: „ხოლო ესე გიორგი, წარავლინა ბექამან, ჩოფანს თანა"[21]. თავის მხრივ, ჩობანმა, მცირეწლოვანი ტახტის პრეტენდენტი ყაენ ოლჯაითუს (1304—1316) წარუდგინა. მაგრამ ყაენს გიორგი დიმიტრის ძისთვის რეალური ხელისუფლების გადაცემა მაშინ საჭიროდ არ უცვნია. ყაენმა გიორგი პატივით კი მიიღო, მაგრამ მხოლოდ „წინათვე დაუსახელა ნიშნა მეფობისათა". უფრო მეტიც, ოლჯაითუს ამის შემდეგ მოციქული გაუგზავნია დავით VIII-სთან და მისთვის უთხოვია შვილი საქართველოს ტახტზე დასასმელად. გიორგი დავითის ძე, მცირედ წოდებული, მართლაც დასვეს აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტზე[22]. იგი ამ დროს იმდენად მცირეწლოვანი ყოფილა, რომ მისთვის „საზრდოდ და საქმის მოურავად" ბიძა — გიორგი დიმიტრის ძე დაუნიშნავთ. რასაკვირველია, აქ მარტო მცირეწლოვანებაში არ არის საქმე და ყაენმა ეს ნაბიჯი გამიზნულად გადადგა. 1311 წლის დასაწყისში დავით VIII გარდაიცვალა. ჟამთააღმწერლის მიხედვით, საქართველოში ისევ გიორგი მცირე მეფობს „ორ წელ[ს] მეფე ქმნული". ამავე დროს ჟამთააღმწერლის თხრობა ამ ნაწილში, შესაძლოა, შევსებულიც იქნეს. მართლაც, შემორჩა ერთი უნიკალური დოკუმენტური წყარო, რომელიც ამ დროის საქართველოს ვითარებას ოდნავ სხვაგვარად წარმოგვიდგენს. ამ წყაროს მიხედვით, 1311 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტზე სხვა პიროვნება — დიმიტრი ჩანს[23]. ეს დიმიტრი დღემდე არ არის ქართული ისტორიოგრაფიის მიერ იდენტიფიცირებული, თუმცა აზრი მისი ვინაობის შესახებ ა. შანიძემ გამოთქვა, მაგრამ მისი მოსაზრება, ვფიქრობთ, მხოლოდ სამუშაო ჰიპოთეზას წარმოადგენდა. ა. შანიძეს

---

21 ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 322.

22 ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 322—323; [illegible] გვ. 106; ეს წყარო აღნიშნავს, რომ და[illegible] „[illegible] გიორგი, [illegible] დავითისამან".

23 ა. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, თბ., 1971, გვ. 354—362 (დანართი რუსულ ენაზე); აგრეთვე, ნ. ბერძენიშვილი, „ძლევაი", საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. V, თბ., 1971, გვ. 25—31.



მიაჩნია, რომ დიმიტრი, შესაძლოა, კონსტანტინე ნარინის ძის (დას. საქართველოს მეფე 1293 წ-დან) უფრო და თანამესაყდრე იყო. ახლავე დასძენს, რომ სიტყვა „შესაძლოა"-ს ხმარობს იმიტომ, რომ მასზე სხვა ცნობები არ არის[24]. ვფიქრობთ, ეს დიმიტრი რომ კონსტანტინეს ძე არ არის, ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. ვახუშტის, ჟამთააღმწერლისა და „ქართლის ცხოვრების" ერთი მინაწერის მიხედვით, შესანიშნავად ჩანს, რომ კონსტანტინე უშვილო იყო და ტახტს ძმა მიქელი ეცილებოდა, რასაც მიაღწია კიდეც 1327 წ. კონსტანტინეს სიკვდილის შემდეგ[25].

ჩვენი აზრით, ეს დიმიტრი არის ვახტანგ III-ის მცირეწლოვანი ძე, რომელსაც, ჟამთააღმწერლის სიტყვით, მამის სიკვდილის შემდეგ მისი სამფლობელო დაანებეს „აქუნდაო"[26]. ასე, რომ პეტრიწონის 1311 წლის წარწერის დოკუმენტური მოწმობით, ამ წელს დასავლეთ საქართველოში კონსტანტინეს (ნარინის ძე) მეფობასთან ერთად, საქართველოში მეფობს აგრეთვე დიმიტრიც: „ხოლო ქართლს (მეფობასა. — ვ. კ.) კონსტანტინესა და დიმიტრისა, ბაგრატოვნიანთასა"[27] — ნათქვამია პეტრიწონის ხატის შედუღ წარწერაში. ზემოთქმულიდან შეიძლება მხოლოდ ერთი დასკვნის გამოტანა — ვახტანგ III-ის და დავით VIII-ის შემდეგ, მცირე ხნით მონღოლებს საქართველოს ტახტზე ვახტანგ III-ის მემკვიდრეც უცვნიათ კანონიერ პრეტენდენტად. ჟამთააღმწერლის დუმილი ამ მოვლენების შესახებ იმით უნდა აიხსნას, რომ დიმიტრის იმდენად მცირე ხანი უმეფია და მისი ზეობა, ჩვენთვის უცნობი მიზეზების გამო, იმდენად ეპიზოდური აღმოჩნდა, რომ მასზე სპეციალურად შეჩერება ჟამთააღმწერელს საჭიროდ არ უცვნია. იმ აზრს, რომ 1311 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს ტახტზე სხვა პირი ზის, ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ 1314 წლისთვის (მაჰმუდ ფარვანეს რუმის აჯანყების უწინარეს, რომელიც 1314—1315 წწ. მოხდა)[28] საჭირო გამხდარა გიორგი მცირის ხელმეორედ ტახტზე დასმა. მოვუსმინოთ ჟამთააღმწერელს: „ამან ოლჯათ სულთანმან, წარ-

---

24 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, თბ., 1971, გვ. 354—362 (დანართი რუსულ ენაზე); აგრეთვე, ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, „ძლევაი", საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. V, თბ., 1971, გვ. 25—31.

25 ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 801; ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, „ქართლის ცხოვრება", ტ. II, გვ. 295 (შენ. I), 325 (ჩანართი).

26 ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 310, 322.

27 აკ. შ ა ნ ი ძ ე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 358 („ქართლი" აქ ნახმარია საქართველოს მნიშვნელობით).

28 ვ ა ხ უ შ ტ ი ბ ა ტ ო ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორია, დ. ბაქრაძის კომენტარებით, თბ., 1885, გვ. 276, შენ. I, აგრეთვე — C. D'O h s s o n, Histoire des Mongols, t. IV, p. 576.

მოავლინა მცირე გიორგი[29] მეფედ და ზიადი მელიქი. ვინმე [illegible] ხუარასნელი და არჟუნჩი. მამის ძმა ჩოფანისა თანა წარმოატანა. ხო-თა ყოველი საქართველო ერთად შეკრბეს მეფობასა შინა გიორგი-სსა“. გიორგი მცირისთვის მოამაგეებად მიუჩინნათ აგრეთვე შანშე (II) და ზაქარია მხარგრძელები[30]. ვალად მეფედ დამტკიცებული გიორგი მცირე ურდოდან ჯერ სამცხეს მისულა. მისი ამალა „აწყურის სარგისს და ყუარყუარეს (ჯაყელებს, — ვ. კ.) და (მათ. — ვ. კ.) არა ინებეს“ (გიორგი მცირის შესაფერისებელი გამოსვლა. — ვ. კ.)[31]. როგორც ჟამთააღმწერლის ტექსტიდან უნდა ვიგულისხმოთ, გიორგი მცირეს ახლდა გიორგი V-ს მეურვეობა მოუშორებია და ამიერიდან ერთპიროვნულად უნდა ემეფა. ზემოთ კარგად ჩანს ოლჯაითუ ყაენის შორის გაზიარებული მოქმედებაც. იგი გიორგი V-ს თუმცა მთლიანად არ უხმობს მეფობის იმედებს („[illegible] მეფობისათა“). მაგრამ საქართველოს ტახტზე ზედიზედ სხვადასხვა, რომლებიც ხელისუფლებას მოკლებულ კანდიდატებს სვამს. ყაენმა იცის, რომ ტახტის პრეტენდენტთა შორის გიორგი V ყველაზე ძლიერი ფიგურაა და ოლჯაითუს სიცოცხლეში, გიორგი V-მ ვერც მოახერხა თავისი მიზნის განხორციელება. მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ.

როგორც აღნიშნული იყო, გიორგი მცირის მეორედ მეფედ დამტკიცების შემდეგ, 1314/15 წლისთვის, ყაენს რუმის („საბერძნეთის“) გამგებელი მაჰმუდ ფარვანე („ფარმანის შვილი“) განუდგა. ამ ამბოხების ჩასახშობად ყაენმა ჩობან ნოინი გაგზავნა. მას თან გააყოლა, აგრეთვე, გიორგი V, როგორც ტახტის საშიში პრეტენდენტი. ამასთან, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდებოდა ხოლმე, გიორგი V-სათვის ეს ერთგვარი გამოცდაც იყო და თავის გამოჩენის საშუალებაც. ჩანს-ლაც, იგი თავგამოდებით იბრძვის ყაენის ინტერესებისათვის რუმში „ჯავახთა და თორელთა“ თანხლებით[32]. ამ დროს კი გიორგი მცირემ იდროვა და თბილისში შევიდა თავის ამალასთან ერთად[33] (ჩანს, მანამდე, ყაენის ბრძანებისდა მიუხედავად, გიორგი V ეწინააღმდეგებოდა თავისი ძმისწულის ერთპიროვნულ მეფობას და თბილისში შესვლას).

ამგვარად, თუ სერიოზულად გავუკვირდებით ჟამთააღმწერლის ტექსტს, აშკარა ხდება, რომ 1314 წელს გიორგი მცირის

---

29 აქ რომ გიორგი მცირე, დავითის ძე, იგულისხმება, კარგად ჩანს კონტექსტიდანაც და მისი თანმხლები ამალის წევრების მიხედვითაც. ასე ესმის ეს ადგილი ვახუშტი ბატონიშვილსაც. იხ. მისი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 254.

30 ჟამთააღმწერელი, გვ. 324.

31 იქვე, გვ. 324.

32 ჟამთააღმწერელი, გვ. 324.

33 იქვე.

ე რ თ პ ი რ ო ვ ნ უ ლ ი გ ა მ გ ე ბ ლ ო ბ ი ს წ ე ლ ი ყ ო ფ ი ლ ა ... ისა გიორგი V-ისა. ამის შემდეგ, როგორც კანონიერ ტახტის-მემკვიდრეს, დავით VIII-ის (დემეტრე II-ის პირმშოს) ვაჟს, სწორედ გიორგი VI მცირეს უნდა ემეფა. მაგრამ მისმა ბიძამ, გიორგი V-მ ბრძოლა გამოუცხადებლად არ ჩათვალა მან პირადი. კერძო ურთიერთობა დაამყარა სულთანის უპირველეს ნოინ ჩოფანთან და ცოლად ჩოის შეირთო თავის სასიქადულოდ შემოაბრუნა ტახტის ბედი. შემთხვევითი არ არის, რომ ჯერ კიდევ ადრე, მცირეწლოვანი გიორგი დემეტრეს რე, „წარავლინა ბექას ჩოფანს თანა" და არა ყაენთან. შემდეგ, 1313 წლისათვის კი, როცა გიორგი V-მ, ჩანს, თავისი კონკურენტი თავიდან მოიშორა (ამისი ყველაზე თვალსაჩინო მაჩვენებელია ჟამთააღმწერლის ხსენება და გიორგი VI-ის უეცარი გაქრობა მისი თხზულებიდან) და ყაენი ოლჯაითუც გარდაიცვალა, გიორგი დიმიტრის ძემ თავისას მიაღწია.

მოვუსმინოთ ჟამთააღმწერელს: ურუმიდან მობრუნებული ჩოფანი (მაჰმუდ ფეროვანის აჯანყების ჩახშობას წელიწადი დასჭირვებია) შე-მოლოცვისათვის ყაენთან გამოცხადდა. „მივიდა ჩოფან ყაენს წინაშე და მცირედღა დაჰყო, ვითარცა თუეცა ერთ. მოკუდა ოლჯათ სულტანი და დაუტევა ძე მცირე... სახელით მუსაით (აბუ საიდი. — ვ. კ.)... ხოლო ესმა რა გიორგი მეფესა სიკუდილი ყაენისა და მის წილ დაჯდომაბა მუსაითისა, წარვიდა ურდოსა მეფე გიორგი, გ ა ნ ი ხ ა რ ა ჩ ო ფ ა ნ და შ ე ი ტ კ ბ ო ვ ი თ ა რ ც ა შ ვ ი ლ ი და მოსცა ყოველი საქართველო და ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი და შვილნი ქუვით მეფისანი და მესხნი, შვილნი ბექასანი.. დ ა ი წ ყ ო მ თ ი ე ბ მ ა ნ ა ღ მ ო ჩ ვ რ ვ ე ბ ა დ..."[35] (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.). ჟამთააღმწერლის ეს სიტყვები იმას ნიშნავს, რომ მონღოლთა კარზე მხოლოდ ახლა დაუმტკიცეს გიორგის ერთპიროვნული გამგებლობა. რეალურ და ფორმალურ ხელისუფლებად სცნეს იგი და მთელი საქართველოს (ყოველ შემთხვევაში აღმოსავლეთ საქართველო, სამცხის ჩათვლით) ის სკიპტრას დაუმორჩილეს. განა ამას არ ნიშნავს ჟამთააღმწერლის ხატოვანი გამოთქმა — „და იწყო მთიებმან აღმოჩვრვებად"!

ეს ფრაზა სწორედ ისე და იმ ადგილას არის მოტანილი, როცა ჟამთააღმწერელი ამთავრებს მოგვითხრობს უკვე მოავლენილ დაპირისპირებლი („ვითარცა ქუემორე სიტყუამან ცხად-ყოს"-ო) გიორგი V-ის მეფობის შესახებ. ჩვენ სწორედ ეს მომენტი გვაინტერესებს, თორემ ტერმინი „მეფე" მას მთელი იმ დროის განმავლობაში ეწოდებოდა. რაც

---

34 ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 322.
35 იქვე, გვ. 324—325.

კი პირველად, ფორმალურად დასვა თბილისის ტახტზე („მეჯლ[illegible] იყო მცირე გიორგი მ ე ფ ე დ ტ ფ ი ლ ი ს ი ს ა“)[36].

როგორც ჩანს, გიორგის გამეფებაზე ოლჯაითუს გარდაცვალების შემდეგ მიგვანიშნებს ვახუშტი ბატონიშვილიც, როდესაც წერს: „ამი-მეთ, სიგრძე წელიწადებითა ულჯათ-ყაენის გამო. რამეთუ ჰქონ ულჯათ ყაენმან იგ წელი (13, ე. ი. 1304 + 13 = 1317. — ვ. კ.) [ი]ყყენა და ამ წელთა ალორცხვათა იქმნებიან ეს ორნი გიორგნი (გიორგი ბრწყინვალე და გიორგი მცირე, — ვ. კ.) ესრეთ“[37].

[illegible] გიორგი V-ს მონღოლთა კარზე გონიერობენული და ოფიცია-ლური მეფობა ოლჯაითუს სიკვდილისა და აბუ საიდის ტახტზე ასვლის შემდეგ მიუღია. ადვილი დასადგენია ამ მოვლენის თარიღიც. მართალია, ჟამთააღმწერელთან თარიღები საერთოდ არ იხსენიება, მაგრამ აღმოსავლური წყაროების მიხედვით ამ ყაენთა მონაცვლეობის წლების დადგენა სიძნელეს არ წარმოადგენს. ცნობილია, რომ ოლჯაითუ ყაენი 1316 წლის 16-დეკემბერს ანუ ჰიჯრის 716 წლის 30 რამაზანს გარდაიცვალა. აბუ საიდი კი საბოლოოდ ტახტზე ავიდა 1317 წლის საფარის თვეში, ანუ აპრილ-მაისში[38].

რაც შეეხება იმას, რომ აბუ საიდი ტახტზე 1317 წელს ავიდა, გიორგი V კი 1318 წელს გამეფდა, ეს სხვაობა ადვილი ასახსნელია. ცხადია, რომ გიორგი V-ს ურდოში გასამგზავრებლად ერთი და ორი დღე კი არ დასჭირდებოდა, არამედ არანაკლებ რამდენიმე თვისა (ჰამდალაჰ ყაზვინის მიახლოებითი გამოთვლით, თბილისიდან სულთანიემდე 900 კმ-მდე იყო[39]). ამასთან, გიორგი V ურდოში გამეფების ნებართვის მიღების შემდეგ თბილისში მობრუნდა და აქ საბოლოოდ ეკურთხა მეფედ. აგრეთვე, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ვახუშტის წყარო, ქართული ვარიანტების ქრონიკონების ავტორი, შესაძლოა წელიწადს საეკლესიო სტილით ე. ი. სექტემბრიდან იწყებს. 1317 წლის აპრილ-მაისიდან კი სექტემბრამდე (ე. ი. 1318 წლამდე) სულ სამიოდე თვეა.

როგორც ზემოთაც გვქონდა აღნიშნული, გიორგი V-მ მეფობის დამტკიცება მხოლოდ ოლჯაითუ ყაენის გარდაცვალების შემდეგ მიიღო. რაც შეეხება იმ ფაქტს, რომ ურდოში გამოცხადებული გიორგი V სულთანის ფაქტიურმა გამგებელმა ჩობანმა დიდი პატივით მიიღო

---

36 ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 304 (აქ „მცირე“ — მცირეწლოვანებას გულისხმობს; საქმე ეხება XIII ს. მიწურულს).

37 ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 11.

38 В. В. Б а р т о л ь д. Абу-Саид (Статья из энциклопедии Ислама), Сочинения, т. VII, М., 1971, с. 481.

39 იხ. ა ლ ი-ზ ა დ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 55 (ჰამდალაჰ ყაზვინი — „ნუზჰათ ალ-ყულუბ“ — „გულთა სიამის“ მიხედვით).

—„განიხარა და შეიტკბო ვითარცა შვილი და მოსცა ყოველი საქარ-თველო“[40]. შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო. ახლა საქართველოს ტახტის ამ ერთგულითი და ძლიერი პრეტენდენტის მიმართ ჩობანმა კვლავ კარგი დამოკიდებულების გაგრძელება ირჩია. რადგან ეს მისი მდგომარეობისთვისაც ხელსაყრელი იყო. მართლაც, ეპოქის თანამედროვე არაბული წყარო მოგვითხრობს (ალ-კალკაშანდი, ალ-უმარიზე — 1301-1349 დაყრდნობით), რომ ჩობანი იყო საქართველოს მეფის „გულწრფელი მეგობარი... და ყველაზე უახლოესი გულწრფელი მეგობარია შორის (საქართველოს მეფე. — ბ. კ.) მოუხსენებია მას (ჯუბანს) მნიშვნელოვანი საქმების დროს და სთხოვდა დახმარებას“[41]; მაგრამ, მეორე მხრივ, ასეთი დამოკიდებულება თვით ჩობანისა და მისი მემკვიდრეებისთვისაც ხელსაყრელი ყოფილა[42], რადგან მონღოლ დიდმოხელეთა მუდამ ცვალებადი ბედი ხშირად კეთილმოსურნეთა რიცხვზე და ერთგულებაზე იყო დამოკიდებული. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ გიორგის გამეფების ფაქტს ილხანები საქართველოსათვის სრულიად არ ცვლიდა. აღმოსავლეთის წყაროების ცნობით. სწორედ 1318—1319 წწ. ახალგაზრდა ყაენს (ფაქტიურად ჩობანს) რამდენიმე მსხვილი განმდგარი ერთად დაესხა თავს. აჯანყდა საქართველოს ნაცვალი ყურმიში. განდგა ხორასნის უფლისწული იასავური. ამასთან იქროს ურდოს ყაენი უზბეკი და ეგვიპტის სულთანი შეიჭრნენ სახლხანოს ტერიტორიაზე (იხ. ქვემოთ). უეჭველია, ამ ხელსაყრელ მომენტს ხელიდან არ გაუშვებდა გამოცდილი პოლიტიკოსი გიორგი V. მეორე მხრივ. სწორედ ამ კრიტიკული სიტუაციით უნდა აიხსნას ჩობანის ესოდენი „წყალობა“ („მოსცა ყოველი საქართველო და ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი“...) გიორგის მიმართ.

ასეთია ამ რთული „მრავალმეფეობის“ პერიოდის დასასრული. რომელსაც მხოლოდ 1318 წელს გიორგი V-ის ტახტზე ასვლით მოეღო ბოლო[43].

*

* *

ამგვარად, ჰაფიზ აბრუს სიტყვით, სახლხანოში ამ დროს „აჯანყებებს და განდგომილებს ცოტა-ცოტა ყველგან ჰქონდა ადგილი

---

40 ჟამთააღმწერელი, გვ. 325.

41 В. Г. Тизенгаузен, Заметка Элькалькашанди..., с. 211—212.

42 იქვე.

43 უნდა აღვნიშნოთ ის ფაქტიც, რომ გიორგი V უცხოურ წყაროებში პირველად მხოლოდ 1321 წლიდან იხსენება ([illegible]. [illegible] წერილები).

აბუ საიდის სამეფოში[44]. როგორც ჩანს, გარდა იმისა, რომ [illegible] ლოდითიდან საილხანოს კვლავ [illegible] ყაენმა შემოუტია, [illegible] ართვინა ეგვიპტის სულთანმაც. ყაზანყენმა იფეთქა [illegible] დან აბუ საიდს შემოუტია ჩოლოყანმა [illegible] აჯანყების ჩაქრობა [illegible] ჩობან ნოინმა იკისრა. ამავე წელს განდგა საქართველოს მინდოდი ნაცვალი — ყურმიში ალინაყის ძე ([illegible] სია, რომ მას ჟამთააღმწერელი ასახელებს XIII ს. მიწურულის ამბებთან დაკავშირებით)[45]. არ ვიცით, ყურმიშის განდგომილებასთან რა პოზიცია ეკავა საქართველოს მეფეს გიორგი V-ს. დ. ლანგი ვარაუდობს, რომ გიორგი V აქტიურად დაეხმარა ჩობანს და აბუ საიდს აჯანყების ჩაქრობაში და ამის საზღაურად აბუ [illegible] [illegible] საქართველოს შემადგენლობაში [illegible] ქ. ანისს[46]. შესაძლოა, გიორგი V-მ ამ ეტაპზე, მართლაც, არ ჩათვალა საჭიროდ ილხანთა წინააღმდეგ გამოსვლა და ლოიალობა შეინარჩუნა, მაგრამ, ვფიქრობთ, ყურმიშის განდგომილებასთან [illegible] წინაპირობის უშუალო კავშირი არ უნდა ჰქონდეს. შესაძლებლად მიგვაჩნია [illegible], რომ ცოტა უფრო ადრე ყაენმა ოლჯაითუმ [illegible] ვე ბრძანება გასცა და ქვაზე ამოკვეთინა იგი ქ. ბაქოს [illegible] სახებაც. ამ [illegible] საქმე ეხებოდა რიგი გადასახადების [illegible] ჩუღი, ნეფტი, უფლი და ა. შ.) ამოკვეთას ამჯერად ბაქოსა და [illegible] ბარე რაიონის მცხოვრებთათვის[47]. ასეთივე შინაარსისაა [illegible] საიდის 1330 წლის ბრძანება, რომელიც ამოკვეთილი იყო მეჩეთის [illegible] ში, ქ. ანგორის (ანკარის) ერთ-ერთ კარიბჭეზე (აქაც [illegible] ჩურის გადასახადის გაუქმებაზე)[48].

ყურმიშის შეთქმულება თავდაპირველად წარმატებით [illegible], რადგან მთელი რიგი გავლენიანი ნოინები ემირ ჩობანის [illegible] ნული გამგებლობის უკმაყოფილონი იყვნენ. წყაროების ჩვენებით, „ყურმიშმა ალინაყის ძემ და [illegible] ემირმა შეკრიბეს [illegible] ცქერა ემირ ჩუბანის მოგვარეობას და შემდეგ [illegible] რამე ევნოთ მისთვის. ვ. კ)"[49]. ემირები განსაკუთრებით [illegible] ბიო იმას, რომ ჩობანმა ყურმიში და [illegible] სხვა [illegible] თან დასმინა და სასტიკად ჯარიმა [illegible] მიუსაჯა[50]. [illegible]

44 პაფეზე აბრუ, დასახ. ნაშრომი გვ. 63.

45 ჟამთააღმწერელი, გვ. 292.

46 D. Lang, Georgia in the reign of Giorgi the Brilliant, p. 80.

47 Али-Заде А. А., Социально-экономическая и политическая история Азербайджана в XIII—XIV вв., с. 208—209.

48 იქვე, გვ. 209.

49 ჰამდალახ ყაზვინის „რჩეული ისტორია" და მისი გაგრძელებანი. იხ. В. Г. Тизенгаузен, сборник материалов, т. II, с. 92..

50 პაფეზე აბრუ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 74.

გათვალისწინებული იყო ჩინგიზ ყაენის კოდექსით. მაგრამ ამას უკვე აღარ იყენებდნენ. ამიტომ ჩობანის ამ ახალმა წამოწყებამ განსაკუთრებით [illegible] ნოინები. ემირებმა გადაწყვიტეს, რომ შესაფერისი დროს დაეცათ ჩობანზე თავდასხმისათვის. მაგრამ შეთქმულთა გეგმები ჩობანს გაუმჟღავნა ემირთა შორის მყოფმა ერთმა მისმა მომხრემ. [illegible]. შეთქმულებმა პირველ ხანს წარმატებებს მიაღწი-ეს [illegible] ჩ. თავრიზსაც კი მიადგნენ და სულთანიესკენ აპირებდნენ [illegible][51]. ერთ-ერთი მნიშვნელოვან ბრძოლის, სპარსული წყა-როს ცნობით, ადგილი ჰქონდა [illegible]ში. [illegible] ტბის მახლობ-ლად, [illegible] დალ-თან. აქ ჩობანი და მისი მომხრენი დამარცხდე-ნენ [illegible] ჩობანი [illegible] და ძლივს მოასწრო გაქცევა. გადამწყვეტი ბრძოლა გაიმართა [illegible] ჩინგიზხანთან (თავრიზსა და სულთა-ნიეს შორის). სისხლისმღვრელ ომში ყურმიში სასტიკად დამარცხდა[52]. ამგვარად, ამჯერად ჩობანმა გაანადგურა თავისი მტრები.

[illegible] ცნობით, ხელს უწყობდა საქართველო-[illegible] მოეგვარებინა თავისი ქვეყნის საშინაო პრობლემები. ამ საქმეში მას დიდად შეუწყო ხელი ჩობან ნოინთან კე-თილი ურთიერთობის დამყარებამ. ჩობან ნოინი — ილხანთა კა-რის [illegible] აბუ საიდის [illegible], [illegible] თითქმის შე-უზღუდავი იყო. 12 წლის ყაენი აბუ საიდი [illegible] თვითონ ვერ შესძლებდა ქვეყნის დამოუკიდებლად მართვას. სპარსული წყა-როს [illegible]: „719 წელს (1319/20 წ.). [illegible] აბუ საიდი [illegible] ჩობანმა მისი სახელმწიფოს [illegible] თავის ხელში აიღო"[53].

ჩობანსა და გიორგი V ურთიერთდამოკიდებულება ცნობილია. [illegible] განპირობებული და [illegible] ხელ-[illegible] იყო. [illegible] (ალ-[illegible]) [illegible] ჩობანის „[illegible]" და [illegible] ქართველთა მეფის მიმართ[54]. ჩვენი აზრით, ჩობანის ასეთი დამოკიდებულება [illegible] ქვეყნის [illegible] სახელმწიფოს [illegible] [illegible] ცნობა [illegible] ქართველ [illegible] თ. ლანგის[55], იგი [illegible] აღნიშნავს [illegible]

[51] ჰ ა ფ ე ზ ე ა ბ რ უ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 74—76.

[52] ა ბ უ ბ ა ქ რ ა ლ ა ჰ რ ი, დასახ. ნაშრომი (ინგლისური თარგმანი), გვ. 52.

[53] შეიხ უვეისის ისტორია, იხ. ვ. ტ ი ზ ე ნ გ ა უ ზ ე ნ ი, დასახ. ნაშრომი, ტ. II, გვ. 100.

[54] В. Г. Тизенгаузен, Заметка Элькалькашанди о грузинах, с. 211.

[55] დ. ლ ა ნ გ ი, დასახ. სტატია, გვ. 80, 83.

ორი მოლაშქრის კეთილი ურთიერთობის პოლიტიკურ საფუძველს არა/ თანადროულ მნიშვნელობას არ ანიჭებს, აგრეთვე, თავის მხრივ გიორგი ბრწყინვალის V-ის ჩობანისადმი მოპყრობას მნიშვნელობას. ამის გარეშე კი ისტორიულად გაუმართლებელი ხდება ჩობანის მიერ საქართველოს „უანგარო მფარველობა".

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არაბული წყარო გიორგი V-ის სახელს რატომღაც ძლიერ დამახინჯებული ფორმით („ბრტლემა") იხსენიებს. ამის გამო ამ მეფის იდენტიფიკაციისას ზოგჯერ გაუგებრობას აქვს ადგილი. როგორც არ უნდა იყოს გამოწვეული აღნიშნული სახელის ასეთი დამახინჯება, არაბული წყაროს ფაქტიური მონაცემებით აშკარაა, რომ აქ არ შეიძლება გიორგი V-ის გარდა სხვა პირი იგულისხმოთ. უკანასკნელ დროს ეს დამაჯერებლად აჩვენა ჯ. გოჩოლეიშვილმა[56].

ჩობან ნოინთან ასეთ დამოკიდებულებას გიორგი V იმისათვის იყენებდა, რომ ქვეყანას ძალა მოეკრიბა. შეწყვეტილიყო მონღოლთა პერიოდული შემოსევები და სისტემატურად ეკონომიკურად მოძლიერებულიყო. ყველაფერი ეს მონღოლთა ულუსის დასუსტების წინაპირობას წარმოადგენდა.

ზემოთ ნახსენები არაბული წყაროს (ალ-კალკაშანდი, ალ-უმარი) ცნობით, საქართველოში ჯერ კიდევ მოდიოდა ილხანთა ყაენის „იარლაყები" (ფირმანები, ბრძანებები), მაგრამ წყაროს მიხედვითვე ჩანს, რომ ისინი ფორმალური ხასიათისა იყო. ამავე დროს, საქართველოში მონღოლთა ლაშქრობებს ბოლო მოეღო: („სულთნის ნაკადი (ლაშქარი) არ იგზავნება მასში (საქართველოში) და მხედარნი არ იჭრებიან ქვეყანაში განსაკუთრებული მისის გამოგზავნებისა"[57] — გვამცნობს ეს წყარო.

ამ პერიოდში გიორგი V-მ განახორციელა მნიშვნელოვანი საშინაო და საგარეო ღონისძიებანი. მან აღუდგა შემოიკრიბა „ოვსთა გორის მსხდომთა" და „მპყრობელთა ხმა წყლისა"[58]. ეს ცნობები „ძეგლი ერისთავთა"-ს გარდა აღნიშნული აქვთ ვახუშტი ბატონიშვილსაც[59] და ჟამთააღმწერელსაც. ჟამთააღმწერლისეული ცნობიდან ჩანს, რომ ქ. გორი ოსებს ხელში ჩაუვარდათ XIII ს. 90-იან წლებში, როდესაც „მოწყუდ ოვსთა იქცევით, ქართლი და რანი და ტყვეთქმნით ქართველთა". ქართველებს ბრძოლის ეპისოდი, ამავე დროს არა მხოლოდ ოსთა ჯგუფი

56 ჯ. გოჩოლეიშვილი, საქართველო-ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან, თსუ შრომები (ისტორიის... სერია), ტ. 184, თბ., 1977, გვ. 269—270.

57 В. Г. Тизенгаузен. Заметка Элькалькашанди., с. 211.

58 ძეგლი ერისთავთა, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 106.

59 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 256.

ვროის გამოხსნა, მაგრამ უშედეგოდ. გარდა იმისა, რომ ორივე მხარე ძლიერ დასუსტებული, თურმე: „დასწყეს გორი სრულიად". [illegible]-ში მოქცეულ ოსებს უცხო ძალისთვის — მუხრანში მდგომი თათრებისთვის მიუმართავთ. რამაც იმჟამად იხსნა კიდევაც ისინი. ჟამთააღმწერელი გვამცნობს, რომ ასე გრძელდებოდა მანამ, „ვიდრე იქმნის მეფეთა შორის ბრწყინვალემან, დიდმან, სახელგანთქმულმან გიორგი განასხნა და აღფხურნა"-ო ისინი[60]. ამავე ხანებში გიორგი V-მ მნიშვნელოვანი დიპლომატიური აქცია განახორციელა. ეგვიპტეში („მისრეთს") ძღვნით გაგზავნილმა მისმა ელჩებმა — პიპა ქსნის ერისთავის ძემ და ჯუკანოზმა ოთანე ბანდაის ძემ შეძლეს გიორგი V-ის „ყოველი სათხოვარის" აღსრულება. მათ, მაგალითად, მიუღიათ „კლიტენი იერუსალიმისანი", რაც განსაკუთრებით დიდი პატივი იყო, რადგან ქრისტეს საფლავის სალოცავის კლიტეს გულისხმობდა. ამიტომ იყო, რომ „დიდად განიხარა გიორგი მეფემან, რამეთუ მოეცეს კლიტენი ქართველთა"[61].

სამწუხაროდ გამჭვირვალია იერუსალიმის ჯვრის ქართველთა მონასტრის მაჰმადიანთა ხელიდან გამოხსნის თარიღი. ზევით დასახელებული წყაროს (ალ-კალკაშანდი, ალ-უმარი) მიხედვით, ჯვრის მონასტერი ქართველებს გიორგი ბრწყინვალემ დაუბრუნა. მაგრამ სხვა არაბული წყაროების (ალ-მაკრიზი, ალ-აინი, მუჯირ ად დინი) მიხედვით, ეს გიორგი V-მდე მოხდა. აქედან გამომდინარე, ელ. მეტრეველი იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის აღაპების ცნობების მოშველიებისას ვარაუდობს, ასკვნის, რომ ეს მონასტერი ქართველებს დაუბრუნდათ 1305 წელს[62]. მაგრამ საქმე ის არის, რომ ზემოთ დასახელებულ არაბ ავტორებთან — ალ-მაკრიზისთან (1364—1462) და ალ-აინისთან (1361—1451) მოცემულია ჯვრის მონასტრის გამოხსნის ორი თარიღი: 1305 და 1310 წწ. ამ უკანასკნელ წელს ასახელებს აბულ-ფედაიც[63]. დ. გოჩოლეიშვილი, ელ. მეტრეველისგან განსხვავებით, ჯვრის მონასტრის გამოხსნის უპირატეს თარიღად 1310 წელს მიიჩნევს[64]. ჩვენ ვფიქრობთ, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის გამოხსნის შესახებ ცნობათა ასეთი სიჭრელე იმაზე მიუთითებს, რომ საქართველოს არამყარი პოლიტიკური მდგომარეობის გამო ჯვრის მონასტერი ხელიდან ხელში გადადიოდა და საჭირო გახდა მისი რამდენჯერმე გამოხსნა. ამით უნდა აიხსნას მისი გამოხსნის ხელახალი ცდები გიორგი V-ის დრო-

60 ჟამთააღმწერელი, გვ. 296.

61 „ძეგლი ერისთავთა", დასახ. გამოცემა, გვ. 107.

62 ელ. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 41—48.

63 დ. გოჩოლეიშვილი, დასახ. შრომა, გვ. 268.

64 იქვე, გვ. 268.

საც. ცხადია. „ძეგლი ერისთავთა“-ს ცნობა პირდაპირ არ იძლევა იმის საბუთს, რომ „სათხოვართა“ მორის ჯვრის მონასტრის კვლავ დაბრუნე-[illegible] ნებაც ვიგულისხმოთ. მაგრამ არაპირდაპირ მაინც მიგვანიშნებს წყა-როში ნახმარი ფრაზა „ალხოლება ყ ო ვ ე ლ ი ს ა (ხაზი ჩვენია, ვ. კ.) სათხოვრისა მისისა“[65] (ე. ი. გიორგი მეფისა — ვ. კ.). აქედან ჩანს, რომ ერთი საკუთრება კი არ იყო ეგვიპტის სულთნის კარზე გადასაწყვე-ტი (მაგ., ქრისტეს საფლავის სამლოცველის კლიტის მიღება), არამედ რამდენიმე. გიორგი V-ის დიდ ღვაწლზე ჯვრის მონასტრის მიმართ მიუთითებს ისიც, რომ ამ მონასტერში სულ ცოტა 5—6 ადგილია ყოფ-წარწერებული გიორგი ბრწყინვალისათვის და ზოგი მათგანი განსაკუთ-რებით საპატიო მარჯვენა-ხატიკის კედელზე მოდის[66]. ერთი ადგილი კი, რომელიც დღეს აღარ იკითხება, მაგრამ XVII ს-ში თავისუფლად იკითხებოდა, გიორგი V-ს „ჯვარის მეორედ მაშენებელს“ უწოდებდა[67]. ჯვრის მონასტრის გამოხსნა გიორგი V მიერ (ალ-უმარის ცნობა) უდა-ოდ მიაჩნია ივ. ჯავახიშვილს[68]. გიორგი V დროის საქართველოდან ეგვიპტეში სულ ცოტა ორი ელჩობა ჩანს—1316/17 და 1320 წლებ-ში[69]. 1316/17 წ. ეგვიპტის სულთნის ალ-მალიქ ან-ნასირის (სულთნობ-და 1293 წლიდან წყვეტილად 1341 წლამდე) კარზე ელჩების განსაკუთ-რებით დიდ რაოდენობას მოუყრიათ თავი. ამ წელს ეგვიპტის სწვევი-ან: უზბეკის (ოქროს ურდოს ყაენი), თოღაის (უზბეკის ნათესავი), ბიზ-ანტიონის ხელმწიფის, სტამბულის (ე. ი. ბიზანტიის) ხელმწიფის, ნუ-ბიის მეფის და ქართველთა მეფის ელჩობანი[70]. 1320 წლის 8 მაისს კი საქართველოს ელჩები გამოდა. ეგვიპტის სულთანს ჰქონდა უზბეკისა და ლასკარისის ელჩები[71]. 1322/23 წლისთვის, ალ-აინის ცნობით, ოქ-როს ურდოს ყაენ უზბეკს წერილი გაუგზავნია ეგვიპტის სულთნისათ-ვის. უზბეკი აღშფოთებული იყო იმის გამო, რომ მის წარგზავნილ მეორე ნა-შანს „ეგვიპტის იერუსალიმში [illegible] [illegible] [illegible] თავე-

65 „ძეგლი ერისთავთა“, დასახ. გამოცემა, გვ. 107.

66 ელ. მ ე ტ რ ე ვ ე ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 126

67 ვ. ი ნ გ ო რ ო ყ ვ ა, რუსთველიანას ეპილოგი, თხზ. კრებული, ტ. I, თბ., 1963, გვ. 805.

68 ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბ., 1966, გვ. 269—271.

69 В. Г. Т и з е н г а у з е н, Сборник материалов... ,т. I, с. 170, 437, 440; აგრეთვე: ბ. ს ი ლ ა გ ა ძ ე, მასალები საქართველო-ეგვიპტის ურთიერთობის ისტორიიდან, ქართული წყაროთმცოდნეობა, ტ. II, თბ., 1968. გვ. 93—104. შესაძლოა, 1316/1317 წწ. ელჩობა გიორგი VI მცირემ გააგზავნა ეგვიპტეს.

70 ალ-მ ა კ რ ი ზ ი, იხ. В. Г. Т и з е н г а у з е н, Сборник материалов, т. I, с. 437.

71 ალ-მ ა კ რ ი ზ ი, ა ნ ნ უ ვ ე ი რ ი, ა ლ-ა ი ნ ი, იხ.: В. Г. Т и з е н-г а у з е н, Сборник материалов, т. I, с. 170, 440, 520.

ნისსაცემად. იმ დროს, როცა საქართველოს მეფეს (გიორგი V. — ვ. კ.) ნება დართეს (იქ) ეკლესია აეგო"[72].

ქართველი ელჩების წარმატება საქართველოს გაზრდილი საგარეო ავტორიტეტის მაჩვენებლად უნდა მივიჩნიოთ. ეს კი, თავის მხრივ, ქვეყნის შინაგანი მომძლავრების გამომხატველი იყო. საქართველოს გაზრდილ საერთაშორისო ავტორიტეტზე მეტყველებს, აგრეთვე, ეგვიპტის სულთნების საქართველოს მეფისადმი მიმართვის წესი და ფორმა: „დღეგრძელყოს ალაჰმა ბრწყინვალება მისი უდიდებულესობისა, ხელმწიფისა სახელოვანისა და სახელგანთქმულისა, მამაცისა, უშიშარისა, ძლიერისა, თავისუფლად მებრძოლისა, ლომისა, ტახტ-გვირგვინის მპყრობელისა, თავის სარწმუნოების მფარველისა... თავის ქვეშევრდომთათვის სამართლიანისა, ბერძენთა (ე. ი. მართლმადიდებელთა. — ვ. კ.) მეფეთა შორის საუკეთესოსი... რუმის და ფრანგის ქვეყნების დამცველისა... ქრისტიანობის განმადიდებლისა, იესოს სარწმუნოების საყრდენისა, წმინდა მოციქულთა განმადიდებლისა... რომის პაპის მეგობრისა"[73] და ა. შ. (ტექსტი მოგვყავს მცირეოდენი შემოკლებით. — ვ. კ.)

XIV ს. 20-იან წლებში გიორგი V ღონისძიებათა შედეგად [illegible] მტრის თავიდან მოისპო „მონღოლმეფეობა", ქვეყანა ეკონომიკურად მომაგრდა. სამცხე-საათაბაგოს გამოკლებით საქართველოში მეფის ძალაუფლება გაიზარდა[74].

რადგანაც საქართველოში შინაურობა [illegible] მოწესრიგდა, გიორგი V ახლა საგარეო ხელსაყრელ მომენტს ელოდა, რომ თავისი მიზანი — მონღოლთა განდევნა, განეხორციელებინა. ნიკ. ურბნელის სამართლიანი შენიშვნით, ამ პერიოდში „მეფე გარემოებას აკვირდებოდა, დროების შესაფერად იქცეოდა"[75].

ამასობაში, [illegible] 1321 წელს [illegible] ყურულთაიში [illegible], რომ საქართველოს [illegible]. [illegible] წინააღმდეგ [illegible] მონღოლი მოთავენი [illegible] და [illegible] (ძალღლი.

72 იქვე, გვ. 524.

73 В. Г. Тизенгаузен, Заметка Элькалькашанди о грузинах..., с. 213—214; საინტერესოა, რომ უკანასკნელ ხანს საქართველოს მეფისადმი მიმა-[illegible] XIV ს. [illegible] ა. ფარზალიევმა.

74 ამ პერიოდში გიორგი V-მ თავის ბიძას სარგის II ჯაყელს უბოძა ათაბაგობა და [illegible]: ს. კაკაბაძე, [illegible], გვ. 256.

75 ნ. ურბნელი, გიორგი ბრწყინვალე — მეფე საქართველოსი, თბ., 1889, გვ. 67.

ტოყანამ თავი დამოუკიდებლად გამოაცხადა და ილხანად „დასვა" ყიზან ოღლანი. მათ საქართველოში ციხესიმაგრეები გაუმაგრებიათ [illegible] ჯარი საბრძოლველად მოუმზადებიათ. ყაენის ჯარებსა და განდგომილებს შორის ბრძოლა მოხდა საქართველოში ერთ-ერთ ასეთ გამაგრებულ ციხესიმაგრესთან, რომლის სახელი წყაროში დასახელებული არ არის. ცენტრალური ხელისუფლების მიერ გაგზავნილმა 10 000 ჯარისკაცმა პულად-ქაბის მეთაურობით აჯანყებულებს 3 დღის ბრძოლის შემდეგ სძლია. ამ განდგომილების ჩახშობის შემდეგ ყაენს მოახსენეს, რომ საქართველოში მონღოლთა გარნიზონი საკმარისი არ იყო და სასურველი იქნებოდა მისი გაზრდა[76]. ჯერ ეს ამბავი არ იყო მოგვარებული, რომ 1322 წელს რუმის მმართველმა, ჩობან ნოინის ვაჟმა თემურტაშმა, თავი დამოუკიდებელ მბრძანებლად გამოაცხადა და დაიწყო საკუთარი მონეტის მოჭრა. მას სირიასა და ეგვიპტეშიც გაუგზავნია წარმომადგენლები, რომლებიც მოსახლეობას მოუწოდებდნენ აბუ საიდ ყაენის წინააღმდეგ გალაშქრებას. ეს განდგომილებაც მალე სასტიკად ჩაახშო თვით ჩობან ნოინმა. აჯანყების ყველა ხელმძღვანელი, თემურტაშის გარდა, სიკვდილით დასაჯეს. ეს უკანასკნელი კი ყაენმა შეიწყალა[77]. გიორგი V-მ, როგორც ჩანს, ამჯერადაც ლოიალობა შეინარჩუნა აბუ საიდისა და ჩობანის მიმართ, რადგან დამოუკიდებლობისათვის საბრძოლველად დრო ჯერ შესაფერისად არ მიაჩნდა.

---

76 ჰ ა ფ ე ზ ე ა ბ რ უ, დასახ. ნაშრომში, გვ. 38.
77 იქვე, გვ. 89.

თავი III

საქართველო XIV ს. 30-იან წლებში

§ 1. მონღოლთა ბატონობის დასასრული

Adversus necessitatem ne dii quidem resistunt.

„აუცილებლობის წინაშე თვით ღმერთებიც უკან იხევენ“.

ლათინური ანდაზა.

ამრიგად, XIV ს. 20-იანი წლების ბოლოს და 30-იანი წლების და-საწყისში საქართველოში მონღოლთა უღლის გადაგდებისათვის საჭი-რო პირობები მომწიფებული იყო. მალე ხელსაყრელი საგარეო მომენ-ტიც დადგა.

ილხანოში მეტად დაიძაბა ურთიერთობა ყოვლისშემძლე გამგე-ბელ ჩობანსა და ყაენ აბუ საიდს შორის. სრულწლოვა-ნებას მიღწეულ ყაენს უკვე აღიზიანებდა ჩობან ნოინის შეუზღუდავი ძალაუფლება. აბუ საიდს არ მოსწონდა, რომ სახელმწიფოს ყველა მნიშვნელოვან პოსტზე ჩობანის შვილები და ნათესავები იყვნენ და-ნიშნული. ანატოლიაში თემური ბრძანებლობდა. მეორე მაჰმუდს — საქარ-თველო. ჰასანს ხორასანი ეკავა. ერაყში (ჰასანის ვაჟი) [illegible] და [illegible] ემირი იყო. დიმიშყ-ხოჯამ კი აზერბაიჯანი და ორივე ერა-ყი (სპარსეთისა და არაბეთისა) თავის კერძო საკუთრებად ჰქონდა. XIV ს. არაბული წყაროს ცნობით, ამ პერიოდში აბუ საიდის ხელისუფლება იმდენად ფორმალური იყო, რომ მას თავისი სუფრის გაწყობის უფლე-ბაც არ ჰქონდა. ყოველდღიური მისი ნორმა თურმე მხოლოდ ორი ში-[illegible] განისაზღვრებოდა[1]. ისიც აღნიშნულია, რომ ხშირად ნოინები [illegible] ჩობანის [illegible] და ხშირად ასმენდნენ მას ყაენის წინაშე. ისტორიკოსები ისიც მოწმობენ, რომ აბუ საიდსა და ჩობანის მომხრეთა

---

1 აბუ ბაქრ ალ აჰრი, შეიხ უვეისის ისტორია, ჰააგა, 1954 (ინგლისური თარგმანი), გვ. 54.

შორის შეიარაღებულმა შეტაკებებმაც იჩინა თავი. ჩობანის ერთ-ერთი ვაჟი — ჰასანი არწმუნებდა კიდეც მამას, დაუყოვნებლივ აჯანყება მოეწყოთ ყაენის წინააღმდეგ. ჰასანი დარწმუნებული ყოფილა, რომ როდესაც ამ აჯანყების ამბავს მისი ძმები, რუმისა და საქართველოს გამგებლები თემურტაში და მაჰმუდი გაიგებდნენ, „ისინი ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ აჯანყდებოდნენ საქართველოსა და რუმის ჯარებს“[2]. მაგრამ ჩობანმა ეს წინადადება რატომღაც უკუაგდო.

ზემოთ დასახელებული სპარსული წყაროს ცნობით, როდესაც ჩობანმა შეიტყო, რომ აბუ საიდი მასთან შებმას აპირებდა, განაცხადა: „მე ვიკისრე ვალდებულება, არ აღვმართო მახვილი ჰულაგუს ტახტის წინააღმდეგ“-ო. შემდეგ ჩობანმა თავის მოკავშირეს ჰერათის მფლობელ ნასირ ად დინს (ზოგიერთ წყაროში ღიას ად დინი) შეაფარა თავი. მაგრამ მალე, ღიას ად დინმა იგი მოღალატეურად მოკლა ჰერათის ციხესიმაგრეში[3]. ეს მოხდა 1327 წელს. ჩობანის თითქმის ყველა შვილმა და მახლობელმა იგივე ბედი გაიზიარა. საქართველოს გამგებელი მაჰმუდი, მაგალითად, ოქროს ურდოს ყაენთან გაიქცა, მაგრამ სიკვდილს ვერ გადაურჩა. XIV ს. უცნობი სომეხი ავტორი ამ დრამატულ ამბებს ასე გადმოგვცემს: „775 (1326) წელს ბუსაიდი (აბუ საიდი. — ვ. კ.) სდევნიდა ჩობანს, რომელსაც მანამდე მთელი ქვეყნის მმართველობა-გამგებლობა ეპყრა ხელთ. ის (ჩობანი. — ვ. კ.) გაქცეულიყო ხორადია“[4]. გავლენიანი და ძლიერი პოლიტიკოსის სიკვდილმა საილხანოს დაშლა დააჩქარა. აბუ საიდმა ვეღარ შეძლო ... სახელმწიფოს დამორჩილება. ირანში არეულობა დაიწყო. ეს სიტუაცია შესანიშნავად იცის ვახუშტი ბატონიშვილმა: „ამიერ შემდგომად სიკუდილისა ჩოფან ნოინისა, იქმნეს ... ნოინნი მეფობისათვის მისისა“[5] (ე. ი. ნოინები აღარ ემორჩილებოდნენ აბუ საიდ ყაენს, ვ. კ.). ვახტანგ VI-ის „სწავლულ კაცთა კომისიამ“ კი იგივე აზრი ასე გადმოგვცა: „ვითარცა მოკვდა ჩოფან-ნოინი (ე. ი. ნოინოლებს. — ვ. კ.) მტერობა აღუჩნდათ და წახდნენ“[6].

ვახუშტი ბატონიშვილი სწორად აღნიშნავს, რომ ჯერ ჩობანის სიკვდილის შემდეგ ნოინები ყაენს აღარ ემორჩილებოდნენ. აბუ საიდმა

---

2 ჰ ა ფ ე ზ ა ბ რ უ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 100—101.

3 ა ბ უ ბ ა ქ რ ა ლ ა ჰ რ ი, დასახ. გამოცემა, გვ. 55.

4 Выдержки из «Хроники» неизвестного автора, Армянские источники о монголах, перевод и комментарий А. Г. Галстяна, М., 1962, с. 86.

5 ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 255.

6 ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 325 (ეგნატაშვილის კომისიის ჩანართი-შენიშვნა).

გამოცხადებისთანავე სალხინო დაიშალა. „განდგნენ ნოინნი თვისთვისად და რომელთამე დაიპყრეს სპარსეთი. სხუამან — ხუარაზმნი, სხუამან — ერაყი, სხუამან — ადრაბაგანი (სამხრეთ აზერბაიჯანი. — ვ. კ.) და სხუათა — საბერძნეთნი"[7] (რუმი. — ვ. კ.) — წერს ვახუშტი. ჰაფიზ აბრუს სიტყვით, აბუ საიდი გარდაიცვალა ილხანთა ისტორიის ყოველ-ერთ კრიტიკულ მომენტში, როცა ჩრდილოეთიდან მოელოდნენ შა-მიერეულებს კვლავ შემოუტია უზბეკ ყაენმა. აბუ საიდს მემკვიდრე არ ჰქონია. თვითონ დაუსწრო მოწინააღმდეგისათვის, მაგრამ იგი მოუ-ლოდნელად გარდაიცვალა ყარაბაღში 1335 წლის 30 ნოემბერს[8]. ამის შემდეგ, ჰაფიზ აბრუს მოწმობით, დიდი რაოდენობით მოემზადნენ და პრეტენდენტთა ხელში ყაენის ტახტი სათამაშოდ ქცეულა.

ბოლოს უზბეკის წინააღმდეგ აწარმოა ლაშქრობა. ფაქტიურად ილხა-ნიდან ყაენმა ოთხი მოწინააღმდეგები ერთმანეთს მდ. მტკვართან შეიყარნენ. მოულოდნელად უზბეკმა დატოვა პოზიცია და უკან დაიხია. აბუ ბაქრ ალ აჰრის სიტყვით, იმ წელს ძლიერ ცივი ზამთარი მოვიდა და უზბეკის ჯარმა ვერ გაძლო ბანაკში ამ ყოფნით მოიხადინა. გაბრაზებული ჩრდილოეთ ულუსის ყაენს მდ. მტკვრისათვის მასხრად მიუბრუნებია და უთქვამს: „(ამიტომ) ხართ (თქვენ) გულადი-ო!"[9]. მას განზრახული ჰქონ-და კვლავ ელაშქრა ირანის მონღოლთა წინააღმდეგ, მაგრამ ეს განზრახ-ვა ვეღარ განახორციელა[10].

ილხანთა ტახტს, მართალია, ბევრი პრეტენდენტი აღმოუჩნდა, რადგან-აც ახალგაზრდა აბუ საიდი უმემკვიდროდ გარდაიცვალა. დაიწყო ბრძოლებისა და შუღლ-შემოხლის შემდეგ, რაშიდ ად-დინის ვაჟის, ღიას ად-დინ მუჰამედის აქტიური ქმედების შედეგად 1336 წელს ილ-ხანთა ტახტზე აღმოჩნდა არფა-ხანი: იგი ჩინგიზ ყაენის უმცროსი ძის შორეული ჩამომავალი იყო. მაგრამ ყაენის ტახტი მყარად ვერ ეპყრა ხელთ. ის, რომ ახალი ყაენის მდგომარეობა და უფლებები საკმა-ოდ შეზღუდული იყო, ჩანს მისი საკუთარი სიტყვებიდანაც, რომელიც მას გაყაენებისთანავე წარმოუთქვამს. იმ დროს, როდესაც აბუ საიდი და სხვა ყაენები თავის თავს „ძლიერი მბრძანებლის" და „უდიდესის" თუ „უმაღლესის" ეპითეტებით ამკობდნენ, არფა-ხანს განუცხადებია:

---

7 ვახუშტი ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 256: აგრეთვე. ვ. კიკ-ნაძე, საქართველოსა და ჩობანიანების ურთიერთობის ერთი ფაქტის შესახებ..., გვ. 501—502.

8 ჰაფეზე აბრუ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 110.

9 აბუ ბაქრ ალ აჰრი, დასახ. გამოცემა, გვ. 59. სიტყვასიტყვით წყაროში წერია:" ამიტომ ხარ შენ გულადი"! (აღდგენა ჩვენია).

10 ალ-უმარი, იხ. В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов..., т. I, с. 235.

„მე არ მივიღებდი დიდებისაგან, როგორც ჩემი ძლიერი წინამორბედი სულთნები. მე მინდა ოქროს ქამარი განაცვლით შევცვალო, [illegible] გვირგვინის ნაცვლად მხოლოდ წითელი თავსაბურავი ვატარო“[11]. არფას გაუთავისუფლებია ყველა მაჰმადიანი, რომელიც აბუ საიდის მიერ იყო დატყვევებული. მისი ყაენობა ექვს თვეს გაგრძელებულა. არფას მაშინვე აუჯანყდა აბუ საიდის ბიძა ალი ფადიშაჰი. მან მალე ჩამოაგდო ტახტიდან არფა ყაენი. შემდეგშიც მარიონეტი ყაენები ძალიან სწრაფად იცვლებოდნენ. არფა სულ მცირე ხნით შეცვალა მუსამ (ბაიდუს შვილიშვილმა). შემდეგ ყაენი გახდა ჰულაგუს შორეული მემკვიდრე მუჰამედი (1336—1338); ეს უკანასკნელი სათი-ბეგმა (1338—1339) (ოლჯაითუს ქალიშვილმა) შეცვალა. შემდეგ ტახტი დაიკავეს სულეიმანმა (1339—1343) და ნუშირვანმა (1343—1355). დამახასიათებელია, რომ ამ უკანასკნელის შესახებ აბუ ბაქრ ალ აჰრი დამცინავად აღნიშნავს: მელიქ აშრაფ ჩობანიანი მას ისე ინახავდა, როგორც „ჩიტს გალიაში“.

30-40-იან წლებში მარიონეტი ყაენების ზურგს უკან იდგნენ და ფაქტიურად ქვეყანას მართავდნენ ჰასან დიდი (ბუზურგი) ჯალაირი, შეიხ ჰასან მცირე (ქუჩუკი) ჩობანიანი და მისი ძმა მელიქ აშრაფი. ეს უკანასკნელები ჩობან ნოინის შვილიშვილები იყვნენ. ამიტომაც ილხანთა მემკვიდრე სახელმწიფო წარმონაქმნს ჩობანიანთა სახელით მოიხსენიებენ. საილხანოს ტერიტორია გაუთავებელი სისხლისმღვრელი შინა ომების ასპარეზად იქცა.

შეუძლებელია საქართველოს მეფეს გიორგი V-ს არ ესარგებლა საილხანოში შექმნილი ამ სიტუაციით და საბოლოოდ არ აღმოეფხვრა მონღოლთა ბატონობა საქართველოში. ნ. ურბნელი მართებულად შენიშნავს, რომ გიორგი V-მ: „იღესმე მრისხანე მტერის დასუსტება სამშობლოს აღორძინების საძირკვლად ჩასდო“[12]. ვახუშტის სიტყვით, გიორგი V-მ მონღოლები არა მარტო საქართველოს ტერიტორიიდან განდევნა, არამედ ყოფილ ყმადნაფიც ქვეყნებში, რანსა და შირვანშიც, ილაშქრა და ისინიც „მოხარკე ჰყვნა“[13]. ეს ცნობა ძნელი შესამოწმებელია. მაგრამ საინტერესოა, რომ ის ერთგვარ გამოძახილს პოულობს კირილე დონაურის ე. წ. „ანდერძში“. ამ დოკუმენტში ნათქვამია: „ოდეს ბრწყინვალემან მეფემან გიორგი გაიმარჯუა აგარიანთა ზედა განძას და შირ<ი>ვანს, მას ჟამსა შინა. ჩუენნი საწყსონი შაქ-ქურმუხისანი ჩინებულად იბრძოდეს ძლევით მტერთა“. დოკუმენტი დათარიღე-

11 პ ა ფ ე ზ ე ა ბ რ უ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 112.

12 ნ. უ რ ბ ნ ე ლ ი, გიორგი ბრწყინვალე—მეფე საქართველოსი, თბ., 1889, გვ. 94.

13 ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 257.

ზულია 1333 წლის 5 მარტით[14]. საბუთის დედანი დღეს აღარ იძებნება, მაგრამ თავის დროზე იგი ნახა და აღწერა ისტორიკოსმა მ. ჯანაშვილმა[15]. ამ დოკუმენტის მიხედვით, თითქოს უცილობელი ხდება, რომ ჯერ კიდევ აბუ საიდის სიცოცხლეში გიორგი V-ს რანსა (განძა) და შირვანში ულაშქრია. ცნობილია გიორგი V-ს სხვა ბრძოლაც განძასთან, მაგრამ ეს ბრძოლა მოგვიანებით, დაახლოებით 1338 წლისათვის, მოხდა ჰასან ქუჩუკის შემოჭრილი ლაშქრის წინააღმდეგ[16].

ვახუშტისა და ბერი ეგნატაშვილის კომისიის ცნობით, გიორგი V-ს ამ პერიოდში, დაახლოებით 1327—1329 წწ. ჰერეთ-კახეთისა და სომხითის (ქვემო ქართლის) ურჩი და მონღოლთა მომხრე ერისთავები სიკვდილით დაუსჯია. მეფეს ეს ფეოდალები, „რომელ[ნ]იც ჩინგიზით მიუდგნენ", კახეთის ციხის მთაზე (სადაც მისი ერთ-ერთი რეზიდენცია იყო) თითქოს სადარბაზოდ მიუწვევია და ყველა გაუწყვეტია[17]. ჩვენი აზრით, გიორგი V-ის ასეთი მკაცრი განაჩენი იმან განაპირობა, რომ აღნიშნული მხარეთა ერისთავები მის წინააღმდეგ იარაღითაც გამოვიდნენ იმ დროს, როდესაც მეფე მონღოლებთან გადამწყვეტ ბრძოლას აწარმოებდა.

დ. ლანგი და ზოგიერთი სხვა მკვლევარი, გიორგი V-ის ამ აქციას ათარიღებს ჩობანის „მფარველობის" ხანით და მიაჩნია, რომ საქართველოს მეფემ ურჩი ფეოდალები ჩობანის თანადგომით დასაჯა[18]. ასეთი დასკვნის უსაფუძვლობა ჩანს თვით წყაროს ჩვენებიდან იმის შესახებ, რომ დასჯილი ერისთავები „ჩინგიზითა", ე. ი. მონღოლთა, მომხრენი ყოფილან. ამგვარად, გამოდის, რომ გიორგი V მონღოლთა მხარდაჭერით სჯის მათივე ერთგულ ფეოდალებს. მეორე მხრივ, ვახუშტი ბატონიშვილი წერს, რომ მონღოლთა ულუსის დასასრულამდე („ყაენამდინ") გიორგი V-მ ურჩი ერისთავების შეცვლაც კი ვერ მოახერხა: „არამედ დიდებულნი და ერისთავნი ვერ სცვალნა ყაენამდინ რიდითა ყაენისათა"[19] — წერს იგი. არაორაზროვნად ამასვე აღნიშნავდა ჟამთააღმწერელიც[20].

---

14 კირილე დონაურის მეორე ანდერძი, წიგნში: მ. ჯანაშვილი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, გვ. 206.

15 იქვე, გვ. 203—204.

16 ვ. კიკნაძე, საქართველოსა და ჩობანიანთა ურთიერთობის ერთი ფაქტის შესახებ..., გვ. 502—503.

17 ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 325 (ეგნატაშვილის კომისიის შენიშვნა); ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 256.

18 დ. ლანგი, დასახ. სტატია, გვ. 76, შენ. 2.

19 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 256.

20 ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 256.



ვახუშტის ცნობით, XIV ს. 30-იან წლებში გიორგი V-მ მთიულეთის საქმეებიც მოაწესრიგა და სპეციალურად მათთვის შეადგინა სამართალი: „განიზრახა მეფემან მთიულთა და კავკასიანთა საქმენი. რამეთუ მრავალნი უჯერონი (ე. ი. უკანონობანი, უსამართლობანი. — ე. გ.) იქმნებოდნენ... განუჩინა მათ სამართალი და წესნი და დაუსხნა წიგნნი, რათა ჰყოფდნენ წესმართ ეგრეთ"[21]. მართლაც, ჩვენამდე მოაღწია გიორგი V-ის სამართლის კრებულმა „ძეგლის დადებამ", რომელიც სპეციალურად მთიულთათვის არის შედგენილი.

30-იანი წლების მიწურულს, ვახუშტისავე სიტყვით, გიორგი V-ს საეკლესიო კრებაც მოუწვევია[22]. მონღოლთა ხანგრძლივი ბატონობის შემდეგ ასეთი კრების მოწვევა მართლაც საჭირო და აუცილებელი იქნებოდა. ამავე წყაროს მოწმობით, კრებას ორივე კათალიკოსი (ქართლისა და აფხაზეთისა) ესწრებოდა — „შეკრიბნა კათალიკოზნი... ეპისკოპოსნი"[23]. სამწუხაროდ, მათი სახელები დასახელებული არ არის. ჩვენთვის ცნობილია, რომ 1335 წლამდე ქართლის კათალიკოსია ეფთვიმე[24], შემდეგ კი ბასილი[25]. რაც შეეხება დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის) კათალიკოსს, მისი სახელი ამ დროის არც ერთ საბუთში დასახელებული არ არის. მაგრამ სინას მთის სვეტის ხატისწინა ერთ ხელნაწერში ვკითხულობთ: „სულისა ქართლისა კათალიკოზისა ეფთ[ვი]მესთვისა შეუნდევენ ღმერთმან" და შემდეგ: „სულისა აფხაზეთისა კათალიკოზისა ნიკოლოზ[ი]სა შეუნდევენ ღმერთმან"[26]. ეჭვს არ იწვევს, რომ აქ ნახსენები ეფთ[ვი]მე ... ეფთვიმე კათალიკოსია (მის უწინარეს დასახელებულია აბრაჰამ კათალიკოსი, რომელიც, მართლაც, ... კათალიკოსობდა XIII ს. მიწურულში). ეფთვიმეს შემდეგ მოხსენიებული ნიკოლოზი კი სწორედ აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსი უნდა იყოს ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში[27]. ასე რომ, თუ საეკლესიო კრება მართლაც შედგა, მას დაესწრებოდნენ კათალიკოსები ბასილი და, შესაძლოა, ნიკოლოზი.

---

21 ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 258.

22 იქვე, გვ. 259.

23 იქვე.

24 1334 წ. მას შეწირულება გაუგზავნია პალესტინის ქართველი ბერებისათვის. იხ. ვ. კ ი კ ნ ა ძ ე, საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან, „მნათობი", 1983, № 9, გვ. 164—165.

25 ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 258.

26 ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ., 1947, გვ. 244.

27 ბედნიერხსენებული აფხაზეთის კათალიკოსი ნიკოლოზი იხსენიება იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის აღაპებშიც, იხ. ელ. მ ე ტ რ ე ვ ე ლ ი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 131—132.

XIV ს. 20-30-იან წლებში გიორგი V-სა და რომის პაპს იოანე XXII-ს შორის საყურადღებო მიწერ-მოწერა წარმოებდა[28]. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ 1329 წელს პაპმა სმირნის (იზმირის) კათოლიკური საეპისკოპოსო კათედრა თბილისში გადმოიტანა[29]. როგორც ჩანს, პაპის ყურადღებას იპყრობდა მონღოლთა წინააღმდეგ გიორგი V-ის ბრძოლის გეგმა. ვფიქრობთ, სმირნის საეპისკოპოსო კათედრის გადმოტანა თბილისში 1329—1330 წწ. შემთხვევითი არ უნდა იყოს. ავინიონში, რომის პაპის რეზიდენციაში, ალბათ, უკვე იცოდნენ, რომ საქართველო ამიერკავკასიის დამოუკიდებელ პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა და ასეთი ნაბიჯიც ამიტომ გადადგეს. იოანე XXII თბილისს უწოდებს „განთქმულს, მნიშვნელოვანს და შესაფერ ქალაქს"[30]. 1330 წ. იგივე პაპი წერდა: „საქართველოს სამეფოს დედაქალაქი — თბილისი ჩვენ გადავიტანეთ საეპისკოპოსო კათედრის რანგამდე..., და გვსურს, რათა მომავალში იგი სამუდამოდ „საეპისკოპოსო ქალაქ თბილისად" იწოდებოდეს"[31]. 1329—1330 წწ. იოანე XXII-მ კათოლიკეთა ეპისკოპოსებად დანიშნა იოანე ფლორენციელი (1330—1348) თბილისში და პეტრე გერალდი სოხუმში. 1332—1333 წწ. საქართველოს მეფის გიორგი V-ს თბილისში ეწვივნენ ფრანცისკანელი მისიონერები — რიკარდო მერსიერი (მერსიე) და ალექსანდრე ინგლისელი[32].

ამგვარად, ვახუშტი ბატონიშვილისა და ბერი ეგნატაშვილის კომისიის ჩვენებით, გიორგი V-მ კარგად შეაფასა საგარეო ხელსაყრელი ვითარება. ვახუშტის მიხედვით, სოლტანში არეულობის დაწყებისთანავე, ე. ი. 1327 წ. შემდეგ: „იცა ჟამი ბრწყინვალემან მეფემან გიორგი და განასხნა თათარნი საქართველოსაგან, რომელნიმე გონიერებითა, რომელნიმე ბრძოლითა და ძლიერებითა და მისცნა ყოველნი საზღვართაგან თჳსთა"[33]. მოკლედ მოგვითხრობს ამ მოვლენების შესახებ ეგნატაშვილის კომისიაც: „ამის გიორგი მეფის ჟამში ჩინგიზ-ყაენთა (ე. ი. მონღოლების) მეფობა აღეჩინებით და წახდნენ... და რა დრო და-

---

28 მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902, გვ. 29—39.

29 იქვე, გვ. 34—36.

30 იქვე, გვ. 34.

31 ი. ტ ა ბ ა ღ უ ა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, ტ. II, თბ., 1984, გვ. 213.

32 ვ. კ ი კ ნ ა ძ ე, საქართველოს ისტორიის ევროპული..., გვ. 158—159.

33 ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 256.

იცა მეფე გიორგიმ... იმერნი და ამერნი გაიყრთა და დაიპყრა ნაპირ-ები ყოველი საქართველოისა"[34].

აშკარაა, რომ XVIII ს. I ნახევრის ქართველი ისტორიკოსები ამ დროის ჯერ კიდევ არსებულ აღწერილ მოვლენათა თანადროულ წყაროებს ეყრდნობოდნენ[35].

უკანასკნელ ხანს გამოქვეყნდა ინგლისელი ქართველოლოგის დავით მარშალ ლანგის შრომა, რომელიც საქართველოს ისტორიის აღნიშნულ პერიოდს შეეხება[36]. ამ სტატიაში, როგორც აღნიშნული იყო, დ. ლანგი აყენებს მთელ რიგ საკითხებს, რომლებიც პირველად ეწინააღმდეგებიან ჩვენს ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულ აზრს XIV ს. საქართველოს პოლიტიკური სიტუაციის შესახებ. ამიტომ მისი არგუმენტები რამდენადმე დაწვრილებით უნდა განვიხილოთ.

დ. ლანგი გიორგი V-ის მოღვაწეობას ყოფს ერთმანეთისაგან მკვეთრად გამიჯნულ ორ პერიოდად: ჩობანის მფარველობისა (1314—1327) და ჩობანის დაცემის შემდგომ ხანად (1327—1346)[37].

თავისთავად ასეთი დაყოფა შესაძლებელია. მაგრამ არა ჩობანის „მფარველობის" გადამწყვეტი მნიშვნელობის პრინციპით. საქმე ის არის, რომ დ. ლანგი თვლის, თითქოს პირველი, ე. ი. ჩობანის მფარველობის ხანა გიორგი V მოღვაწეობის ერთადერთი ნაყოფიერი პერიოდია, ხოლო ჩობან ნოინის დაცემასთან ერთად ქართული სახელმწიფოც სწრაფად მიდის დაღმავლობის გზით. მონღოლთაგან დამოუკიდებლობის მოპოვებაზე ხომ ლაპარაკიც ზედმეტია. ავტორი თითქმის სრულიად უგულებელყოფს ვახუშტისა და ბერი ეგნატაშვილის ცნობებს. მაგრამ ამასთანავე, მას გამორჩენია ჟამთააღმწერლის თხზულების მოღწეული ნაწილის მნიშვნელობაც და იმ დროის მცირე რაოდენობით არსებული, მაგრამ საყურადღებო ქართული სიგელ-გუჯრებიც. ასეთ ვითარებაში ინგლისელ ავტორს ისღა დარჩენია, რომ აღმოსავლურ, ძირითადად „მტრისაგან დაწერილი" (ივ. ჯავახიშვილის გამოთქმაა[38]) წყაროების ტენდენციურ ჩვენებებს დაეყრდნოს. ამ წყაროებისა და ნუმიზმატიკური მონაცემების მიხედვით კი, დ. ლანგი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ საქართველომ არა თუ დამოუკიდებლობის მოპოვება შესძლო, არამედ „გიორგი V-მ, როგორც უნდა ვიფიქროთ, დაკარგა

---

[34] ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 325 (ეგნატაშვილის კომისიის ჩანართ-შენიშვნა).

[35] ს. ზ[illegible]

[36] D. M. Lang, Georgia in the Reign of Giorgi the Brilliant. BSOAS. London, 1955. XVII/1. p. 74—91.

[37] დ. ლანგი. დასახ. სტატია, გვ. 75.

[38] ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თხზულებანი, ტ. III, თბ., 1932, გვ. 182.



თბილისი და აღმოსავლეთ საქართველოს დიდი ნაწილიო"[39]. უცხოელ ავტორთა „ცნობებისა" გათვალისწინებით მიზეზად დ. ლანგს ჩოპან ნოინის დაცემა მიაჩნია.

ამ კონცეფციას დ. ლანგი რიგი არგუმენტებით ამაგრებს, რომლებიც ასეთი სიმკვეთრით ქართულ ისტორიოგრაფიაში მანამდე არ ყოფილა. მისი კონცეფციის ერთ-ერთ დასაყრდენს წარმოადგენს არაბი ისტორიკოსის (კომპილატორის) ალ-კალკაშანდის (XV ს. დასაწყისი) ცნობა, კერძოდ წყაროს შემდეგი ადგილი: „რადგან ირანში თათართა მფლობელობა აღიკვეთა და მათი ძალები გაცამტვერდნენ, (ეგვიპტის სულთნის) მიმოწერაც ქართველთა მეფესთან ჩამოშორებულ იქნა აღრიცხული საფეხურიდან". საქმე ის არის, რომ ეს არგუმენტი დ. ლანგთან წარმოდგენილია ისე, თითქოს მიმოწერის ფორმა ჩამოქვეითებული ჩოპანის სიკვდილისთანავე, 1327 წელს[40]. და რაც თითქოს ამყარებს არგუმენტებს გიორგი V-ის ავტორიტეტის დაცემას: ასეთი ... უცხოობას წარმოადგენს, რადგან თვით ალ-კალკაშანდის შრომაში გარკვევითაა ნათქვამი, რომ მიმოწერის ჩამოქვეითება მოხდა არაბი ისტორიკოსის ალ-უმარის (1301—1349), ე. ი. გიორგი V-ის სიკვდილის (1346) შემდეგ[41]. ამას გარდა, უდავოდ უნდა მივიჩნიოთ ის გარემოება, რომ მონღოლ ილხანთა სახელმწიფოს დაცემამ და ეგვიპტის სულთნების ინტერესი ამ რეგიონისადმი მკვეთრად შეამცირა[42], რადგან აღარ იყო საჭირო მოკავშირის ძებნა ეგვიპტის მამლუქთა დაუძინებელი მტრის — ილხანთა წინააღმდეგ. მიმოქცევაში ჩვენ მიერ შემოტანილი ევროპული წყაროები ცხადყოფენ, რომ ამ პერიოდში საქართველო უკვე ევროპასთან ეძებს კავშირს ეგვიპტის სულთნის წინააღმდეგ[43]. მხოლოდ ამით აიხსნება დ. ლანგის მიერ დამოწმებული XIV ს. მიწურულის არაბი ავტორის (ალ-კალკაშანდი) ფრაზის რეალური საფუძველი. ამ წყაროს კომენტირებისას დ. ლანგს ყურადღებიდან გამორჩა, აგრეთვე, ალ-კალკაშანდის მიერ ირანელი ილხანების გადაშენების მიზეზების აღწერა: „ირანში თათართა მეფო-

---

[39] დ. ლანგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 75.

[40] იქვე, გვ. 76.

[41] Заметка Элькалькашанди о грузинах, издание В. Г. Тизенгаузена, ЗВОРАОб, т. I, вып. III, СПб., 1886, с. 214—215; იხ. აგრეთვე, დ. გოჩოლეიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 276—277.

[42] А. М. Поляк, Новые арабские материалы позднего средневековья о Восточной и Центральной Европе. Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы, М., 1964, с. 53.

[43] ვ. კიკნაძე, საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან, ჟურნ. „მნათობი", № 9, 1982, გვ. 156—160; მისივე, საქართველოს ისტორიის ევროპული წყაროები, „მნათობი" № 4, 1983, გვ. 158—164.

ბა ალიკვეთა და მათი ძალები გაცამტვერდა"-ო — წერდა არაბი ავტო-
რი.

უფრო რთულია ე. ლანგის მეორე არგუმენტი — ეპოქის ნუმიზმატიკური ვითარება. ე. ლანგი განსაკუთრებულ აქცენტს სწორედ ამ საკითხზე აკეთებს. საქმე ის არის, რომ მთელი XIV ს. I ნახევრის განმავლობაში (ოლჯაითუხანის წლების ბოლომდე და რიგ შემთხვევაში, საუკუნის მიწურულამდეც კი)[44] საქართველოს ზარაფხანებში (თბილისი, ყარაღაჯი და სხვ.) იჭრებოდა იმდროინდელი მონღოლთა მარიონეტი მმართველების ზედწერილიანი მონეტები, ეს მაშინ, როცა საილხანო დაიშალა და ქართული წყაროების მიხედვით, საქართველომ გააძევა მონღოლთა ულუსი. ამ ფაქტს ლანგზე ადრე მიაქციეს ყურადღება ნუმიზმატებმა — ი. ბარტოლომეიმ[45] და ე. პახომოვმა[46].

ამ მოვლენასთან დაკავშირებით რამდენიმე საკითხია მოსაგვარებელი გამოთქმული. ნუმიზმატი დ. კაპანაძე თვლიდა, მაგალითად, რომ ილხანთა ზედწერილიანი ეს მონეტები, რომლებიც განუწყვეტლივ იჭრებიან XIV საუკუნის საქართველოს ზარაფხანებში, ქართულ ემისიებს წარმოადგენენ. მისი აზრით, XIV ს. I ნახევრის ნუმიზმატიკური ვითარების წინა პერიოდისაგან მოწყვეტით განხილვა დაუშვებელია[47], რომ მონეტების ამა თუ იმ ქვეყნისადმი კუთვნილება „განისაზღვრება არა იმდენად მათი გარეგნული ნიშნებით, რამდენადაც იმით არსით და მონეტებზე მოთავსებული წარწერების შინაგანი შინაარსით. ამიტომ ეს საკითხი უნდა გადაწყდეს „მონეტის ნიშნების შეპირისპირებით იმ ვითარებასთან, რა დროსაც იჭრებოდა მათი მოჭრა"[48]. აქედან გამომდინარე, დ. კაპანაძე თვლის, რომ მართებული არ არის ვილაპარაკოთ ეროვნული გამოშვების მონეტების მოჭრის შეწყვეტის შესახებ და უფრო სწორია დავასკვნათ, რომ დაიწყო ისეთი მონეტების მოჭრა, „რომელთაც დაკარგული ჰქონდათ ეროვნული ქართული ნიშნები"[49].

დ. კაპანაძე იმასაც განმარტავს, თუ რატომ შეიქმნა ასეთი უცნაური სიტუაცია ქართულ სამონეტო სინამდვილეში. ავტორის აზრით, ამ დროის საქართველოში იჭრებოდა ორი ტიპის მონეტები: პირველი,

---

[44] ც. ღ ვ ა ბ ე რ ი ძ ე, საქართველოს ურთიერთობა ილხანთა ირანთან და ჯალაირთა სახელმწიფოსთან, თბ., 1986, გვ. 49—54.

[45] J. B a r t h o l o m a e i, Lettres numismatiques et archéologiques relatives à la Transcaucasie. S/Pbg., 1859, p. 108—109.

[46] Е. П а х о м о в, Монеты Грузии, II-ое издание, Тбилиси, 1970, с. 200.

[47] Д. Г. К а п а н а д з е, Продолжительность и характер монгольского владычества по нумизматическим данным, «Советская археология» М., 1964, № 2, с. 64—69.

[48] იქვე, გვ. 67.

[49] იქვე, გვ. 68.

ქართველ მეფეთა მიერ მოჭრილი მკვირცხოვანი მონეტები საკუ-თრივ საშინაო ბაზრისათვის: მეორე, ძირითადი ტიპი კი, ე. წ. ქართულ-ჰულაგუიდური მონეტები, რომელთა დანიშნულება იყო „საერ-თაშორისო ბაზარზე ფართო გავრცელება და საქონელბრუნვა"[50]. ამ აზრს ფაქტიურად ნუმიზმატი გ. დუნდუაც ეთანხმება: „გიორგი ბრწყინვალე... თავისი დროის შესანიშნავი პოლიტიკოსი, არ დაადგე-ბოდა საქართველოს მახლობელ ქვეყნებთან ეკონომიკური მოწყ-ვეტის გზას"[51]. მაგრამ გ. დუნდუა უარყოფს პირველი ტიპის მონეტე-ბის არსებობას, ე. ი. მას მიაჩნია, რომ გიორგი V-ს საკუთარი მონეტა საერთოდ არ მოუჭრია. ამ მიმართებაში მან ყურადღება გაამახვილა შემდეგ გარემოებაზე: აღბუღა ათაბაგის სიტყვები (XIV ს. II ნახევა-რი) „დიდისა წარჩინებულისა. მეფის გიორგის ყ ა მ ი ს თეთრი გავაჩი-ნეთ"-ო[52] (ბექა აღბუღასა) უშუალოდ არ მოწმობს გიორგი V-ის მიერ საკუთარი მონეტის მოჭრის ფაქტს ავტორის აზრით, აქ ლაპარაკია მხოლოდ გიორგი V-ის დროის მონეტაზე[53]. თავის მხრივ, დ. კაპანაძე ამტკიცებს, რომ გიორგი V-მ მოჭრა საკუთარი მონეტა და ის დღეს ხელთ გვაქვს. ამის საფუძველს მკვლევარს აძლევს ს. ჯანაშიას სახელო-ბის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცული ერთი მონეტა (№ 1331). მის შუბლზე დატარაგმებულია ქართული ზედწერილი — „მეფე-თა მეფე გიორგი". ზურგზე კი ორმაგ რკალში ჩასმული სამსტრიქონი-ანი არაბული ზედწერილია, რომელიც დამახინჯებულ სუნიტურ-რე-ლიგიურ ფორმულას წარმოადგენს. დ. კაპანაძის აზრით, ილხანი მმართ-ველების სახელით მოჭრილი მონეტების გვერდით გიორგი V-ს ეს მონეტა უნდა მოეჭრა 1339—1344 წწ-ში. ეს ურთიერთმხარი მონეტა, მისი სიტყვით, სულეიმან ხანის (1339—1344) [illegible] მოლტო-ბაზს წარმოადგენს, რაც განსაზღვრავს კიდეც მისი მოჭრის თა-რიღს[54]. გ. დუნდუა კი მიიჩნევს, რომ ზემოთ აღწერილი მონეტა გიორ-გი V-ს კი არა, გიორგი VII-ს (1393—1407) მიეკუთვნება[55].

გიორგი V-ის მიერ საკუთარი მონეტის მოჭრის ფაქტს ე. ჯაბაშვი-

---

50 Д. Г. Капанадзе, О происхождении некоторых монет, чеканившихся в Грузии по иноземным образцам. Сообщения АН ГССР, т. XXII, № 1, Тбилиси, 1959, с. 117; მ ის ი ვ ე, ქართული ნუმიზმატიკა, თბ., 1969, გვ. 106—107.

51 გ. დ უ ნ დ უ ა, სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV ს. საქართველოში, თბ., 1964, გვ. 54.

52 ბექა-აღბუღას სამართალი, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, თბ., 1962, გვ. 42.

53 გ. დ უ ნ დ უ ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 29—55.

54 დ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე, ქართული ნუმიზმატიკა, თბ., 1969, გვ. 117; მისივე, ზემოთ დასახელებული სტატია, გვ. 72—73.

55 გ. დ უ ნ დ უ ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 29—55.

ლიც იზიარებს, იგი განმარტავს აგრეთვე, რომ დასავლეთ საქართველოში მასთან ერთად კვლავაც იჭრება ტრადიციული „ტრაპიზონის ასპრების მინაბაძი, ე. წ. „კირმანეული თეთრი". მაგრამ ამ მონეტების ნაწილს უკვე გიორგი V ინიციალებიც ახლავს (მონეტის ზურგზე)[56]. მართალია, თ. აბრამიშვილი ამ ინიციალების (ႢႨ) შესახებ წერს, რომ დღესაც დაუდგენელია — ის წმინდანს განეკუთვნება თუ მეფესო (ეს მერყეობაც ე. ლანგის შრომიდან იღებს სათავეს). ვფიქრობთ, ეს საკითხი არავითარ ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. განა შესაძლებელია, რომ ეს ინიციალები წმინდანს (წმ. ევგენის) მიეკუთვნოს, როდესაც მონეტის შუბლზე აღბეჭდილია ორი ასო „მფ" (ႫႴ), რაც მხოლოდ „მეფედ" შეიძლება გაიშიფროს?

ნუმიზმატი ი. ჯალაღანიაც უარყოფს ე. წ. მეორე ტიპის, ანუ საქართველოში მოჭრილი ჰულაგუიდთა მონეტების გიორგი V-ს თვის მიკუთვნებას. მისი აზრით, გაუშიფრავებელი მონეტები, რომელთაც არავითარი ქართული ნიშანი არ გააჩნიათ (მოჭრის ადგილის გარდა), მიეკუთვნებოდნენ დაპყრობილ ქართულ გამოშვებას. ამის საბუთად მას მოჰყავს ის გარემოება, რომ მონეტებზე საერთოდ არ ჩანს საქართველოს მეფის სახელი ან ქართული წარწერა. მაგრამ, მეორე მხრივ, ისინი კარგად ასახავენ საქართველოს ცვალებად პოლიტიკურ სიტუაციას[57]. ამ საკითხში ი. ჯალაღანიას აზრი დ. ლანგისას უახლოვდება. ცალკე უნდა განვიხილოთ მოსაზრება ც. ლევაბერიძისა, რომელმაც უკანასკნელ ხანს სპეციალური ნაშრომი უძღვნა XIV ს. საქართველოს ნუმიზმატიკურ ვითარებას[58]. იგი დაწვრილებით აღწერს საქართველოში მოჭრილ მონეტებს XIII ს. მიწურულიდან XIV ს. ბოლომდე.

ც. ლევაბერიძე იზიარებს დ. ლანგის მოსაზრებას (ავტორის დაუსახელებლად) იმის შესახებ, რომ „სამოქალაქო ომის დროს ირანში (1338) ხელისუფლება ხელში ჩაიგდო ცნობილი ჩობანის შვილიშვილმა შე-ხ ჰასან ქუჩუქმა (მცირემ). საქართველოც ჩობანიდების მართველო-

---

56 ვ. გაბაშვილი, საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხისათვის, გვ. 136; აგრეთვე, თ. აბრამიშვილი, საქართველოს ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის ტრაპიზონის ასპრებისა და დასავლურ ქართული ფულის (კირმანეულის) კატალოგი, თბ., 1984, გვ. 107.

57 И. Л. Джалагания, Иноземная монета в денежном обращении Грузии V—XIII вв., Тбилиси, 1979, с. 131.

58 ც. ლევაბერიძე, საქართველოს ურთიერთობა... (აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნაშრომის მე-10 გვ-ზე დაშვებულია აშკარა შეცდომა. მეფისნაცვალი ჩორმაღანი ილხანის მოადგილე ვერ იქნებოდა, რადგანაც აქ წარმოდგენილი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა განეკუთვნება ილხანებამდელ (1260 წ-მდე) სიტუაციას. იქვე, მე-4 პუნქტში არანის შემდეგ უნდა ეწეროს „მულანი" და არა „გილანი").

ბას დაექვემდებარა"[59]. თუმცა იქვე აღიარებს, რომ: „უკანასკნელი ილხანები თვით ირანშიც არ სარგებლობდნენ რეალური ხელისუფლებით და მათი სახელით ფულის გამოშვება ილხანთა ირანიან ვასალური დამოკიდებულების გამოხატულებას წარმოადგენდა"[60] და რომ „უკანასკნელი ილხანების (უფრო სწორი იქნებოდა გვეთქვა: უკანასკნელი მონეტი ყაენების): მუჰამედის, სულეიმანისა და ნუშირვანის დროის თბილისის ზარაფხანა მათი სახელით საერთო მონღოლური მონეტებისაგან განსხვავებული ტიპის ვერცხლის მონეტებს ჭრის. ც. ღვაბერიძის აზრით, ეს მცირე გადახვევაც კი სხვა ზარაფხანებში მოჭრილი დირჰემების ტრაფარეტიდან „უნდა მიგვანიშნებდეს იმ პოლიტიკურ, სოციალურ და ეკონომიკურ ცვლილებებს, რომელიც საილხანოში შემავალ ქვეყნებსა და, მათ შორის საქართველოშიც ხდებოდა"[61]. კონკრეტულად რა ცვლილებებზეა ლაპარაკი, ავტორი არ აზუსტებს. იქვე დასძენს, რომ თვით ლანგი საქართველოს მონღოლთა უღლის ქვეშ ყოფნას XIV ს. 50-იან წლებამდე გულისხმობს, ც. ღვაბერიძე კი უფრო შორს მიდის და ასკვნის, რომ XIV ს. II ნახევარში საქართველო „ჯალაირებს ექვემდებარებოდა"[62]. ამ აზრს იგი უფრო გამოკვეთილადაც გამოთქვამს: „შეიხ ოვეისის სახელით თბილისში მოჭრილი მონეტა ადასტურებს, რომ დავით IX-ისა და ბაგრატ V-ის (1360—1393) მეფობის დროს საქართველო მონღოლებს ემორჩილებოდა. თუ რა მოვალეობა ჰქონდა საქართველოს ამ დროს მონღოლების მიმართ დაკისრებული, წერილობითი წყაროებიდან არაფერია ცნობილი"[63] (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.). ამგვარად, მხოლოდ მონეტების ზედწერილების ანალიზის საფუძველზე ც. ღვაბერიძე ასკვნის, რომ საქართველო მონღოლებს ემორჩილებოდა XIV ს. მიწურულამდე. მაგრამ, მეორე მხრივ, ავტორი გრძნობს, რომ თუ მხოლოდ მონეტების ზედწერილებიდან ამოვალთ, ერთგვარი წინააღმდეგობა იქმნება XIII ს. მიწურულის და XIV ს. დამდეგის ვითარებასთან, როდესაც თვით ყაზან ყაენის სამონეტო რეფორმის შემდეგ პერიოდშიც კი ჰულაგუიდურ-ქართულ მონეტაზე ყაენის ნაცვლად ჩანს საქართველოს მეფის, მაგალითად, ვახტანგ III-ის სახელი. ამ ფაქტს ავტორი შემდეგნაირ ახსნას აძლევს: „ილხანები, დავით VIII-ის მოქმედებით შესუსტებულნი, ვახტანგ III-თან ფრთხილ პოლიტიკას აწარმოებდნენ და ზოგჯერ დათმობასაც მიდიოდნენ მასთან"[64]. ამგვარი ლოგიკით გამოდის, რომ შემ-

---

59 იქვე, გვ. 33.

60 ც. ღვაბერიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 33.

61 იქვე, გვ. 42—43.

62 იქვე, გვ. 44.

63 იქვე, გვ. 48.

64 იქვე, გვ. 59.

იყო პერიოდში (როდესაც საქართველომ დამოუკიდებლობა მოიპოვა), არათუ ქართველი მეფეები ვეღარ „აშინებდნენ" მონღოლებს, არამედ თვით არიან იმდენად შემკრთალნი, რომ 1396 წლამდე თავისი სახელის ხსენებას მონეტაზე ვეღარ ბედავენ. ასეთი დასკვნის მიუხედავად, ავტორი თვლის, რომ ჩრდილო კავკასიაში, ყარჯინსა და ალაგირში 1338/39, 1357/58 და 1340—1359 წწ. მარიონეტ ილხანთა სახელით გამოსულ მონეტებს გიორგი V და დავით IX (1346—1360) ჭრიან[65].

მართლაც, ამ პერიოდში ილხანთა მემკვიდრეების — ჩობანიანთა თუ ჯალაირიანთა ლაშქრობა ჩრდილო კავკასიაში არც ერთი წერილობითი წყაროთი არ დასტურდება. პირიქით, ცნობილია, რომ ოქროს ურდოს მესვეურნი აქტიურობენ და უტევენ ილხანთა სამფლობელოს. მეორე მხრივ, ქართული წყაროები ერთხმად აღნიშნავენ გიორგი V-ს ლაშქრობას აღმოსავლეთ კავკასიის მთიანეთში[66]. ამიტომაც შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მონეტებზე არაპირდაპირ აისახა გიორგი V-ის ლაშქრობა ჩრდილო კავკასიაში[67]. მიუხედავად ჩვენი თქმულისა, ამგვარი დაშვება საკმაოდ დაუსაბუთებლად მოგვეჩვენება, თუ არ აღვნიშნეთ მთავარი: თვით საქართველოშიც ილხანი მონარქების სახელით გამოშვებული ფული ასევე გიორგი V-ისა და მისი ძის დავით IX-ის ბრძანებითაა მოჭრილი. XIV ს. სამონეტო განძების შეფასებისას უთუოდ გასათვალისწინებელი უნდა იქნეს საქართველოს პოლიტიკური სიტუაცია და ეკონომიკური ფაქტორი. საქმე ის არის, რომ, გიორგი V-ისა და მისი ძის სახელით მოჭრილ მონეტას, საერთაშორისო მასშტაბით, არავითარი წონა და გასავალი არ ექნებოდა. ამიტომ გიორგი V ჩრდილო კავკასიაშიც ისე იქცევა, როგორც თავის ქვეყანაში — მონეტებს ჭრის ყოფილი სიუზერენის სახელით. ასეთი მონეტები კი, ტრადიციით, კვლავ მთელი მახლობელი აღმოსავლეთის რეგიონში მიმოიქცეოდა. რაც შეეხება იმას, თუ ვინ ცვლიდა თავრიზის ტახტზე ერთმანეთს, ამ მხრივ ქართული სამეფო კარი ზუსტად იქნებოდა ინფორმირებული.

ამავე კუთხით უნდა განვიხილოთ 1356—1358 წწ. საქართველოს სამონეტო სიტუაცია, როდესაც, ე. ლუმბროზოს სიტყვით, „საოცარ საკვირველ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე". ამ წლებში აღმოსავლეთ საქართველოს ზარაფხანები ერთდროულად უშვებენ ოქროს ურდოსა და ჯალაირიანთა მონეტებს; ეს კი ფაქტს, როდესაც ... წყაროს

65 იქვე, გვ. 99.

66 ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 258; ძეგლი ერისთავთა, დასახ. გამოცემა, გვ. 19; კ. ლონაურის II ანდერძი, წიგნში: მ. ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორია, გვ. 204—206.

67 Г в а б е р и д з е Ц. О новом монетном дворе в Северной Осетии, Нумизматический сборник, Тбилиси, 1977, с. 117—125.

მიხედვით, ოქროს ურდოს ყაენმა ჯანი-ბეგმა და მისმა ვაჟმა ბერდი-ბეგმა საილხანოში დაამხეს ჩობანიანები. ხოლო საქართველოსთან [illegible] შორის ჯალაირიანები საერთოდ არ ფიგურირებენ. ც. ლვაბერიძე ამ ფაქტს შემდეგნაირად ხსნის: უნდა ვივარაუდოთ, რომ 1356 წლისთვის ჩობანიანებმა მცირე ხნით თავი დამორჩილებულად ცნეს ჯალაირ ჰასან დიდის სასარგებლოდ. შემდეგ მათ ისევ [illegible] და ოქროს ურდოს ყაენი ჯანი-ბეგი უკვე ჩობანიანებს ამარცხებს[68]. ჩვენი აზრით, ძნელი ახსნა, მეტისმეტად ხელოვნურია და არც ერთი წყაროთი არ დასტურდება; ჯერ ერთი, ცნობილია, რომ 1346 წლიდან ჯალაირიანებთან დავაში წარმატებით ჩობანიან მელიქ აშრაფის მმართველად გამოცხადება[69] და მეორეც, 1356 წ. ივლისში თვით ჰასან დიდი ჯალაირი გარდაიცვალა; ისე რომ, ჯანი-ბეგის შემოსევის წინ (1356—1357 წწ.), ძნელად სავარაუდოა, ჰასან დიდი ჩობანიანთა დამარცხებას მოასწრებდა. ამ სიტუაციის ახსნას ამოსავალი სხვაგან უნდა ვეძებოთ. უნდა ყურადღება გავამახვილოთ კიდევ ერთ მნიშვნელოვან მომენტზე, რომელსაც აქამდე არც ერთი ნუმიზმატის ინტერესი არ გამოუწვევია. ჯალაირიანთა სახელით საქართველოში მოჭრილ ყველა მონეტაზე აღბეჭდილია რწმენის მაჰმადიანურ-სუნიტური ფორმულა[70] (დასახელებულია ოთხი მართლმორწმუნე ხალიფის სახელი ისევე, როგორც უკანასკნელი ილხანების მონეტებზე), მაშინ, როდესაც, მკვლევართა სიტყვით, ჯალაირიანებმა შიიზმი აღიარეს. აღმოსავლეთმცოდნე ვან ლუნის დაკვირვებით, ჯალაირიანი ჰასან ბუზურგი ისევე, როგორც მისი მომდევნო ჩამომავალი, დაკრძალულია ქ. ნაჯაფში, სადაც ალის, ე. ი. წინასწარმეტყველის სიძის საფლავი მდებარეობდა. „ეს ფაქტი, რომ ჰასანმა თავის უკანასკნელ განსასვენებლად აირჩია ქალაქი, სადაც შ ი ი ტ ე ბ ი ს ეს წმინდა სალოცავი მდებარეობდა, მეტყველებს იმაზე, რომ ისინი მთლიანად ორიენტირებულნი იყვნენ და მიიღეს... ი ს ლ ა მ ი ს შ ი ი ტ უ რ ი მიმდინარეობა“[71] (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.).

ჩვენი აზრით, ყველაფერი ეს იმაზე მეტყველებს, რომ ამ შემთხვევაში როგორც ჯალაირების, ისევე ოქროს ურდოს ყაენთა სახელით მონეტებს ჭრის თვით საქართველოს სამეფო კარი, რომელიც ხელმძღვანელობს მხოლოდ ეკონომიკური მოსაზრებებით და მონეტებს უშვებს მთელ აღმოსავლეთში აღიარებულ იმ ძალის სახელით, რო-

---

68 ც. ლ ვ ა ბ ე რ ი ძ ე, საქართველოს ურთიერთობა..., გვ. 46.

69 ა ბ უ ბ ა ქ ა რ ა ლ ყ უ ტ ბ ი, დასახ. გამოცემა, გვ. 11 (შესავალი).

70 ც. ლ ვ ა ბ ე რ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 47—49.

71 ა ბ უ ბ ა ქ ა რ ა ლ ყ უ ტ ბ ი, დასახ. გამოცემა, გვ. 11 (მთარგმნელის წინასიტყვაობა).

მელიც კი ასპარეზზე გამოჩნდება. ქართული სამეფო კარისთვის [illegible] სულ ერთი იყო, რწმენის რომელ ფორმულას ამოჭრიდა მონეტა-ზე — სუნიტურს თუ შიიტურს.

მიგვაჩნია, რომ ამგვარი რთული სამონეტო სიტუაციის [illegible] ერთი სწორი ახსნა სწორედ ეკონომიკური ტენდენციებისა და ფაქ-ტორების გათვალისწინებით არის შესაძლებელი. ამ თვალსაზ-რისით, არ შეიძლება არ გავიხსენოთ ნ. მარის განმარტება, რომელიც მას ქ. ანისის XIII—XIV საუკუნეების ნუმიზმატიკური ვითარების განხილვისას აქვს გამოთქმული. ნ. მარი ცნობილ მონოგრაფიაში, რომელიც ქ. ანისს ეძღვნება, წერდა: „Что правители (г. Ани, В. К.), армяне, на своих монетах легенды писали на монгольском и арабском языках, а армянской легенды мы на них не находим, если исключить отдельные буквы, и те похожие более на грузинские, чем на армянские, для нашего вопроса это не столь важно. **Выбор языка и письма (на монетах, В. К.) определяется различными междунардными, политическими и экономическими условиями и осторожность требует не полагаться целиком на их свидетельство**"[72] (ხაზი ჩვენია.— ვ. კ.). ვფიქრობთ, აქ ზუსტად არის ახსნილი ის სიტუაცია, რომელსაც ამავე ხანებში საკუთრივ საქართველოს სინამდ-ვილეში ჰქონდა ადგილი. აქედან გამომდინარე, მოჭრა თუ არა გიორგი V-მ საკუთარი მონეტა, ამას გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს. [illegible] მეტად მნიშვნელოვანია სპარსელი ისტორიკოსის რაშიდ-ედ-დინის ცნობა, რომელსაც დ. კაპანაძემ, ე. ლურიემ და სხვა ნუმიზმა-ტებმა კარგა ხანია მიაქციეს ყურადღება. სპარსელი ისტორიკოსი [illegible] რომ საქართველო, რომელიც არც კი სცნობდა ილ-ყაენის ხელისუფლებას, იძულებული იყო, ეკონომიკური მოსაზრებით მოეჭრა ყაენის [illegible] სამონეტო [illegible]. რაშიდ [illegible] წერს: „Даже в Грузии, где никогда не чеканили монету во имя бога и наследника (его), стали по необходимости (ее) чеканить, **ибо (другие монеты) помимо нее, не имели нигде хождения**... хотя они (грузины) и не признают власти (Газан-хана), а иначе их деньги нигде не принимали"[73] (ხაზი ჩვენია.—ვ. კ.).

---

72 Н. Я. Марр, Ани, Книжная история и раскопки на месте, М.—Л., 1934, с. 43.

73 Рашид ад-Дин, Джами ат Таварих (Сборник летописей), т. III, Баку, 1957, с. 28.



საერთაშორისო, ასეთი მდგომარეობა საქართველოს სავაჭრო [illegible] ურთიერთობებისთვისაც არ იყო უცხო. ამ კონკრეტულ სიტუაციაში კი საქართველო მონღოლთა ასწლიან ბატონობის პოლიტიკური [illegible] აღწევს. მაგრამ ეკონომიკური ტრადიციები [illegible] თავის რეგიონში მის საკუთარ „დამოუკიდებელ" მონეტას [illegible] არ ექნებოდა. ასეთი ქართულ-ჰულაგუიდური მონეტების მოჭრის ეკონომიკურ მიზეზს ის გარემოებაც მოწმობს, რომ ისინი [illegible] საქართველოს მომიჯნავე [illegible] ტერიტორიაზე [illegible] მიმოქცევაში. სომხეთში და უნდა ვიფიქროთ ირანშიც[74].

ამავე დროს, ი. ჯალაღანიას დაკვირვებით, თვით მონღოლებმა [illegible] მიიღეს მათ [illegible] ტერიტო-[illegible] „მონღოლებმა [illegible] რომ [illegible] (საქართველო. — ვ. კ.) [illegible] შექმნილი [illegible] მწიფოს ეკონომიკური ძლიერებისათვის"[75].

ეს დასკვნა [illegible] მონეტების [illegible] საქართველოს [illegible] უნდა დავასკვნათ, რომ საქართველოს მიერ მონღოლ-[illegible] თბილისში (და [illegible] — [illegible], ანისში, ჩრდილოეთ კავკასიაში და ა. შ.) ეკონომიკური მიზეზებით იყო განპირობებული.

ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია, რომ XIII—XIV სს. მიჯნაზე დავით VIII-ისა და ვახტანგ III-ის მიერ მცირე რაოდენობით [illegible] მოჭრა ქართული [illegible] XIV ს. 30-იან წლებში [illegible] — გიორგი V ერთპიროვნული ძლიერი და დამოუკიდებელი მმარ-[illegible] XIV ს. 30-იანი წლებისათვის: „[illegible] (ე. ი. ყაენის. — ვ. კ.) ოდინდელი ძლიერების დაკარგვამ, შესუსტა

---

[74] И. Л. Джалагания, Иноземная монета в денежном обращении Грузии V—XIII вв., Тбилиси, 1979, с. 114.

[75] И. Л. Джалагания, Из истории монетного дела в Грузии XIII в., Тбилиси, 1958, с. 25.

სახელმწიფო კონტროლი სამეურნეო ცხოვრების ყველა სფეროზე, მათ შორის ზ ა რ ა ფ ხ ა ნ ე ბ ი ს ა ც"[76] (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.).

ნუმიზმატიკური მონაცემების გარდა, დ. ლანგმა ყურადღება მიაქცია სპარსელი ისტორიკოსის ჰამდალაჰ ყაზვინის გეოგრაფიული ხასიათის შრომას — „ნუზჰათ ალ ყოლუბ" („გულთა სიამე"). ამ წყაროზე დაყრდნობით, დ. ლანგის მიხედვით, 1336 წლისთვის საქართველოდან ილხანთა ხაზინამ 120.5 თუმანი (1 202 000 ვერცხლის დინარი) მიიღო[77].

განვიხილოთ ხარკის საკითხი და დ. ლანგის კომენტარები მასთან დაკავშირებით. ერთი შეხედვით, აღნიშნული არგუმენტი მეტად სერიოზულია. ჰამდალაჰ ყაზვინი ფინანსური უწყების ცნობილი მოხელე იყო. მას ხელი მიუწვდებოდა სახელმწიფო დავთრებსა და სხვა დოკუმენტებზე. თავისი გეოგრაფიული ხასიათის თხზულება „გულთა სიამე", სადაც ამ ხასიათის ცნობებია დაცული, მან დაასრულა 1339/40 წწ. ამგვარად, როგორც თანამედროვის ცნობებს, ჰამდალაჰ ყაზვინის მონაცემებს პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს. მაგრამ ამ საკითხსაც დ. ლანგი არასწორად წარმოგვიდგენს.

საქართველოდან გაღებული ხარკის საკითხზე პირველ გამოხმაურებას გ. გაბაშვილის სტატიაში ვხვდებით. მკვლევარმა გაითვალისწინა რა საქართველოსა და სოლხანის იმდროინდელი საერთო სიტუაცია, დაასკვნა, რომ ამ ხარკს ეპიზოდური ხასიათი ჰქონდა და წარმატებით დამთავრებული ლაშქრობის შედეგი უნდა ყოფილიყო[78]. მოგვიანებით ეს საკითხი სპეციალურად განიხილა ო. კიკნაძემ. მან ყურადღება გაამახვილა იმ გარემოებაზე, რომ ჰამდალაჰ ყაზვინის დასახელებული ფინანსური ხასიათის ცნობა წინააღმდეგობაშია თვით ამ ავტორის წინასწარ განცხადებასთან: კერძოდ, ჰ. ყაზვინი გვამცნობს, რომ ყაზან ყაენის შემოსავლიდან (2100 თუმანი) შედარებით, მისი დროის, ე. ი. XIV ს. 30-იანი წლების მონღოლური ილხანთა სახელმწიფოს ხაზინის შემოსავალი განახევრებულა[79] (ე. ი. დაახლოებით 1 000 თუმანი უნდა ყოფილიყო). მაგრამ ვნახოთ, რას გვაძლევს მის მიერვე დასახელებული ციფრობრივი მონაცემები, რომლებიც XIV ს. 30-იანი წლების პერიოდს უნდა ასახავდნენ. თუ შევკრებთ სპარსელი ავტო-

---

76 М. А. Сейфеддини, Монетное дело и денежное обращение в Азербайджане XII—XV вв., кн. II, Баку, 1981, с. 13.

77 დ. ლ ა ნ გ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 85. დ. ლანგი აქ ამრგვალებს წყაროს ცნობას, სადაც ლაპარაკია 120 თუმანსა და 2000 დინარზე.

78 გ. გ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი, საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხისათვის, გვ. 141.

79 ო. კ ი კ ნ ა ძ ე, XIV ს. I ნახევრის საქართველოს ისტორიიდან, ძიებანი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, თბ. 1976, გვ., 200—204.

რის მიერ მოყვანილ ყველა ქვეყნისა და ოლქის შემოსავლის (არაბეთის ერაყი, სპარსეთის ერაყი, არანი, მუღანი, აზერბაიჯანი, საქართველო და ა. შ., სულ 19 ერთეული), აღმოჩნდება, რომ შემოსავალი თითქმის იმდენივეა, რაც ყაზანის დროს იყო, დაახლოებით 1 976,5 თუმანი. ამავე დროს, შემოსავლის განაწილებაშიც ლაშქრისაც ზედმეტია (განსხვავება მხოლოდ 24 თუმნამდეა). ამ ფაქტს რ. კიკნაძემ ერთადერთი სწორი ახსნა მოუძებნა. მისი აზრით, ჰამდულაჰ ყაზვინი ამ შემთხვევაში სარგებლობდა ილხანთა არა ყოველწლიური შემოსავლის დავთრით, არამედ გადასახადთა წინასწარი განაწილების წიგნით (ანუ „დავთარე კანუნ“-ით), რომელიც ათეული წლების განმავლობაში არ იცვლებოდა[80]. აქედან გამომდინარე, ლოგიკურია, რომ სინამდვილეში საქმე გვაქვს ყაზან-ოლჯაითუს დროინდელ საფინანსო ერთეულებთან და არა XIV ს. 30-იან წლებთან. დ. ლანგი, რომელიც ჰამდულაჰ ყაზვინის მონაცემების ღრმა ანალიზს არ ახდენს, სხვა დაუსაბუთებელ დებულებასაც აყენებს. ინგლისელ ავტორს პირდაპირ გადააქვს ჰ. ყაზვინის ცნობა საილხანოს ხაზინის შემოსავლის განახევრების შესახებ საქართველოს მაგალითზე და აცხადებს, რომ 1336 წ. საქართველოდან გასული ხარჯის რაოდენობა ყაზანის დროის ხარკის ნახევარსაც არ შეადგენდა[81].

რაც შეეხება ამ პერიოდში ილხანთა ხაზინის შემოსავლის განახევრების ფაქტს, ეჭვი არ არის, რომ მას ნამდვილად ჰქონდა ადგილი. მაგრამ, ჩვენი აზრით, არა მარტო იმ მიზეზების გამო, რომლებსაც თვით ჰამდულაჰი და დღევანდელი მკვლევარები ასახელებენ (მონღოლთა მეურნეობის არაინტენსიური ხასიათი, კორუფცია, შინა ომები და ა. შ.), არამედ იმ გარემოებებითაც, რასაც ყაზვინი, როგორც ილხანთა კარის ოფიციალური კურსის გამტარებელი, პირდაპირ არასოდეს არ დაასახელებდა. ვფიქრობთ, რომ შემოსავლის „განახევრება“ გამოწვეული იყო იმითაც, რომ XIV ს. 30-იან წლებში ილხანთა კარს რამდენიმე რეგიონი და პირველ რიგში — საქართველო, გამოაკლდა.

თავის მხრივ, დ. ლანგი საქართველოს ხარკის ოდენობის მკვეთრ შემცირებას XIV ს. 30-იანი წლებისათვის შემდეგნაირად ასაბუთებს: საქართველოს შემოსავალი (და შესაბამისად ხარკის რაოდენობა) იმიტომ განახევრდა, რომ იმ სისხლიან ფეოდალურ შინაომებს, რომლებმაც თავი იჩინა საილხანოში XIV ს. 30-იან წლებში, ადგილი ჰქონდა ამავე პერიოდის საქართველოშიც[82]. სინამდვილეში, ამ პერიოდის საქართველოში ასეთი შინაომების დამადასტურებელი არც ერთი ფაქტი

---

80 იქვე, გვ. 204.

81 დ. ლ ა ნ გ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 85.

82 იქვე.

არ გაუქმებია და მათ ისევ დ. ლანგი ადასტურებს. მაგრამ ეს უკანასკნე-
ლი მოსაზრება გაიზიარა ვ. გაბაშვილმა. იგი აღნიშნავს, რომ ლანგი ვარაუდობს
შინაომებს და შფოთს საქართველოში. მართლაც, უნდა ჰქონოდა ად-
გილი, რადგან ასახავს ავგაროზ ბანდაისძის 1348 წლის ერთი მი-
ნაწერი, სადაც გადამწერის მიერ ნათქვამია: „ქლევაჲ და ურწყო წე-
ლადი იყოსა სიგლახაკისა და ეტრატის სიძვირისა და შფოთისა და
უცხოობისა შინა. წელსა მჲ. რომელსა იყო დიდი სიკუდილობაჲ"
(1348 წ.). მინაწერში ნახსენებია „სიგლახაკეში", „ეტრატის სიძვირეში",
„შფოთისა" და „სიკუდილობისა" აფიქრებინებს ვ. გაბაშვილს, რომ ლან-
გის ვარაუდები საქართველოში შინაომების შესახებ სამართლიანი
უნდა იყოს (თუმცა ინგლისელი ქართველოლოგი არ იცნობს ამ დოკუ-
მენტს). ამასთან, მართალია ვ. გაბაშვილი ამახვილებს ყურადღებას იმ
გარემოებაზე, რომ მინაწერში ნახსენები დიდი სიკვდილიანობა ამ პე-
რიოდში (1346—1348 წწ.) მსოფლიოს აღმოსავლეთსა და საქართვე-
ლოში მძვინვარე შავი ჭირის შედეგი იყო, მაგრამ სხვა სახის სამოქა-
ლაქო უბედურებანი და პირველ რიგში შფოთი მაინც შინა ომების
შედეგად მიაჩნია. კიდევ მეტი, მკვლევარის აზრით, შფოთი 1348 წელ-
ზე გაცილებით ადრე უნდა დაწყებულიყო[84].

ჩვენი აზრით, ავგაროზ ბანდაისძის ცნობა მხოლოდ და მხოლოდ
შავი ჭირის ეპიდემიის შედეგებს ასახავს და მისი გამოყენება XIV ს.
30-იანი წლების გასულის საქართველოში შფოთისა და არეულო-
ბის მასობრივი ხასიათის მაჩვენებლად მართებული არ უნდა იყოს.
ვფიქრობთ, წყაროში დაცული ცნობა დიდი სიკვდილიანობის, ეტრა-
ტის სიძვირის, სიგლახაკისა და შფოთის შესახებ არ უნდა განვიხი-
ლოთ ერთმანეთისგან მოწყვეტით. დიდი სიკვდილიანობა თავისთა-
ვად არის შედეგი მეურნეობის მრავალი დარგის მოშლისა, რაც საერ-
თო არეულობას და „სიგლახაკეს" იწვევს. მეორე მხრივ, ამ მძიმე
ეპიდემიის გავრცელების დროს ხდებოდა მრავალი საგნის და მათ შო-
რის ეტრატის დაწვაც. ამას რომ თავი დავანებოთ, არავითარი საბუ-
თი არა გვაქვს, მთიულეთის ერთ კერძო თემში გადაწერილი ხელნაწე-
რის მინაწერის ცნობები უეჭველად გავავრცელოთ მთელი საქართვე-
ლოს მასშტაბით. ასე ფიქრობდა ამ ცნობის პირველი მეცნიერულად
შემსწავლელი მკვლევარი — ივ. ჯავახიშვილი. მისი სიტყვით, „ამ
შფოთს ადგილი ჰქონდა, შესაძლებელია, სწორედ იმ თემში, სადაც

---

83 „ძეგლი ერისთავთა", შ. მესხიას გამოცემა, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვეთი 30, თბ., 1954, გვ. 319.

84 ვ. გ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი, მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხისათვის, გვ. 142.

[illegible]ნიბის ავტორი მოიხსენიებს [illegible] 1346—1348 წწ. სა-ქვეყნების ისტორიასაც თუ გავითვალისწინებთ, დავრწმუნდებით, რომ [illegible] მსგავსი და [illegible] [illegible] კი [illegible] მა-[illegible] მძვინვარების გამო. ასეთი მდგომარეობაა, მაგალითად: სომ-ხეთში, ეგვიპტეში, სირიაში, ინგლისში და ა. შ. შავი ჭირის შედეგე-ბის საჩვენებლად, ვფიქრობთ საინტერესო იქნება მოვიყვანოთ რამდე-ნიმე მაგალითი. XIV ს. ანონიმი სომეხი ავტორი წერს: „В году 797 (1348) был страшный голод. Три года подряд в армянской стране волки нападали на людей, после чего свирепствовала смерть. Превратилась в пустыню многолюдная армянская страна"[86]. არაბი ავტორი ალ-აინი კი აღნიშნავს, რომ 1348 წელს ეგვიპტეში გარდაცვლილთა რიცხვმა 900 000 მიაღწია. იგი აგრეთვე წერს: „Она (чума.—В. К.) охватила и мусульман и неверных, во всех странах, особенно в землях франковых и обезлюдила большую часть стран. Оказался недостаток во всех товарах, вследствие незначительности привоза их"[87]. (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.). ეპიდემიამ გაამწვავა სოციალური პროცესები სხვაგან (მაგალითად, ინგლისში), ძალიან გაზარდა ყველა პროდუქტის ფასი[88]. აღნიშნულის გათვალისწინებით, ვფიქრობთ რომ XIV ს. 30-იან წლებში საქართველოში ფეოდალური შინაომების და მეფის არსე-ბობის უსამართლოდ ბანდარის ძის მინაწერი არ გამოდგება. ეს ცნობა ლოკალურად უნდა ჩაითვალოს ერთის და შესაძლოა, ტერიტო-რიის [illegible]. ამ აზრის სასარგებლოდ მეტყველებს 1344 წ. შიო-მღვიმის ლავრის შემორჩენილი სიგელი, რომლის მიხედვით, 1344 წელს საქართველოში მეფისა, არეულობაზე, თუ დიდ სიღატაკეზე ლაპარაკიც ზედმეტია. ამ ვუჯარში, რომელსაც შიომღვიმის ლავრა [illegible] ჯაენოშს აძლევს, იგი თავის თავს უწოდებს „ძლიერსა და-[illegible]ლს"[89].

XIV ს. 50-იან წლებში საქართველოს სარკის [illegible] ქვეყა-ნათა რიცხვში ჩასათვლელად დ. ლანგი იმოწმებს კიდევ ერთ წყაროს. [illegible] საქმე შეეხება აბუ ალიმ იბნ ქია ალ-მამანდარანის [illegible]

---

[85] ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თხზულებანი, ტ. III, 1982, გვ. 179.

[86] «Хроника» неизвестного автора, Армянские источники о монголах, перевод и издание А. Г. Галстяна, М., 1962, с. 87.

[87] В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов..., т. I, 1884, с. 539.

[88] История средних веков, т. I, под редакцией А. Д. Удальцова, Е. А. Косминского, О. Л. Вайнштейна, М., 1941, с. 339.

[89] თ. ჟორდანია, ისტორიული საბუთები შიო-მღვიმის მონასტრისა... თბ., 1896, გვ. 71—72.

ხასიათის თხზულებას („რესალა-ე ფალაქია"), რომელიც პირველად მეცნიერულად განიხილა ვალტერ ჰინცმა. ალ-მაზანდარანის ცნობის მიხედვით, საქართველოს 1350 წ.[90] გადასახადის სახით ეძლეოდა 40 თუმანი (400 000 დინარი)[91]. თვით ვ. ჰინცი ამ თარიღს სერიოზულად დაეჭვა. მისი გამოანგარიშებით, მაზანდარანის თხზულება დაწერილია ჯალაირიანების ეპოქაში, არა უადრეს 1363 წლისა. გერმანელი ორიენტალისტის სიტყვით, თხზულებაში დასახელებული 1350 წლის ის რაიონები, რომლებსაც ალ-მაზანდარანი ჩამოთვლის (საქართველო, გილანი, შირვანი, მცირე აზია და ა. შ.) ჯალაირიანებს არ ემორჩილებოდნენ. ამ დროს ისინი ფორმალურად მელიქ აშრაფის (ჩოპანიანის) გავლენაში არიან. მაშასადამე, დაასკვნის ვ. ჰინცი, ხარკის გადახდის წელი არასწორადაა დასახელებული. აქედან გამომდინარე, გადასახადის ეს თანხა ვ. ჰინცს ამავე საუკუნის მეოთხედში გადააქვს[92]. რაც შეეხება დ. ლანგს, მან ამ ცნობის თარიღში დაეჭვების ყოველგვარი შესაძლებლობა გამორიცხა. მისი სიტყვით, ალ-მაზანდარანი სარგებლობს მელიქ აშრაფის დროინდელი სააღრიცხვო წიგნებით, რომლებიც ჯალაირიანებს ხელში ჩაუვარდათ 1358 წ. მათ მიერ თავრიზის საბოლოოდ დამორჩილების შემდეგ[93]. დ. ლანგს არ აეჭვებს თანხის მეტად მცირე რაოდენობაც. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ისედაც მცირე თანხაა — 40 თუმანი, XIV ს. დასაწყისიდან ფულის სინჯისა და წონის პროგრესული კლების გამო (რასაც თვალნათლივ [illegible] დ. ლანგის მოყვანილი ცხრილი აჩვენებს)[94], ნომინალის ნახევარს თუ შეადგენდა.

თავისთავად, 10 წლის მანძილზე (1340-დან 1350-მდე) გადასახადის ასეთი შემცირების ფაქტი (მიუხედავად შავი ჭირის შედეგებისა და ა. შ.) მეტად საეჭვოდ მიაჩნია მკვლევარ ს. აშურბეილის[95]. ამავე დროს მან სპეციალურად შეისწავლა ალ-მაზანდარანის აღნიშნული თხზულება და [illegible] ადრე გამოთქმული თვალსაზრისი იმის შესახებ, რომ საქართველოს მიერ 40 თუმნის გადახდის თარიღი — 1350

---

90 ვ. ჰინცთან, დ. ლანგთან და სხვა ავტორებთან აღნიშნულია 1349/50 წ. ს. აშურბეილისთან — 1350 წ. (იხ. ქვემოთ).

91 დ. მ. ლანგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 88—89.

92 W. Hinz. Die Resala — ye Falakiyya des Abdollah ibn Mohamad ibn Kiya al Mazandarani, Wiesbaden, 1952, s. 2—6.

93 დ. ლანგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 89.

94 იქვე, გვ. 89.

95 С. Б. Ашурбейли, «Ресалей-е Фалакий-е» Абдаллаха ибн Мухаммада ибн Киа ал-Мазандарани как источник по социально-экономической истории Грузии, Источниковедческие разыскания. Тбилиси, 1979, с. 38—46.

წელი. ნაობას არ იმსახურებს. ამასთან, ჰინცისგან განსხვავებით ს. აშურბეილის თარიღი ამ სიტყვის ხანაში კი არ გადააქვს, მიაჩნია, რომ ხარკის გადახდა XIV ს. ბოლოს უნდა მომხდარიყო[96]. მართალია, იგი სათანადოდ ვერ ასაბუთებს ამ აზრს, მაგრამ როგორც დავრწმუნდებით, ეს მოსაზრება ახლოს არის სინამდვილესთან. საგულისხმოა, ალ-მაზანდარანის თხზულების თვით შექმნის თარიღიც კი სადავოდაა გამხდარა. თუ ვ. ჰინცს მისი შედგენის თარიღად დაახლოებით 1363 წ. მიაჩნდა, ს. აშურბეილი თხზულებას ათარიღებს 1467 წლით[97], რაც უფრო დამაჯერებელი ჩანს. ს. აშურბეილი თვალნათლივ აჩვენებს იმ მრავალ სერიოზულ ქრონოლოგიურ უზუსტობას, რომელიც ალ-მაზანდარანის თხზულების ხელნაწერში გვხვდება. რამდენიმე შემთხვევაში, სადაც ამის გარკვევა ხერხდება, თარიღების უზუსტობა — სხვაობა 100 წელს აღწევს[98]. სხვა შემთხვევებში, საბუღალტრო ჩანაწერთა ნიმუშებში, თარიღები „მხოლოდ" 30 წლის სხვაობას იძლევა. ვ. ჰინცის და ს. აშურბეილის დასკვნით, თარიღების ასეთი უზუსტობა გამოიწვია ალ-მაზანდარანის ხელნაწერის გადამწერის შეცდომებმა. ს. აშურბეილის სიტყვით, მას რატომღაც თავისი დროის (XV ს. დასაწყისი) ამბები ჩვეულებრივ გადააქვს უფრო ადრე. მაგალითად, დადასტურებულია, რომ 1437 წელს მომხდარი ფაქტი ხელნაწერში დათარიღებულია 1340 წლით და ა. შ. ს. აშურბეილის დაკვირვებით, გამორიცხული არ არის, რომ ასე იქცევა არა ხელნაწერის გადამწერი, არამედ თვით ავტორი[99]. იმის გამო, რომ ამჟამად სამეცნიერო მიმოქცევაშია ალ-მაზანდარანის თხზულების ერთადერთი (აია-სოფიის ბიბლიოთეკის) ხელნაწერი, ძნელია თარიღებზე და თხზულებაში დასახელებულ იმ პირებზე რაიმეს გარკვევით თქმა, რომლებიც სხვა წყაროებში არ გვხვდებიან. მკვლევარის სიტყვით: „საჭიროა დრო, გამოწვლილვითი მუშაობა მოცემული სახელებისა და პიროვნებების იდენტიფიცირებისათვის და აგრეთვე ამ პირებთან დაკავშირებული ზუსტი თარიღების დადგენისათვის"[100].

კონკრეტულად განვიხილოთ ალ-მაზანდარანის თხზულების ის ადგილი, სადაც საქართველოზეა ლაპარაკი. იქ რამდენჯერმე იხსენიება გურჯისტანიდან შემოსული გადასახადი („მალი"), რომელიც

---

96 იქვე, გვ. 45.

97 С. Б. Ашурбейли, «Ресалей-е Фалакий-е» Абдаллаха ибн Мухаммада ибн Киа ал-Мазандарани как источник по социально-экономической истории Грузии. Источниковедческие разыскания, Тбилиси, 1979, с. 43—44.

98 იქვე, გვ. 43.

99 იქვე, გვ. 42—43.

100 იქვე, გვ. 43.



400 000 დინარს ან 40 თუმანს შეადგენდა[101]. რაც შეეხება თარიღს — 1350 წ., იგი მხოლოდ ერთხელ იხსენიება VIII თავის იმ ნაწილის დასაწყისში, სადაც ლაპარაკია დივანში (საფინანსო უწყებაში) სხვადასხვა ქვეყნიდან შემოსულ გადასახადთა შესახებ[102]. ტექსტიდან ვიგებთ, რომ „გურჯისტანის მფლობელს" (როგორც ამ ტერმინის ნაცვლად ნახმარია მმართველის მნიშვნელობის სიტყვა „ვილაი") ეკისრა გადაეხადა და გადაუხდია კიდეც 40 თუმანი. [illegible] პირდაპირაა ნათქვამი, რომ ეს თანხა საქართველოს გამგებელმა (მეფემ) ბარათებით გადაიხადა „დამტკიცებული დოკუმენტის საფუძველზე"[103]. სხვაგან ნათქვამია: „გადასახადი (მალი)... იგიდ თავის თავზე (საქართველოს. — ვ. კ.) გამგებელმა"[104]. ამგვარად, გამოდის, რომ ეს გადასახადი ახლად არის ნაკისრი საქართველოს მეფისგან და არ მოდის ძველთაგანვე. განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ ტექსტებში არც ერთგან არ იხსენიება როგორც საქართველოს მეფის, ისე თანხის მიმღები ქვეყნის მბრძანებლის სახელი. მაზანდარანის ტექსტებში დასახელებულია მხოლოდ იმ ფინანსური უწყების მოხელეთა სახელები, ვინც თანხა მიიღეს. სახელდობრ, იქ იხსენიება ხაზინადარი ბადრ ად-დინ ლულუ[105], ხოჯა ჯალალ ედ დინი და ემირი აბდალლახი, რომელსაც ეს თანხა დივანში მიუტანია. არც ერთი მათგანი დღეს-დღეობით იდენტიფიცირებული არ არის და, ამგვარად, მათი მოღვაწეობის წლებიც უცნობია. ყურადღებას იპყრობს ისიც, რომ ტექსტების მიხედვით, ეს თანხა (40 თუმანი) შეუკრებიათ საქართველოს სხვადასხვა რაიონში და მიუტანიათ „ტფილისში", „...ბაზში" (აფხაზეთში) და სხვა პუნქტებში[106]. გამოდის, რომ გადასახადი, რომელიც წყაროში მალის სახელით იხსენიება, დასავლეთ საქართველოდანაც აუკრეფიათ. რა შეიძლება ითქვას ყოველივე ამის შესახებ? პირველ რიგში, ვფიქრობთ, აშკარად ჩანს ს. აშურბეილის დასკვნის მართებულობა იმის შესახებ, რომ თარიღი 1350 წ., ისევე როგორც სხვა შემთხვევებში, გადასასინჯი და შესამოწმებელია. 1350 წლისათვის არც ერთი ქართული და უცხოური წყარო არ ასახელებს ჩობანიანთა შემოჭრას საქართველოში. მაზანდარანის მიხედვით კი

101 ს. აშურბეილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 44—45.

102 იქვე, გვ. 45.

103 იქვე.

104 იქვე, გვ. 44.

105 საინტერესოა, რომ ვინმე ბადრ ად-დინ ლულუ ქ. მოსულის ათაბაგი იყო 1233—1259 წწ-ში.

106 ს. აშურბეილი დასახ. ნაშრომი, გვ. 40. ეს თანხა გარკვეულ ასოციაციას იწვევს პლანო კარპინის მიერ XIII ს. შუა ხანებში დასახელებულ ხარკის ოდენობასთან — 40 000 იპერპერთან ან ბიზანტთან.

ეს გადასახადი ასეთ ნაირია: „Вали (правитель) Гурджи взял на себя обязательство доставить безоговорочно путем откупа налога, на основании утвержденного документа, 400.000 динаров (40 туманов)"[107]. XIV ს. ბოლოს კი, მართლაც, იხსენიება უკვე ფორმალურად ქცეული „ბაჟიანობის ხარჯი". მაგალითად, ქაშენობით 1391—1446 წლების ვანის ქვაბის ერთ-ერთ ხელნაწერის მინაწერში ვხვდებით „შამქორული სათათრო ხარჯი"[108] ყოფილობ. მაჰმადიანი ისტორიკოსების თხზულებაში სახე ეძლევა ყარაყოიუნლოების მმართველის ჯაჰან-შაჰის (1438—1467) ბეჯითად გალაშქრების დაარბევდა, რომელიც ეკისრია საქართველოს მეფეს 1440 წ. ამ წელს ჯაჰან-შაჰმა სამცხეც დაარბია, სამშვილდე და თბილისიც შეუტია. ცნობილია აგრეთვე, რომ მან ქრისტიანებს დიდი ხარკი დაადო[109]. მაჰმადიანი ისტორიკოსების თხზულებებში რომ ჯაჰან-შაჰის ლაშქრობები დროებით ნაკლებ გამახვილებულ ეხება საქმე, მით უფრო საყურადღებოა, რადგან, როგორც ალიზადე, ამავე გამოკვლევის მიხედვით, ხსენებული თხზულებები სწორედ ჯაჰან-შაჰის კარის უნდა შექმნილიყო, მისი მეფობის ბოლო წლებში ან უფრო გვიანაც კი[110]. ამ პერიოდისა და სიტუაციაში 40 თუმანი ორივე მხარისთვის მისაღები თანხა იქნებოდა.

საქართველოს მიერ XIV ს. 30-იან წლებში მონღოლთა ულუსის გადასახადების უარისყოფად, რაც დ. ლანგის მთავარ დებულებას წარმოადგენს, მას მოჰყავს კიდევ ერთი არგუმენტი. ამჯერად იგი იმოწმებს სპარსელი ავტორის ჰაფეზ აბრუს (გარდ. 1430/31 წ.) თხზულებას. დ. ლანგის მიხედვით, 1338 წელს საქართველო დალაშქრა და თბილისის დაიპყრო შეიხ ჰასან ქუჩუკმა (მცირემ), ჩობანიანმა[111].

დაწვრილებით განვიხილოთ დ. ლანგის ეს არგუმენტიც. მით უმეტეს, რომ ამის შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში ძალიან ცოტა რამ დაწერილა[112].

ჰასან ქუჩუკი და მისი ძმა მელიქ აშრაფი (ჩობან ნოინის შვილიშვილები) წარმომადგენლები იყვნენ ჩობანიანთა საგვარეულოსი, რომელიც ილხანთა იმპერიის ნანგრევებზე აღმოცენდა. ჰასან ქუჩუკი 1336—1338 წლებში არის ერთი აზერბაიჯანის მმართველი და შემდ-

---

107 იქვე, გვ. 44—45. (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.).

108 თ. ჟორდანია, ისტორიული საბუთები..., გვ. 48. (მინაწერი № 11).

109 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თხზულებანი 12 ტომად, ტ. III, თბ., 1982, გვ. 265.

110 ს. აშურბეილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 44.

111 დ. ლანგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 83—84, 91 (ქრონოლოგიური ცხრილი).

112 ი. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის. XIII—XIV სს., თბ., 1967, გვ. 178.

ული ქვეყანა დალაშქრა. მათ შორის ტრაპიზონიც კი[113]. ჩვენ [illegible] დადგენილია, რომ ვახუშტი ბატონიშვილთან აღწერილი [illegible] 30-იანი წლების შუა ხანებში „[illegible] ([illegible]) ნოინების“ საქართველოზე თავდასხმა სწორედ ჰასან ჩუჩუკის შემოსევას გულისხმობს[114]. როგორც ჩანს, ვახუშტის საქართველოს ისტორიის ამ მონაკვეთის წყაროსაც დოკუმენტური ქართული წყაროები უდევს. მათზე დაყრდნობით აღწერა მან სიტუაცია, რომელიც შეიქმნა სამცხეში ამ [illegible] სიკვდილის შემდეგ. ეს ბრძოლა, მისი ცნობით, ქ. განძასთან (განჯასთან) მომხდარა: გიორგი V-ს მონღოლი ნოინებზე გაუმარჯვია და მტერი უკუუქცევია[115].

განვიხილოთ ჰაფიზ აბრუს თხზულების ის ადგილი, რომელსაც დ. ლანგი ეყრდნობა. სამწუხაროდ, ამ უკანასკნელის გადმოცემით, ქართულ ისტორიოგრაფიაში არასწორად აისახა ჰაფიზ აბრუს ეს ცნობა. დ. ლანგთან ლაპარაკია იმაზე, თითქოს ჰაფიზ აბრუ იუწყებოდეს, რომ ჰასან მცირემ, ჩობანიანმა, საქართველოს ნაწილი, კონკრეტულად — აღმოსავლეთ საქართველო დალაშქრა და დაიპყრო[116]. იგივეს აღნიშნავს ვ. გაბაშვილიც[117]. ზემოთ მოყვანილ ავტორებზე დაყრდნობით ეს აზრი გავიზიარეთ ჩვენც 1979 წ. გამოქვეყნებულ სტატიაში[118]. სინამდვილეში, ჰაფიზ აბრუს კონკრეტულად არა აქვს აღწერილი არც ერთი ბრძოლა საქართველოში (აქ ვგულისხმობთ XIV ს. 30-იან წლებს) და, ბუნებრივია, არა აქვს დასახელებული ბრძოლის თარიღიც. ვიდრე 1339 წ. ამბებს მოგვითხრობდეს, ჰაფიზ აბრუ ზოგადად აცხადებს: „მას შემდეგ, რაც შეიხ ჰასან ჩობანიანმა მთლიანად დაიპყრო ერაყი აჯამი (სპარსეთის ერაყი, ვ. კ.), აზერბაიჯანი, არანი, მუღანი (ტექსტში ეს ტოპონიმი დამახინჯებულია.— ვ. კ.) და გ უ რ ჯ ი ს ტ ა ნ ი, იგი სულთანიეში [illegible] შე-

---

113 ვ. კ ი კ ნ ა ძ ე, მ. პანარეტოსის „ტრაპიზონის ქრონიკის“ ერთი ადგილის განმარტებისათვის, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, II. თბ., 1965, გვ. 76—79.

114 ვ. კ ი კ ნ ა ძ ე, საქართველოსა და ჩობანიანების ურთიერთობის ერთი ფაქტის შესახებ, გვ. 501—503. ეს დებულება აისახა საქართველოს ისტორიის ნარკვევებშიც, იხ. ბ. ლ ო მ ი ნ ა ძ ე, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბ., 1979, § 6, გვ. 667 (შენ. 3).

115 ვ ა ხ უ შ ტ ი ბატონიშვილი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 258—259.

116 დ. ლ ა ნ გ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 83—84, 91.

117 ვ. გ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი, საქართველოში მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხი, გვ. 137—141.

118 ვ. კ ი კ ნ ა ძ ე, საქართველოსა და ჩობანიანების..., გვ. 502.

ვიდა და იქ იმყოფებოდა ზამთრის ბოლომდე"[119] (ხაზი ჩვენია.—ვ. კ.). როგორც ვხედავთ, სპარსელი ავტორი არ ლაპარაკობს საქართველოს ნაწილზე და არც რაიმე კონკრეტულ ბრძოლაზე. იგი მთლიანად „გურჯისტანს" ასახელებს. ამ ტექსტის ციტირებისას დ. ლანგი სწორედ ჩვენ მიერ დამოწმებულ გამოცემას და გვერდს უთითებს, მაგრამ ეტყობა მიაჩნია, რომ მთლიანად საქართველოს დაპყრობა იმ დროის დაშლილ სილხანოს მემკვიდრეთ ძალებით არც შეეძლოთ და „კორექტირებას" უკეთებს ჰაფიზე აბრუს ზოგად განცხადებას. ასევე იქცევა ა. ალი-ზადეც, რომელიც საქართველოს დასახელებისას უმატებს მას სიტყვა „ნაწილს" რაც, როგორც დავრწმუნდით, სპარსელ ავტორთან არ არის [120].

დ. ლანგი თავისი სიტყვებით გადმოგვცემს ჰაფიზე აბრუს ტექსტს და წერს, რომ 1342 წელს ჰასან ქუჩუკს აუჯანყდა ძმა მელიქ აშრაფი და ისიც საქართველოში შევიდა („ტაიხია")[121]. ესეც დ. ლანგის აზრით, საქართველოს დაპყრობის მაჩვენებელია.

ეს აზრი უფრო გარკვევით აქვს მას გამოთქმული შრომისადმი დართულ ქრონოლოგიურ ნუსხაში. აქ ნათქვამია შემდეგი: „1342 წ. მელიქ აშრაფ ჩობანიანმა, ჰასან მცირის ძმამ, დაიპყრო აღმოსავლეთ საქართველო"[122]. სინამდვილეში, სამხრეთ აზერბაიჯანში, სადაც ჰასან მცირის რეზიდენცია იყო, მეტად არეული სიტუაცია შეიქმნა. 1339 წ. ჰასან დიდი ჯალაირის და ჰასან მცირე ჩობანიანის არმიები მდინარე ჯაღათუსთან სისხლისმღვრელ ბრძოლაში შეეჯახნენ ერთმანეთს. მართალია, ამ ბრძოლაში ჩობანიანებმა გაიმარჯვეს, მაგრამ ამის შემდეგ ჰასან მცირეს განუდგა მისი ჯარის მხედართმთავარი ფირ ჰუსეინი. მალე, ჰასან მცირემ იგი მოტყუებით შეიპყრო და მოკლა, მაგრამ ახლა ჩობანიანებს აუჯანყდა ჩობანის ერთ-ერთი ვაჟი იაღი-ბასთი, რომელმაც თავი ჯალაირიანებს შეაფარა. ამას მოჰყვა სურგ ალ-მელექის გამოსვლა, რომელმაც თავი ოლჯაითუს შთამომავლად გამოაცხადა[123]. ამ ამბების გადმოცემის შემდეგ ჰაფიზე აბრუ სიტყვა-სიტყვით შემდეგს გვაუწყებს: „მელიქ აშრაფი თავისი ძმის (ჰასან ქუჩუკის,—ვ. კ.) შიშით, რომელიც იმ დროს ბევრად ძლიერი იყო, წავიდა საქართველოს ქვეყანაში და თავი გადაირჩინა"[124] (ხაზი

---

[119] H a f i z i A b r u, Chroniques des rois Mongols en Iran, Paris, 1936 p. 131.

[120] А. А. А л и - З а д е, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII—XIV вв., с. 330.

[121] დ. ლ ა ნ გ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ.131—135.

[122] იქვე, გვ. 91.

[123] ჰ ა ფ ე ზ ე აბრუ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 131—135.

[124] იქვე, გვ. 136.

ჩვენია. — ვ. კ.) როგორც ჩანს [illegible] ლე ამ ცნობას დაყრდნობით [illegible] ჩანს, რომ ჰასან ქუჩუკი XIV ს. 30-იანი წლების ბოლოს საქართველოში [illegible] არ [illegible] (ლაშქარი არა [illegible]), [illegible] ნად დამოუკიდებელი ქვეყანა, რომ შეეძლო შ ე ი ფ ა რ ო ს ჰ ა ს ა ნ მ ც ი რ ე ს გ ა ნ დ ე ვ ნ ი ლ ი მ-სივე ძმა. ეს ცნობა აბათილებს ჰაფეზე აბრუს [illegible] საქართველოს [illegible] ცნობა. [illegible] შემოსევა საქართველოში [illegible] V-ათი [illegible]. ე. ი. ამ დროის საქართველოს მეფე [illegible] დამოუკიდებელი ყოფილა ჰასან ჩუბანისაგან, რომ ამ [illegible] ქ ხელი არ მიუწვდებოდა.

ამავე დროს, საქმის ასეთი ვითარება თავისთავად ადასტურებს [illegible] ცნობის სიმართლეს — [illegible] მიერ განჯასთან მონღოლი ნოინების (ჰასან ქუჩუკის [illegible]) შესახებ.

საინტერესოა, რომ იაპონელი ქართველოლოგის, ს. კიტაგავას, უახლესი გამოკვლევის მიხედვითაც, ამ დროს საქართველოში მონღოლთა ჯარი [illegible] არ ჰყავს. აღნიშნული [illegible], ეს იმის მაჩვენებელია, რომ ამ დროის საქართველომ მონღოლთა უღლისაგან გაითავისუფლა თავი[125].

ალ ყუტბი ალ აჰრის ცნობები ავსებს ჰაფეზე აბრუს თხრობას. მისი სიტყვით, 1342—1343 წწ. აშრაფს და იაღი-ბასტის [illegible] ჰასან [illegible] ჩანს, საქართველოში ისინი მცირე ხანს დარჩნენ. [illegible] ში გადავიდნენ. [illegible] ყისა და შირაზისკენ გაემართნენ. სავარაუდოა, ისინი აქ იმყოფებოდნენ 1343 წლის 15 [illegible] ჰასან [illegible] სიკვდილს[127]. [illegible] ალ ყუტბის სიტყვით, [illegible] აზერბაიჯანში იმყოფებოდა, მათ (აშრაფს და იაღი-ბასტის. — ვ. კ.) [illegible] მა და ჩობანის შვილმა (ე. ი. მისმა ბიძამ) იაღი-ბასტიმ ერთად შემო-

---

125 K i t a g a w a S., Mongol armies in Shirvan and Gurjistan. The Annual Report on Cultural Science, № 53.1, 1983, The Faculty of Letters, Hokkaido University, p. 5—6 (Summury).

126 ა ლ. ყ უ ტ ბ ი ა ლ ა ჰ რ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 69.

127 ჰ ა ფ ე ზ ე ა ბ რ უ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 138—139.

128 ა ლ. ყ უ ტ ბ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 70.

არტყეს ალყა თავრიზს. როდესაც დიდქალაქის მცხოვრებლებს [illegible] შეშველა არ ეწიათ. მართალია, მალე აშრაფმა და მისმა [illegible] მიაღწია და დედაქალაქ თავრიზში შევიდნენ (სადაც სასტიკი ხოცვა-ჟლეტა გამართეს), მაგრამ ამის შემდეგ თვით ძმათ შორის [illegible] განხეთქილება[129]. შემდეგომ ხანებში აშრაფის საქართველოში შემოჭრის შესახებ არც ერთ წყაროში პირდაპირ არ არის ნათქვამი. [illegible] აბრუს სიტყვით, 40-იანი წლების მიწურულს მელიქ აშრაფმა [illegible] შემოარტყა ჯალაირიანთა დედაქალაქ ბაღდადს. მაგრამ უშედეგოდ. ბაღდადელთა ერთ-ერთი კონტრშეტევისას, აშრაფის ჯარმა მარცხი იწვნია და სამარცხვინოდ გაიქცა. იგი თავრიზში დაბრუნდა. ამის შემდეგ, ჰაფიზ აბრუ კვლავ [illegible] აცხადებს, რომ აშრაფმა აზერბაიჯანის, ერაყ-აჯემის, არანის, მუღანის, ქურთისტანის და გურჯისტანის ქვეყნების მმართველებად დანიშნა ის ემირები, ვინც მისი ერთგულები იყვნენ[130]. შევადაროთ, როგორც წარმოადგენს ყოველივე გამოქვეყნებულს თავის შრომაში დ. ლანგი. იგი წერს: «1342 წ. შეიხ ჰასან მცირეს ძმა მელიქ აშრაფი აჯანყდა და მან საქართველოში დაიხია. ცოტა ხნის შემდეგ, როცა ჰასან მცირე მოკლულ იქნა, მელიქ აშრაფმა თავისი ერთი მომხრეთაგანი აღმოსავლეთ საქართველოს გამგებლად დანიშნა»[131] (ხაზი ჩვენია — გ. ჯ.). დ. ლანგის შრომაში [illegible] წყაროს რამდენიმე მნიშვნელოვანი ნიუანსი. მოყვანილი ტექსტიდან ისე გამოდის, თითქოს მელიქ აშრაფი საქართველოში თავის [illegible] კი არ გადასულა, არამედ ქვეყნის დასამყრობად. ამ აზრს [illegible] აძლიერებს მოტანილი ციტატის შემდეგი წინადადება, რომლის მიხედვით მკითხველი იფიქრებს, რომ წყარო კონკრეტულად ასახელებს, ვინ დანიშნა აშრაფმა ამის შემდეგ საქართველოს (ცენტრალური, აღმოსავლეთ საქართველოს) გამგებლად, თუმცა სინამდვილეში არ [illegible].

განსაკუთრებით საინტერესოა, როგორ წარმოადგენს დ. ლანგი გიორგი V-ის მოღვაწეობას 1327 წ. შემდეგ. დ. ლანგის მიხედვით, [illegible] ყაენის მიერ ჩოპანის მოკვლის შემდეგ, გიორგი V-მ [illegible] [illegible] და [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. ამ [illegible] დ. ლანგს მოჰყავს XVIII ს. ქართველი წყაროების [illegible] ცნობა იმის შესახებ, რომ გიორგი V 1330 წ. დასავლეთ საქართველოში გადადის და [illegible][132]. ამ შეხედულებაში [illegible] [illegible]

129 ჰაფიზე აბრუ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 146—147.

130 იქვე, გვ. 148.

131 დ. ლანგი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 84.

132 იქვე, გვ. 86—87.

ბის მიმართ ავტორს ეჭვი არ ეპარება, მაგრამ თავისებურად იაზრებს მათ.

ინგლისელი ავტორის ასეთი დასკვნის უსაფუძვლობას კარგად აჩვენებს (თუკი რომ დავანებებთ თვითონ ვახუშტისა და ეგნატაშვილის კომენტარის სრულიად გაუკვეველ ცნობებს ამ საკითხზე) 1338 წლის გიორგი V-ის სიგელი. ამ საბუთის მიხედვით, 1338 წელს გიორგი V-ის რეზიდენცია თბილისშია; მეფე ივანე ჯავახიშვილ-თორელის კოყრის (კოჯრის) მონასტერს „აფუნაგეგენს" უბოძებს. ის, რომ საქმე თბილისის მახლობელ სოფელ კოჯორს შეეხება, მტკიცდება იმით, რომ სიგელის დამამოწმებლად მეფე მიმართავს „ტფილისის მთავარ-მართალთ" და ქართლის კათალიკოსს[133]. დ. ლანგის ასევე მოყვანილი დებულების უსაფუძვლობას მოწმობს, აგრეთვე, საფრანგეთის მეფის ფილიპე VI—ვალუას მიმართვა გიორგი V-ისადმი და საქართველოს მეფის პასუხი 1332/33 წწ[134]. ამ წერილში, გიორგი V საფრანგეთის მეფეს უთვლიდა, რომ მზად იყო მასთან ერთად „წმინდა მიწების" გამოსახსნელად სირია-პალესტინაში გაელაშქრა და ამ მიზნით 30 000 ჯარისკაცი გამოეყვანა[135]. ეს ფაქტი თავისთავად მეტყველებს იმაზე, რომ გიორგი V ამ დროს უკვე თვით არის თავისი ქვეყნის სრული ბატონ-პატრონი. იმავე წყაროში ნათქვამია, რომ 1332 (1333) წ-ს გიორგი V-ს თბილისში ბატიებით მიეღო საფრანგეთის მეფის წარგზავნილები — რიკარდო მერჩერი (მერსიე) და ალექსანდრე ინგლისელი[136].

გიორგი V-ის მიერ თბილისისა და აღმოსავლეთ საქართველოს მფლობელობაზე 1335 წლისათვის და მონღოლთაგან მის დამოუკიდებლობაზე მეტყველებს, აგრეთვე, გიორგი ბრწყინვალის მიერ მთიულთათვის შედგენილი სამართალი — „ძეგლის დადება" (შედგენილია 1334—35 წწ.)[137]. ამ ძეგლის პრეამბულაში მეფე აცხადებს, რომ სამართალი მთიულთათვის დაუდვია — „აყოველგნით უცილობლად ქონებასა შინა სამეფოსა... და უცილობლად მპყრობელსა ტახტისა და სკიპტრისა"[138]. იქვე მეფე დასძენს, რომ აქამდე მის სახელოვან წინაპრებს მთიულთათვის სამართალი ვერ დაუდვიათ „სივის ჟამის შემოსილობისა" გამო. აქედანაც ის დასკვნა გამომდინარეობს, რომ ახლა, მის დროს, „სივის (უცხოელთა) ჟამი" დასრულებულია და მეფეს მთი-

133 წყალობის სიგელი გიორგი V-ისა ივანე თორელ-ჯავახიშვილისადმი, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, თბ., 1966, გვ. 97.

134 [illegible] ჟურნალი „მნათობი", 1983, № 4, გვ. 158—164.

135 იქვე, გვ. 159.

136 იქვე.

137 ი. დ ო ლ ი ძ ე, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბ., 1957, გვ. 13—15.

138 იქვე, გვ. 103.; შეად. ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 258.



ულუსის არეულ საქმეებისათვის მოიცალა. „ძეგლის დადებას" მეცნიერული ყურადღება მიაქცია და სწორი ინტერპრეტაცია მისცა ჯერ კიდევ 1889 წ. ნ. ურბნელმა[139]. უნდა აღინიშნოს ის გარემოებაც, რომ ამავე წყაროში მეფე გიორგი თავის სამეფო რეზიდენციად ყინვანთან (სახელდობრ სასახლე) ერთად, მ უ ხ რ ა ნ ს ა ც (სანადირო სამყოფელი) ასახელებს. ეს კი გამორიცხული იქნებოდა მონღოლთა მფლობელობის ჟამს, როდესაც ქართული წყაროების ცნობით, მუხრანი მონღოლ-მომთაბარეთა ერთ-ერთ ძირითად საძოვარს წარმოადგენდა ქართლში (იხ. ზემოთ. ჟამთააღმწერელი, „ძეგლი ერისთავთა").

გარდა ზემოთ მოყვანილი არგუმენტებისა, მონღოლთა ულუსის დაცემაზე თვალნათლივ მეტყველებს, აგრეთვე, ჟამთააღმწერლის, გიორგი V-ის თანამედროვე ავტორის შემორჩენილი ტექსტიც. მართალია, ამ მატიანის თხრობა მხოლოდ 1318 წ-მდე აღწევს, მაგრამ თხზულების მთელი აღნაგობა და თავშეკავებული მემატიანის მიერ გიორგი V-ის აღფრთოვანებული დახასიათება („ბრწყინვალე", „უძლეველი", „საკვირველი და უმჯობესი ყოველთა კაცთა", „დიდი", „საჩინო")[140], მოწმობს ამ მეფის ძალიან დიდ ღვაწლს სამშობლოს წინაშე. გიორგი V-ის დროს კი ყველაზე მნიშვნელოვანი, რაც შეიძლება საქართველოში მომხდარიყო, მონღოლთაგან განთავისუფლება იყო. ამიტომ ადარებს ეს ქართველი ისტორიკოსი გიორგი V-ის სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოსვლას დილის ვარსკვლავის („მთიებისა") ამობრწყინებას[141]; ამიტომაც უწოდებს XIV ს. მიწურულში მოღვაწე აღბუღა სამცხის ათაბაგი გიორგი V-ს „დიდს, წარჩინებულს"[142]. ამასთან ერთად, თავისი თხზულების დასაწყისშივე ჟამთააღმწერელი გვამცნობს, რომ საქართველომ მარცხი განიცადა მონღოლებთან ბრძოლაში XIII ს. 20-იან წლებში. ამის შემდეგ, „ვითარ იქმნა ცვალება ბედისა ქართველთა ნათესავისა, არსადა მიეცა (ქართველებს, — ვ. კ.) ძლევა თათართა ზედა, ვ ი დ რ ე ჟ ა მ თ ა მ დ ე ჩ უ ე ნ თ ა[143] (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.), ე. ი. მემატიანის დრომდე საქართველომ ვერ მოახერხა მონღოლთა დამარცხება. მაგრამ გიორგი V-ის ჟამს ქართველებმა სძლიეს მტერს. სწორედ ამ ეპიზოდს მემატიანის ეს სიტყვები ეხ. ჯამ-

---

139 ნ. უ რ ბ ნ ე ლ ი, გიორგი ბრწყინვალე მეფე საქართველოსი, თბ., 1889, გვ. 80.

134 ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 255, 294, 296, 304.

141 იქვე, გვ. 325.

142 ბ ე ქ ა-ა ღ ბ უ ღ ა ს სამართალი, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, თბ., 1962, გვ. 42.

143 იქვე, გვ. 165.

ხიშვილს[144]. საინტერესოა ისიც, რომ 1335 წ. ერთი უცხოური წყარო საქართველოს მეფეს „უძლეველს"[145] უწოდებს. XIV ს. შესრულებული ხონის ეკლესიის წმ. გიორგის ხატის წარწერაც გიორგის „უძლეველის" ეპითეტით ამკობდა[146].

მონღოლთა უღლის გადაგდებასთან დაკავშირებით, ჩვენი აზრით, განსაკუთრებით ხაზი უნდა გაესვას შემდეგ გარემოებას: გიორგი V რომ სავსებით მოშორებული არ შეხვედროდა 1327 წ. საილხანოს პირველი ნოინის ჩობანის სიკვდილს, იგი თვითონაც მის ხვედრს გაიზიარებდა. გავიხსენოთ გიორგი V-ის მამის, დემეტრე II-ის (1270—1289) მაგალითი. დემეტრე თავდადებული, როგორც ცნობილია, მხოლოდ იმიტომ დასაჯეს ურდოში სიკვდილით, რომ მას ყაენისაგან შერისხული ბუღა ჩინგსანის (ეს წოდება მონღოლთა ყველაზე სახელოვანი წოდება იყო. ამ ეპითეტით ბუღას ქართველებიც ახსენებდნენ) მომხრეობა დასწამეს. ეს საკმარისი აღმოჩნდა, რომ დემეტრესათვის თავი მოეკვეთათ. აღსანიშნავია ისიც, რომ ასეთი სიტუაცია მონღოლთა ისტორიაში გამონაკლისს არ წარმოადგენდა. ასე რომ, 1327 წელს გიორგი V-ს ალტერნატივა არც ჰქონდა: მონღოლთა წინააღმდეგ იგი ან იარაღით უნდა გამოსულიყო, ან თვითონ მას დაიბარებდნენ ურდოში და ჩობანის ხვედრი გარდუვალი იყო. ჩობანისა და გიორგი V-ის ურთიერთობისა და კეთილმოსურნეობის ამბავი ხომ იმდენად გახმაურებულა, რომ შორეული ეგვიპტის არაბი ისტორიკოსების ალ-აინისა და ალ-კალკაშანდის ყურამდეც მიუღწევია. ვფიქრობთ, ზემოთ მოყვანილი ეს მომენტი, რომელსაც ისტორიოგრაფიაში ნაკლები ყურადღება ექცევა, გადამწყვეტ არგუმენტს წარმოადგენს საქართველოდან მონღოლთა განდევნის დასამტკიცებლად[147].

ამგვარად, კრიტიკულად განვიხილეთ ყველა ის არგუმენტი, რომლებიც თითქოსდა უწინააღმდეგებიან საქართველოს მიერ მონღოლთაგან დამოუკიდებლობის მოპოვებას 1327—1335 წწ-ში. როგორც დავრწმუნდით, ისინი არ იძლევიან საფუძველს, უარვყოთ ქართულ ისტორიოგრაფიაში შემუშავებული აზრი ამ ეპოქაში განხორციელებული კარდინალური მოვლენის — საქართველოს მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვების შესახებ.

---

144 ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. VIII, თბ., 1977, გვ. 247.

145 ვ. კიკნაძე, საქართველოს ისტორიის ევროპული წყაროები..., გვ. 160.

146 შ. ამირანაშვილი, ხონის ეკლესიის წმ. გიორგის ხატი, საისტორიო მოამბე, წ. II, თბ., 1924, გვ. 138.

147 ამ საკითხზე ერთგვარად ყურადღებას ამახვილებს მხოლოდ ლ. სანიკიძე. იხ. „უქარქაშო ხმლები", წ. II, თბ., 1984, გვ. 192.



„ტრაპიზონს ზევით... მდებარეობს ერთი
მბრძანებლის დიდი და ხალხმრავალი ქვეყანა.
იქ ისეთი თანხმობა სუფევს, რომ მას ვერცერთი
წარმართი ვერაფერს დააკლებს".

XV ს. ს ე რ ბ ი ი ა ნ ი ჩ ა რ ი ს ჩანაწერებიდან.

XIII ს. II ნახევარში, მონღოლთა ბატონობის შედეგად, საქართველოს ორ სამეფოდ გაყოფა ფაქტი გახდა. 1259—1264 წწ. [illegible] [illegible] ნარინად წოდებულმა (1247—1293) [illegible] და ქუთაისი დასავლეთ საქართველოს სატახტო ქალაქად აქცია.

ამავე ხანებში (1266 წ.) საქართველოს გამოეყო სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი — სამცხე-საათაბაგო. სამცხე [illegible] უშუალო მფლობელობაში გადავიდა (ე. წ. „ხასინჯუდ" იქცა).

ამ დროის დასავლეთ საქართველოს შესახებ ძალიან ცოტა ცნობებია შემონახული. 1293 წელს, [illegible] გარდაცვალების შემდეგ, [illegible] მეფედ მისი უფროსი ვაჟი კონსტანტინე [illegible] [illegible] კონსტანტინეს გარდა, კიდევ ორი ძე ჰყავდა — მიქელი და ალექსანდრე — „რომელნი [illegible] (ივ. ჯავ. [illegible]). შემდეგ [illegible] განაგრძობს: „ხოლო მიიღო მეფობა კონსტანტინე პორფიროგენისა [illegible], რომლისა მეფობასა წინააღუდგა ძმა მისი მიქელ და დაიპყრა ქვეყანა რაჭისა და არგუეთი და [illegible] სამეფო". [illegible] „რამეთუ რომელსა [illegible] მყის შეიმუსრნიან"[148]. კონსტანტინეს, როგორც ჩანს, გარკვეული სახელი მაინც მოუხვეჭია, რადგან [illegible] ჯვრის მონასტრის [illegible] ამ მონასტრის „აღაპთა შესაწირავი" (ე. ი. [illegible]) [illegible][149]. [illegible] მიქელიან [illegible] სინას მთის [illegible] ხელნაწერისაც[150] და პეტრიწონის მონასტრის 1311 წ. ხატის წარწერასაც[151].

კონსტანტინეს შემდეგ მისი ძმა — მიქელი გამეფდა, მაგრამ მისი მეფობა ძალიან ხანმოკლე აღმოჩნდა. მიქელი 1329 წელს გარდაიცვა-

---

148 ქ ა მ თ ა ა ლ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 295.

149 ელ. მ ე ტ რ ე ვ ე ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 100, 138.

150 ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, სინას მთის ქართულ. ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ., 1947, გვ. 242.

151 ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში, გვ. 358.

და[152]. შემორჩენილია მის მიერ გაცემული მიქელაძეთა სასისხლო სიგელის ქვემოწერილი ასლი, რომელიც დათარიღებულია 1326 წლით[153]. თუ ამ სიგელის XIX საუკუნის ასლში რაიმე შეცდომა არ არის დაშვებული, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ მიქელი 1327 წ. კი არა, როგორც ვახუშტის აქვს, არამედ ერთი წლით ადრე გამეფებულა. ამ აზრს თითქოს ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ თვით ვახუშტი ერთგან აღნიშნავს გამეფებიდან — 1329 წ-მდე (გარდაცვალებამდე), მიქელმა სამი წელი იმეფაო[154] (ე. ი. 1326 + 3 = 1329 წ.). მიქელაძეთა დასახელებული სიგელი სხვა მხრივაც საინტერესოა. გარდა იმისა, რომ იქ იხსენიება იმ დროის დასავლეთ საქართველოს წარჩინებულ-დიდებულთა გვარები (მხეცის-ძე, კახაბერის-ძე და ა. შ.), რაც საბუთის სანდოობაზე მეტყველებს, სიგელის მიხედვით ისიც დასტურდება, რომ მონღოლთა ბატონობა გარკვეული დროით და სახით ლიხთ-იმერეთზეც ვრცელდებოდა. მაგალითად, სიგელში ნათქვამია, რომ მანგასარ მიქელაძეს სასისხლო სიგელი არ აღმოაჩნდა, რადგან თურმე „თათართაგან წაღებული [ყ]ოფილა"[155]. ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა რაშიდ ად-დინის მიმოწერის ცნობებიც.

ირკვევა, რომ თვით ამ სპარსელ მემატიანეს, აღმოსავლეთ საქართველოსთან ერთად, დასავლეთ საქართველოშიც ჰქონია საკუთარი მოჯირდილი პლანტაციები[156]. გარდა ზემოთ დასახელებული ფაქტიური მონაცემებისა, რაშიდ ად-დინის მიმოწერაში ნათქვამია აგრეთვე, რომ ყაზან ყაენს სირიაში ლაშქრობის დროს ჯარის ერთი ნაწილი, 120 000 მეომრის რაოდენობით, გურჯისტანსა და „აფხაზეთში" (ჩანს, დასავლეთ საქართველოში) გაუგზავნია: „ურჩი ხალხისა და ბილწი ბრბოს წესრიგში მოსაყვანად და მათთვის მონობისა და მორჩილების უღლის დასადგმელად"[157]. ეს უნდა მომხდარიყო 1299—1300 წწ-ში. ამგვარად, თუ ცნობა სინამდვილეს შეესაბამება, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ დროიდან დასავლეთ საქართველო გარკვეული სახით კვლავ მონღოლთა მფლობელობაშია. შესაძლოა, ეს მოხდა ჯერ კიდევ რუსუდან დედოფლის (1222—1245) მიერ მონღოლებთან დადებული ზავის პირობების აღდგენის საფუძველზე. ზავი, კერძოდ, გულისხმობდა, რომ ლიხთ-იმერეთში მონღოლთა ლაშქარი და მათი

---

152 ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 257.

153 მიქელაძეთა სასისხლო სიგელი. ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს სიძველენი, ტ. II, თბ., 1904, გვ. 33.

154 ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. შრომა, გვ. 801.

155 მიქელაძეთა სასისხლო სიგელი, დასახ. გამოცემა, გვ. 33.

156 კ. ტ ა ბ ა ტ ა ძ ე, რაშიდ ად-დინის [მიმოწერის] ცნობები..., გვ. 85.

157 იქვე, გვ. 86.

მოხელეები არ შეუცვლიდნენ. მაგრამ იმერეთიც სცნობდა მათ უზენაესობას და გარკვეული რაოდენობით ხარკს უხდიდა[158].

ვახუშტი ბატონიშვილის დაკვირვებით, ვითარება ამ პერიოდის დასავლეთ საქართველოში დეცენტრალიზაციის ძალიან კარგ პირობებს ქმნიდა. მისი სიტყვით: „ხოლო დადიანმან გიორგი ესე ვითარება მათ შორის (იგულისხმება ქიშში კონსტანტინესა და მიქელს შორის. ვ. კ.), მიიტაცა ერისთობა ცხუმისაცა და დაიპყრა თვით სრულიად ოდიში ანაკოფიამდე, აგრეთვე, შერვაშიძემ — აფხაზეთი და გურიელმან — გური და სუანთა ერისთავმან — სუანეთი და განიკვიდრნეს თჳსად და არღარა ეგოდენსა მორჩილებასა შინა იყვნეს მეფეთასა"[159].

მართლაც, ოდიშის ერისთავები — დადიანები, თანდათან ძლიერდებიან და აფართოებენ თავიანთ საგამგეოს. ისინი ფორმალურადღა ემორჩილებიან ცენტრალურ ხელისუფლებას. თანდათანობით მათი საერისთაო ტერიტორია დამოუკიდებელი სამთავროს ატრიბუტებს იძენს; თუმცა მოცემულ პერიოდში დასრულებული სახით ის არ ჩამოყალიბებულა. მაგრამ რამდენად დიდი გავლენა ჰქონიათ დადიანებს, ჩანს არაბი ავტორის ალ კალკაშანდის კომპილაციიდანაც. ეს წყარო (ალ მუჰიბის დაყრდნობით) დადიანებს „მელიქების" (მეფე, მთავარი) ტიტულით მოიხსენიებს და დასავლეთ საქართველოს მეფეებად ჰყავს მიჩნეული[160]. ისევე, როგორც ვახუშტი, ალ-კალკაშანდიც აღნიშნავს, რომ დადიანები ქ. სოხუმსაც ფლობდნენ[161]. დადიანთა ძლიერება იმდენად დიდი ყოფილა, რომ XV ს. შექმნილი თურქული ეპოსი („ქითაბი დედე ქორქუთ") მათ ქ. ახალციხის ფლობასაც კი მიაწერდა[162]. ვახუშტის მიერ ნახსენები გიორგი დადიანი, XIII ს. მეორე ნახევრის ერისთავთ-ერისთავისა და მანდატურთუხუცესის — ბედან დადიანისა და ბეგა ქართლის ერისთავის ასულის — ხუაშაქის ძე იყო[163]. იგი გარდაიცვალა 1323 წ. მას ცვლის ვაჟი მამია, რომელმაც „უმეტესად დაიპყრა ოდიში"[164]. ვახუშტის ცნობით, მიქელ ნარინის ძეს

---

158 შდრ. ც. ღ ვ ა ბ ე რ ი ძ ე, ფულადი ტერმინების შესახებ XIV ს. სასისხლო სიგელებში, ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის „მოამბე" XXXV — B, თბ., 1981, გვ. 17—18.

159 ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ ნაშრომი, გვ. 801.

160 В. Г. Т и з е н г а у з е н, Заметка Элькалькашанди..., с. 214.

161 იქვე.

162 Б а р т о л ь д В. В., Турецкий эпос и Кавказ, Сочинения, т. V, М., 1968, с. 48; შდრ. დედე ქორქუთის წიგნი, თბ., 1987, გვ. 90 (აქ ტექსტი სხვაგვარად იკითხება).

163 ვ. ბ ე რ ი ძ ე, ხობის ტაძრის ისტორიისათვის, „მაცნე", ისტორიის... სერია, თბ., 1973, № 2, გვ. 77.

164 ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ ნაშრომი, გვ. 801.

უცდია ერისთავთა და მთავართა დამორჩილება, მაგრამ ერისთავთა გადაყენება და შეცვლა მან ვერ შესძლებია: „წარჩინებულთა განდგომილებითა ვერღარა შეუძლო"[165], წერს იგი.

ამ პერიოდში გაძლიერდა დადიანთა ურთიერთობა დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან. მართალია, ცნობილია, რომ ამ დროს შავი ზღვის სანაპიროზე გენუელთა კოლონიები (გაგარი, სანტა სოფია, კავო დე ბუქსო, ნიკოფსი, სანტ-ანჯელო) მოქმედებდნენ, მაგრამ უკანასკნელ დრომდე ქართული ისტორიოგრაფიისათვის უცნობი იყო, რომ ცხუმში კათოლიკური საეპისკოპოსო კათედრა არსებობდა. ეს კათედრა დაარსებული ყოფილა დადიანის დროს, 1318 წელს. სოხუმის პირველი კათოლიკური ეპისკოპოსი იყო ბერნარ მორო. როგორც ჩანს, იგი ეპისკოპოსობდა 1330 წლამდე, როცა ამ პოსტზე შეცვალა წარმოშობით ინგლისელმა პეტრე გერალდმა[166].

ამ დროს შავი ზღვის სანაპიროზე სებასტოპოლს (ცხუმს) გარდა, დიდ როლს თამაშობდა ბიჭვინთა (იტალიურ რუკებზე „პიცონდა"). XIII ს. დამლევს და XIV ს. დამდეგს ბიჭვინთა (სოტირიუპოლი) მთელი დასავლეთ კავკასიის რელიგიურ ცენტრს წარმოადგენდა, რომელსაც მასთან შეერთებული იყო ჯიქეთისა და ალანთა მიტროპოლიები. სამი კათედრის ერთად გაერთიანების შესახებ ი. კულაკოვსკი ფიქრობდა, რომ შესაძლოა მას შემთხვევითი ხასიათი ჰქონდა. ზ. ანჩაბაძეს კი მიაჩნდა, რომ გაერთიანების მიზეზი სოტირიუპოლის (აბაზგიის) იერარქის ჩრდილო კავკასიაში გავლენის გავრცელება იყო[167]. ეს მოსაზრება უფრო მართებული ჩანს. XIV ს. მიწურულიდან ბიჭვინთაში მკვიდრდება აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) კათალიკოსიც. მანამდე, როგორც ზემოთ ციტირებული პეტრე გერალდის წერილი მოწმობს, დასავლეთ საქართველოს პატრიარქის (წყაროში მას „ეპისკოპოსთა-ეპისკოპოსი" ეწოდება) რეზიდენცია სოხუმში (სებასტოპოლში) ყოფილა.

როგორც აღვნიშნეთ, მიქელ დავით ნარინის ძემ მხოლოდ სამი წელი იმეფა და 1329 წელს გარდაიცვალა. დასავლეთ საქართველოში ახლა მიქელის მცირეწლოვან ძეს ბაგრატს უნდა ემეფა, მაგრამ „ამან ბაგრატ, სიყრმითა თჳსითა და დაუმორჩილებლობითა მთავართათა ვერ იპყრა მეფობა, რამეთუ არღარა მორჩილებდნენ ერისთავნი".

---

165 ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 801.

166 Rishard J., La Papaute et les missions d'Orient au Moyen age. Rome, 1977, p. 178; Raynaldy O., Annales Ecclesiastici.., t. XV, Rome 1691, p. 417 (1333, № 57).

167 Ю. Кулаковский, Христианство у алан, Византийский временник, т. V, СП, 1898, с. 11; З. В. Анчабадзе, Из истории средневековой Абхазии (VI—XVII вв.), Сухуми, 1959, с. 241.

გიორგი V-მ, რომელიც თვალს ადევნებდა იმერეთის სამეფოში მიმდინარე მოვლენებს, გამოიყენა ხელსაყრელი ვითარება და დასავლეთ საქართველოში ილაშქრა. ვახუშტის სიტყვით, „მაშინ იხილა ესე გარემოება.... ბრწყინვალემან მეფემან გიორგი და ეწყო იმერთა.. მეფე შემოიკრიბნა სპანი თვისნი ქართველნი. გარდავლო მთა ლიხისა სპითა. და ამისი მხილველნი იმერნი, ყოველნი მოერთოდენ სიხარულითა“[168]. მისივე ცნობით, ლიხთ-იმერეთს ლაშქრით გადასულ გიორგი V-ს წინააღმდეგობა ფაქტიურად არავინ გაუწია; თავისი შრომის მეორე ნაწილში (საქართველოს XIV—XVIII სს. ისტორია) ვახუშტი იმერთა უბრძოლველად დანებების მიზეზსაც განმარტავს: „იმერნი, ვინაიდგან შეიწროებულ იყვნენ კლდითა და ოკრიბითა, და არცა გიორგი იყო შორეული მემკვიდრე იმერეთისა, ამისთვს მისცეს პირი მტკიცე“[169].

ყმა ბაგრატ მიქელის ძე მის ოლმხრდელობს და მომხრეებს ქუთაისის ციხეში გაუმაგრებიათ. ბაგრატ როცა გიორგი ბრწყინვალის ლაშქარი მოახლოვდა, „ბაგრატ ვერღარა წინააღმდგომი და შემჭირვებული რაოდენსამე ჟამსა, ეწვია მეფესა გიორგის, რათა არა-რაი ავნოს სიკუდილითა, ანუ პატიმრობითა[170]. გიორგი V-მ შეიწყნარა ბაგრატის თხოვნა და შორაპნის ერისთავად დააყენა ის[171]. 1330 წლისათვის გიორგი მეფეს სჭერია „ყოველნი ციხე-ქალაქნი იმერეთისანნი“[172]. ამის შემხედვარე დადიანი მამია, გურიელი, შერვაშიძე და სვანთა ერისთავი მორჩილებას უცხადებენ მეფე გიორგი ბრწყინვალეს[173].

დასავლეთ საქართველოს შემოერთების ამბავს მოკლედ მოგვითხრობს, აგრეთვე, ბერი ეგნატაშვილის კომისიის მინაწერიც „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტში. ამ წყაროს სიტყვით, ნარინ დავითის შვილნი „ერთმანეთს ედავნენ“, ამით ისარგებლა გიორგი V-მ — „იმერნი და ამერნი გაიერთა და დაიპყრა ნებისაებრ ყოველი საქართველო“[174].

ვახუშტის მიერ დასავლეთ საქართველოს შემოერთების დეტალური აღწერა ნათელყოფს იმ ფაქტს, რომ მას XIV ს. ქართული დოკუმენტური წყარო ჰქონია. მისი თხრობის სანდოობაზე მეტყველებს, აგრეთვე, სამეცნიერო მიმოქცევაში ჩვენს მიერ შემოტანილი, სიხუ-

168 ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 257, 802.
169 იქვე.
170 იქვე, გვ. 257.
171 იქვე, გვ. 258.
172 იქვე, გვ. 257.
173 იქვე, გვ. 278.
174 ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 325 (ჩანართ-შენიშვნა).

მის (სებასტოპოლის) კათოლიკეთა ეპისკოპოსის პეტრე გერალდის წერილი. საბუთში ნათქვამია, რომ 1330 წელს დასავლეთ საქართველოს გამგებელი (როგორც ჩანს, მამია დადიანი) მთელი საქართველოს მხედართმთავრის (ამირსპასალარის) წოდებას ატარებდა[175]. ამგვარად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ გიორგი V დასავლეთ საქართველოში სწორედ 30-იან წლებში გადასული და მორჩილების აღიარების სანაცვლოდ მამია დადიანისათვის (1323—1345) ამირსპასალარობა უბოძებია, როგორც ამას გვაუწყებს ვახუშტი. გიორგი V-ის მიერ დასავლეთ საქართველოს შემოერთებაზე უნდა მეტყველებდეს აგრეთვე ის ფაქტიც, რომ იმერ საქართველოს XIII–XIV სს. ტრადიციული ფულადი ერთეულის, ე. წ. „კირმანეული თეთრის" ზოგიერთ ცალზე ჩნდება გიორგი მეფის მონოგრამა — ინიციალები[176].

ქართული წყაროების მიხედვით, ასე უსისხლოდ განხორციელდა ისეთი მნიშვნელოვანი საქმე, როგორც საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის აღდგენა იყო.

როგორც ი. სიხარულიძე აღნიშნავს, „იმერ-ამერის დარღვეული ერთიანობის აღდგენა პროგრესის ძალთა დიდი გამარჯვება იყო"[177].

იმერეთის შემოერთების შემდეგ განცალკევებით რჩებოდა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი, სამცხე-საათაბაგო. ეს მხარე გიორგი მეფის დედის და აღმზრდელი პაპის ბექა მანდატურთუხუცესის სამშობლო იყო. ჟამთააღმწერლის ცნობით, XIV ს. დასაწყისისათვის ბექას უხარმახარი ტერიტორია სჭერია: „ტასისკარითგან — ვიდრე სპერამდე და ვიდრე ზღუამდე"[178] (იგულისხმება შავი ზღვა. — ლ. ქ.) გიორგი ბრწყინვალემ ჯერ კიდევ 20-იან წლებში ბიძა სარგის II დაიახლოვა და „მიუბოძა სარგისს ჯაყელსა ათაბაგობა და ამირსპასალარობა"[179].

დაახლოებით 1334 წ.[180] კი, როდესაც სარგის II გარდაიცვალა, მისი მემკვიდრე ყვარყვარე უკვე თვით მეფემ „დასვა" სამცხის გამგებლად. ამგვარად, აღიარებულ იქნა საქართველოს მეფის უზენაესობა

---

175 ვ. კიკნაძე, ლათინური წყარო XIV ს. საქართველოს შესახებ.. გვ. 98—99.

176 თ. აბრამიშვილი, საქართველოს ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის ახპრებისა და დასავლეთ ქართული ფულის (კირმანეულის) კატალოგი, გვ. 107.

177 ი. სიხარულიძე, ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის, XIII—XIV სს., გვ. 176.

178 ჟამთააღმწერელი, გვ. 304.

179 ვახუშტი, გვ. 253.

180 იქვე, გვ. 255; იხ. აგრეთვე, ვ. კიკნაძე, ვინ არის ჟამთააღმწერელი? გვ. 156—157. ჩვენი აზრით, ვახუშტის ეს თარიღი უფრო ადრეა გადასაწევი (იხ. აქვე, დამატება).

სამცხე-საათაბაგოზე თუმცა: „ძენი ბექასნი ფრიად განდგომილ იყუნენ“.

გიორგი ბრწყინვალის მიერ სამცხე-საათაბაგოს შემორჩილებას ჟამთააღმწერელიც მოგვითხრობს. მემატიანე აღწერს დავით ულუს და სარგის I ურთიერთობას და დასძენს: „მიერითგან. ქმნეს ჯაყელნი მორჩილნი ელჩისისანი (ე. ი. მონღოლთა. — ვ. კ.), ვიდრე ჟამთამდე მეფეთა შორის ბრწყინვალისა და საჩინოსა, ღირსისა გიორგისათა“[181].

ასე დასრულდა XIV ს. პირველ ნახევარში საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის აღდგენის პროცესი. ვახუშტის ცნობით, გიორგი V ამით არ დაკმაყოფილებულა და ყოფილა ყმადნაფიცი ქვეყნებიც შემოუმტკიცებია: „კუალად შემოიკრიბნა სპანი და შევიდა რანს. ვერვინ წინააღუდგა და მუნიდამ შევიდა შირვანს და დაიმორჩილნა იგინიცა და მოხარკე ჰყუნა დარუბანდამდე“[182]. მართალია, ვახუშტის ეს ცნობა მკვლევართა ნაწილს სარწმუნოდ მიაჩნია[183], მაგრამ, როგორც ჩანს, საქმე უნდა ეხებოდეს გიორგი V-ის მიერ დასახელებულ რაიონებში მხოლოდ ლაშქრობას და არა ამ რეგიონების კვლავ შემოერთებას. ასეთ ლაშქრობას ადგილი ჰქონია 1333 წელს. [illegible] მთავარეპისკოპოსი კირილე დონაური თავის ანდერძში გვამცნობს, რომ „ბრწყინვალემან გიორგი გაიმარჯვა აგარიანთა ზედა განჯას და შირ<ა>ვანს“[184]. სპარსელ ისტორიკოსს ალ ყუტბი ალ აჰრის არა ერთხელ აქვს დასახელებული მდ. ალსუ (თეთრი წყალი), როგორც მონღოლი ხანების მოქმედების უკიდურესი საზღვარი[185] ამავე ავტორს მოჰყავს ჰასან დიდი ჯალაირის (ბუზურგის) ძლიერების ხანაში (1338—1339 წწ.) საილხანოს ტერიტორიის დანაწილების ნუსხა. ჰასან ჯალაირს დიარბექირის ოლქი ჰაჯი თაღაისთვის მიუცია. რუმ'ა [illegible] განაგებდა. შაოური და დვინი ნახჭევანამდე ჰაჯი ბეკ აყჯის ძმისთვის ჩაუბარებია. ტერიტორია ყარაბაღის მისადგომებიდან საქართველოში შესასვლელამდე ამირა სუტლანს რგებია. შირვანი და სასაზღვრო სანაპირო დუმენი შეიხ ჩუბან აყანჯის ძეს მიუღია საგანმგებლოდ და ა. შ.[186]. როგორც ვხედავთ, ეს წყარო უაღრესად საყურადღებო დოკუმენტს წარმოადგენს. აქედან კარგად ჩანს, რომ საქართველოს

---

181 ჟამთააღმწერელი, გვ. 255.

182 ვახუშტი, გვ. 256—257.

183 ი. სიხარულიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 177; ბ. ლომინაძე, საქართველო XIV ს. I ნახევარში, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, გვ. 663.

184 კ. დონაურის ანდერძი, წიგნში: მ. ჯანაშვილი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, გვ. 206.

185 ალ აჰრი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 59, 63 (სხვათაშორის, წყაროში ნათქვამია, რომ მდ. ალსუს მიდამოებში ნავთობი მოიპოვებოდა).

186 ალ აჰრი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 64.

სუვერენიტეტი აღარ ვრცელდება შიოვანზე და მით უფრო დასავლეთ საქართველო-ზე. მაგრამ დოკუმენტიდან ისიც სრულიად აშკარა ხდება, რომ ამ პერიოდში საქართველო მონღოლებს არ ემორჩილება და ერთ-ერთ მონღოლ ნოინს მხოლოდ საქართველოს მისადგომებამდე ტერიტორია აბარია.

1341 წ. საქართველო (და მისი მეთაური) აქტიურ მონაწილეობას იღებს ტრაპიზონის იმპერიაში ქართული ორიენტაციის ჯგუფის გამარჯვების საქმეშიც.

1341 წ. 4 ივლისს, ბიზანტიელი ავტორების ცნობით, ტრაპიზონის საკეისროს თურქები შეესივნენ და დაარბიეს[187]. ამ ვითარებაში ტრაპიზონის კეისრის ალექსი II (1297—1330) კომნენოსის უფროსი ასული ანა (ანახუტლუდ წოდებული) მონაზვნობას თავს ანებებს და „ლაზეთში" მიდის[188]. ივ. ჯავახიშვილის შენიშვნით, ამ გეოგრაფიულ სახელში საქართველო იგულისხმება, რადგან საკუთრივ „ლაზეთი" ტრაპიზონის სამეფოს შემადგენლობაშია[189]. იმავე წლის 17 ივლისს ანახუტლუ ტრაპიზონში ბრუნდება ლაზური (ქართული) ლაშქრით და ტახტს იპყრობს. ბიზანტიის კეისრის — ანდრონიკე III პალეოლოგოსის (1328—1341) ასული ირინე გადაყენებულად გამოცხადდა.

ამრიგად, ანახუტლუ, რომელიც ქართული ორიენტაციის ჯგუფს ეკუთვნის, ტრაპიზონის ბიზანტიურ დასზე ქართული სამეფოს უშუალო თანადგომითა და დახმარებით იმარჯვებს.

მართალია, ქართული ორიენტაციის ჯგუფის გამარჯვება ხანგრძლივი არ აღმოჩნდა — 1343 წ. 4 სექტემბერს დედოფალი ანა (ანახუტლუ) და მისი მომხრეები კონსტანტინეპოლიდან მოსულმა ჯარისკაცებმა სიკვდილით დასაჯეს[190], მაგრამ ფარული თუ აშკარა ბრძოლა ქართულ და ბიზანტიურ დასთა შორის შემდგომშიც არ შეწყვეტილა.

საქართველოს პოლიტიკური ერთიანობის აღდგენის ასეთი სურათი გვაქვს ქართულ და ნაწილობრივ უცხოურ წყაროთა მიხედვით.

მაგრამ ამ საკითხზე, ისევე როგორც საქართველოს მიერ მონღოლთა უღლის გადაგდებასთან დაკავშირებით, თავისებური აზრისაა ინგლისელი მკვლევარი დ. ლანგი. საქმე ის არის, რომ იგი თავისებურად იგებს ქართული წყაროების ჩვენებებს გიორგი V-ის მიერ დასავლეთ საქართველოს შემოერთების შესახებ. როგორც აღინიშნა,

---

187 მიხ. პანარეტოსი, ტრაპიზონის ქრონიკა. „გეორგიკა", ტ. 7, თბ., 1967, გვ. 179—180; ასევე: ნიკ. გრიგორასი, „ისტორია". „გეორგიკა", ტ. 7, გვ. 146.

188 მიხ. პანარეტოსი, დასახ. გამოცემა, გვ. 180.

189 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბ., 1966, გვ. 271.

190 მიხ. პანარეტოსი, დასახ. თხზულება, გვ. 82.

დ. ლანგის არგუმენტებს, რომლებიც მან გამოაქვეყნა სტატიაში „მონღოლები და ქართველთა გიორგი ბრწყინვალის მეფობისას“ გამოეხმაურა გამოჩენილი ქართველი მკვლევარი ვ. გაბაშვილი. იგი ძირითადად არ ეთანხმება ინგლისელ ავტორს, მაგრამ ისიც მიაჩნია, რომ დ. ლანგი აღიარებს საქართველოში პოლიტიკური ერთიანობის აღდგენას. ვ. გაბაშვილი წერს: „გიორგი ბრწყინვალე რომ 1327 წ. შემდეგაც აქტიურ პოლიტიკურ მოღვაწეობას ეწევა, ეს კარგად ჩანს მისი იმ პოლიტიკიდან, რომელიც მან სამცხე-საათაბაგოს და დასავლეთ საქართველოს მიმართ განახორციელა. ამ პოლიტიკის უშუალო შედეგი იყო საქართველოს ერთიანობის აღდგენა და მნიშვნელოვანი ფაქტები, როგორც ცნობილია, ქრონოლოგიურად 1327—1335 წწ. თავსდება. ამ ფაქტებს არც ლენგი უარყოფს, ამასთან, იგი იმოწმებს ქართველთა ტრაპიზონში ლაშქრობასაც. მაგრამ ყველაფერი ეს მას მაინც არ მიაჩნია მონღოლთა მფლობელობის მოსპობის და მონღოლების საქართველოდან გაძევების დამადასტურებლად“[191] (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.).

მართალია, ლანგი აღიარებს გიორგი V-ის დასავლეთ საქართველოში გადასვლას, მაგრამ სრულიად სხვა კონტექსტში. ჩვენ მიერ მოყვანილ ციტატაში დ. ლანგი წერს: „1327 წლიდან... გიორგი V-მ დაკარგა კონტროლი თბილისზე და აღმოსავლეთ საქართველოს დიდ ნაწილზე. მან — ეს დანაკარგი აანაზღაურა იმით, რომ თავის კვერთხს დაუმორჩილა მთელი დასავლეთ საქართველო“[192].

შემდეგ ლანგი უფრო ფართოდ მსჯელობს ამ საკითხზე. გიორგი V-ის ლიხთ-იმერეთში გადასვლა მას მიაჩნია არა საქართველოს ერთიანობის აღდგენის დამადასტურებელ ფაქტად, არამედ გიორგი V-ის იძულებითი უკანდახევის მანიშნებლად. როგორც აღნიშნული გვქონდა, დ. ლანგის აზრით, გიორგი V-მ მიჰბაძა თავისი გვირგვინოსანი წინაპრების: რუსუდან დედოფლისა (1222—1245) და დავით ნარინის (1245—1293) მაგალითს და 1327 წლის შემდეგ დასავლეთ საქართველოში გაიხიზნა[193].

ინგლისელი ავტორის ამ მოსაზრების უსაფუძვლობა წინა თავებში ვაჩვენეთ და ამიტომ ამ საკითხზე ვრცლად აღარ შევჩერდებით (იხ. მაგალითად, გიორგი V-ის 1338 წლის სიგელი ივ. ჯავახიშვილ-თორელისადმი და 1332/33 წწ. წერილი ფილიპე VI ვალუასადმი).

რაც შეეხება ტრაპიზონის საკითხს (იგულისხმება ქართველთა ლაშ-

---

191 ვ. გ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი, მონღოლთა ბატონობის ხანგრძლივობის საკითხისათვის.., გვ. 139.

192 დ. ლ ა ნ გ ი, დასახ. სტატია, გვ. 75.

193 იქვე, გვ. 86—87.

ენტაციის მქონე ანახუტლუს შესვლა ტრაპიზონში ქართული ჯარით (1341 წ.). დ. ლანგი აქაც ასეთ აზრს გამოთქვამს: „არავითარი დამამტკიცებელი საბუთი არ არის იმისა, რომ ვაჩვენოთ, იყო თუ არა ქართველთა ინტერვენცია — მეფე გიორგის მიერ დაგეგმილი, თუ ქართველთა მონაწილეობა აქ გამოიხატებოდა მხოლოდ როგორც პარტიზანების ან დაქირავებულთა მოქმედება"[194].

1341 წ. ტრაპიზონში ქართული ძალის გამარჯვების შესახებ ივ. ჯავახიშვილი სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ ასეთი გამარჯვება საქართველოს მეფესთან, გიორგი V-თან, შეთანხმების გარეშე წარმოუდგენელი იქნებოდა[195]. მართალია, აქ რომ „პარტიზანებთან და დაქირავებულ ოსმებთან" არა გვაქვს საქმე, კარგად ჩანს თვით ბიზანტიელი ავტორების სიტყვებიდან: მაგ., მიხ. პანარეტოსი (XIV ს. II ნახ. — XV ს. დასაწყ.) აღნიშნავს, რომ როცა ტრაპიზონის ტახტზე ბიზანტიელი დედოფალი ირინე (ანდრონიკე III პალეოლოგოსის ასული) ავიდა — „მაშინვე აჯანყდნენ მთავრები და წარმოიშვა ო რ ი ბ ა ნ ა კ ი"[196] (ხაზი ჩვენია. — ვ. კ.). ამ დასების პოლიტიკურ საფუძველზე და იმაზე, რომ ალექსი II-ის ასული ანახუტლუ ბერძენი ფეოდალების შესაბამისად კი არ მოქმედებს, არამედ მთელი ქართული ორიენტაციის ჯგუფის ინტერესების გამომხატველია, ამჯამად ლაპარაკობს მეორე ბიზანტიელი ავტორი ნიკიფორე გრიგორასი (1290—1360): „ირინეს მოწინააღმდეგე დასმა დაიყოლია იგი (ანახუტლუ. — ვ. კ.) მოლოზნის კაბა გაეხადა და ლაზეთში (საქართველოში. — ვ. კ.) წასულიყო, სადაც იგი... (ტრაპიზონის. — ვ. კ.) მეფედ იქნა გამოცხადებული. ლაზები, ჭანები და ყველა ადგილობრივნი თავის მშობლიურს, კომნენოსთა ოჯახიდან გამოსულს აძლევდნენ უპირატესობას, პალეოლოგოსთა გვარიდან გამოსულ ირინეს წინაშე"[197].

ამას გარდა, მნიშვნელობას მოკლებული არ უნდა იყოს ის გარემოებაც, რომ ანახუტლუს მამა, ალექსი II (1297—1330), ბექა მანდატურთუხუცესის ქალიშვილზე იყო დაქორწინებული[198], ე. ი. ანახუტლუ გიორგი V-ის პირდაპირი ნათესავი იყო და მას დედიდაშვილად ერგებოდა.

ყველა ეს ფაქტი საფუძველს გვაძლევს, დარწმუნებით ვივარაუდოთ, რომ საქართველოს სამეფო კარი უშუალოდ იყო დაინტერესე-

---

[194] დ. ლ ა ნ გ ი, დასახ. სტატია, გვ. 87.

[195] ი ვ ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბ., 1966, გვ. 272.

[196] მ ი ხ. პ ა ნ ა რ ე ტ ო ს ი, გეორგიკა, ტ. 7, გვ. 177.

[197] ნ ი კ. გ რ ი გ ო რ ა ს ი, „გეორგიკა", ტ. 7, გვ. 146, შენიშვნა.

[198] მ ი ხ. პ ა ნ ა რ ე ტ ო ს ი, დასახ. გამოცემა, გვ. 172; ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 304.

ბული ტრაპიზონში მიმდინარე მოვლენებითა და მათი შედეგებით. ეს საკეისრო, რომელიც დასახლებული იყო დიდი რაოდენობით ქარ-თველთა მონათესავე ტომებით (ლაზ-ჭანები), ქართველთა ხელშეწყობით დაარსდა თამარ დედოფლის დროს[199]. დაარსების შემდეგ იგი ყოველთვის რჩებოდა ქართული სახელმწიფოს ყურადღების არეში[200], როგორც მნიშვნელოვანი, სამხრეთ-დასავლეთიდან მოსაზღვრე ქრის-ტიანული ერთეული (ამ პერიოდში ბიზანტიის იმპერია ჯერ კიდევ არსებობს, მაგრამ ფაქტობრივად მხოლოდ კონსტანტინოპოლის მიმდე-ნავე ტერიტორიით იფარგლება).

ინტერესი ტრაპიზონის მიმართ მით უფრო გაძლიერდებოდა, რაც საქართველო გაერთიანდა და ქართული სამეფო კარის ინტერესებში კვლავ მოექცა იმიერ საქართველო და სამცხე-საათაბაგო, რომლებიც უშუალოდ ესაზღვრებოდნენ ტრაპიზონის საკეისროს.

---

199 ი. ბ ე რ ა ძ ე, ტრაპიზონის იმპერიის დაარსების საკითხისათვის, 1971 გვ — 34-36.

200 მიხ. პანარეტოსის ცნობით, 1282 წ. დავით ნარინი ტრაპიზონში შეიჭრა და ამ საკეისროს დედაქალაქს ალყა შემოარტყა. იხ. მ ი ხ. პ ა ნ ა რ ე ტ ო ს ი, ტრაპი-ზონის ქრონიკა, „გეორგიკა“, ტ. 7, გვ. 170.

თავი IV
საქართველო XIV ს. 40—70-იან წლებში. მონღოლთა ბატონობის შედეგები

„ჰოი ხომალდო, კვლავ გაგიტაცებს შენ ზღვაში ტალღა!"

ჰორაციუსი.

„არა უწყია, ვითარმედ მენავეთმოძღუარსა — ზამთარი, და მეომარსა — ბრძოლაი, ერისთავსა — [ლაშქრის] განწყობაი და ქრისტიანესა — განსაცდელი... გამოსცდის?!"

ბასილი კესარიელი

XIV ს. 40-70-იანი წლების ქართული ოფიციალური საბუთები თითქმის მთლიანად განადგურდა. ის მასალაც კი, რომლითაც სარგებლობდა ვახუშტი ბატონიშვილი თითქმის სამი საუკუნის წინ, ამჟამად აღარ იძებნება. ამიტომ XIV საუკუნის შუა წლების პოლიტიკური ისტორიის აღსადგენად მხოლოდ ფრაგმენტული ცნობებიღა დაგვრჩენია.

ევროპული წყაროებიდან ირკვევა, რომ XIV ს. 30-იანი წლების დასაწყისში გიორგი V მზად იყო ევროპის სახელმწიფოებთან ერთად ელაშქრა პალესტინა-იერუსალიმში, ე. წ. „წმინდა მიწის" ეგვიპტის სულთნისაგან გამოსახსნელად[1], მაგრამ შემდგომში ლაშქრობა აღარ განხორციელებულა.

როგორც აღნიშნული იყო, ამავე საუკუნის ოცდაათიანი წლების მიწურულს (დაახლ. 1338 წ.), ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, გიორგი V [illegible] შეებრძოლა [illegible] ნოინებს და [illegible] ჰასან ქურთს. [illegible] ხანებში (30-იანი წლების მიწურულს) საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილს, კერძოდ კი [illegible] „საბერძნეთის" (მცირე აზიის) სულთანი [illegible]: „[illegible] სულ-

---

[1] ვ. კიკნაძე, საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან, „მნათობი", 1983, №, გვ. 158—164.

ტაძმან ორისან ინება, რათა დაიპყრას კლარჯეთი და მიმდგომნი მისნი. მცნობელმან გიორგი მეფემან მოუვლინა მას ზავისა მიერ, ხოლო [illegible] ინება და შეკრებული სპითა, მეფე აწყო სულტანსა. მისცა ღმერთმან ძლევა და მოსრნა ურიცხუნი თურქნი და ილტოდნენ სულტნითურთ[2].

საქმე ჰქონდა თურქ-ოსმალთა სახელმწიფოს დამაარსებლის ოსმანის ძეს — ორხანს (1326—1359). მისი რეზიდენცია მცირე აზიის დასავლეთ ნაწილში მდებარე ქ. ბრუსა (ბურსა) იყო. ვახუშტის ცნობა არც ერთ უცხოურ წყაროს არ დაუცავს[3], რის გამოც ამ ცნობის მეცნიერული ანალიზი აქამდე არ მომხდარა. ძნელია გადაჭრით მტკიცება, მაგრამ ვფიქრობთ, უცხოურ წყაროებში საქართველოს დასავლეთ ნაწილზე ორხანის ლაშქრობის მოუხსენიებლობა არ გვაძლევს საფუძველს უარვყოთ ვახუშტის ცნობის სისწორე. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში ვახუშტი ქართულ წყაროს ეყრდნობოდა. უცხოური წყაროებისთვის კი ორხანის ლაშქრობის ეს ეპიზოდური შემთხვევა ინტერესს არ წარმოადგენდა. მეორე მხრივ, ცნობილია, რომ 1337 წელს ორხანმა გადალახა ჰელესპონტის სრუტე და მცირე ხნით კონსტანტინოპოლის ევროპულ ნაწილსაც კი შემოარტყა ალყა[4]. მანვე ჩამოაყალიბა შემდგომში სახელგანთქმული იანი-ჩართა კორპუსი. ახლად ჩასახული და მოძლიერებული ოსმანთა ამ სახელმწიფოსათვის ჰელესპონტიდან საქართველოს საზღვრებამდე ლაშქრობა ჩანს ამ ტერიტორიაზე პირველი. საცდელი საომარი მოქმედება იყო.

1342 წელს, როგორც ირკვევა, საქართველოს თავის გადარჩენის მიზნით თავი შეაფარა ჰასან ქუჩუქის ძმამ — მელიქ აშრაფმა[5]. შესაძლოა, ამ მომენტსაც გულისხმობდა არაბი ავტორი ალ-კალკაშანდი (ალ-უმარის დაყრდნობით), როდესაც წერდა, რომ ქართველებს განსაკუთრებით ეშინიათ „ჩინგიზის შვილები, შვილთაშვილები და სხვა მემკვიდრენი“[6].

ამ პერიოდში საქართველოში თავი იჩინა მოვლენამ, რომელსაც ქვეყნის დეცენტრალიზაციის თვალსაზრისით შორს მიმავალი შედეგები ჰქონდა. მართალია, ქვეყანა გაერთიანდა და გარკვეული დროით ძველი ძლიერება აღიდგინა, მაგრამ ამასთან ერთად, კვლავ არსებობდნენ ე. წ. „პროვინციის მეფეები“. ამ მოვლენას მონღოლთა ბატონობის ხელშეწყობის გამო სამეფო ხელისუფლება ველარ ეწინააღმდეგებოდა.

---

2 ვახუშტი ბატონიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 259.

3 M. Brosset, Histoire de la Géorgie, t. I, p. 648, № 3.

4 W. Heyd, Histoire du Commerce du Levant au Moyen age, Liepzig, 1936, t. I, p. 489.

5 ჰ ა ფ ე ზ ე ა ბ რ უ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 136.

6 Т и з е н г а у з е н В. Г., Заметка Элькалькашанди о грузинах..., с. 211.

ფაქტობრივად. პროვინციის მეფეები დიდი ფეოდალები იყვნენ, რომლებიც სამეფო საგვარეულოს უშუალო ნათესაობით უკავშირდებოდნენ. მათ მიერ გაცემულ სიგელებში ისინი თავს განადიდებენ „მეფეთ-მეფისა“ და მთელი საქართველოს მეფეების სხვა ოფიციალური ტიტულებით. შემორჩენილია „პროვინციის მეფეთა“ რამდენიმე სიგელი, რომელთა მეშვეობითაც ნათელი ხდება, რომ ისინი ძირითადად ქ. გორის მიმდებარე რაიონების მფლობელები ყოფილან[7]. მათი ერთი შტო კი ჯავახეთში მდებარე საუფლისწულო ს. ალასტანის დამკვიდრებულა[8]. პირველად პროვინციის მეფეები ჩანან დავით VIII-ის — დემეტრეს ძის — 1297 წ. სიგელში[9]. ამავე სიგელის საშუალებით ირკვევა, რომ საბუთის დამამტკიცებელი პროვინციის მეფე მელქისედეკი და მისი ძმა ანდრონიკე დავით VIII-ის ხელში ყოფილან[10]. მეორე მხრივ, ამ „მეფეებს“ საერთოდ არ ახსენებს ჟამთააღმწერელი და თბილისის სამეფო ტახტიც მათ ალბათ არასდროს სცნობდა.

ნ. ბერძენიშვილის სიტყვით, საქართველოში უკვე იმდენად ღრმად არის გამჯდარი „სახელმწიფოებათ“ დაშლის ტენდენცია, რომ ფეოდალური სეპარატიზმის ეს სახეობა მყარად იკიდებს ფეხს[11].

საყურადღებოა, რომ ვახუშტი ბატონიშვილი, რომელსაც გიორგი V-ის მიერ საქართველოს გაერთიანებაზე მსჯელობს, იქვე აღნიშნავს: მართალია, საქართველო XIV ს-დან პოლიტიკურად მთლიან ერთეულად რჩება XV ს. შუა ხანებამდე (გიორგი VIII ალექსანდრეს ძემდე — 1446—1468), მაგრამ ხანდახან რომელიმე კუთხე შესაძლოა ფორმალურად განცალკევებულიყო კიდეც: „გარნა თუ განდგებოდიან და იწოდებიან „მეფედ“, *არამედ ირიცხვის ესრეთ, ვინაითგან არა იყო სიმტკიცე*“-ო[12] (ხაზი და ბრჭყალები ჩვენია,

---

7 ანდრონიკე მეფის სიგელი წითლოსან ქვენიფნეველისადმი; ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 99; ს. კ ა კ ა ბ ა ძ ე, დავით უცნობი XIV ს. მეფე, წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, წ. I, თბ. 1914, გვ. 140; Грамота царя Андронике Цитлосану Квенипневели, Грузинские документы IX—XV вв. перевод и комментарии С. С. К а к а б а д з е, М., 1982, с. 87—91.

8 ჯ. ო დ ი შ ე ლ ი, აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ისტორიისათვის XIV—XVII სს., კრებ. XVIII ს. რამდენიმე ქართველი ისტორიული დოკუმენტი, თბ., 1964, გვ. 89—90.

9 1297/98 წწ. სიგელი დავით მეფისა... ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი I, თბ., 1984, გვ. 183—184

10 ჯ. ო დ ი შ ე ლ ი, დასახელებული სტატია, გვ. 89.

11 ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV ს-ში, მასალები საქართვ. და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. I, თბ., 1937, გვ. 25

12 ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 802.

— ე. ქ.). ასე რომ, ვახუშტი ბატონიშვილის სამართლიანი განმარტე-ბით, გამდგარი კუთხეების მფლობელნი (ამ შემთხვევაში „პროვინციელი მეფეები") მხოლოდ ფორმალურად ითვლებოდნენ (იწოდებოდნენ) „მეფეებად". თუმცა ცენტრალური ხელისუფლება ყოველთვის არ იყო მზად ამ მოვლენის ასალაგმავად.

XIV ს. 40-50-იან წლებში ეგრის მხრის პროვინციის მეფეები არიან ანდრონიკე და დავითი[13], ჯავახეთს კი გიორგი — ალექსანდრელად წოდებული ფლობს, რომელიც 1373 წ. აგვისტოში დაღუპულა სა-ქართველოში შემოჭრილ თურქებთან ბრძოლის დროს[14].

1344 წლის ერთადერთი სიგელის მიხედვით, შიო-მღვიმის ლავ-რას, რომელიც თავის თავს მოიხსენიებს „ძლიერის და უძლეველის" სახელით, მჭედელ ბიერატის ძე ჯაუნოთისთვის გადაუცია განთქმულ ეკოდანის ძეთა ნაქონი სამი დღიური მიწა ადგილ მოლადორიუმში, სამ-ეფიოდ. მჭედელ ჯაუნოთს უკისრია ლავრისთვის წელიწადში ერთხელ, წმ. შიოს დღეს, გადეხადა ოთხი ლიტრა ცვილი. სიგელს ამტკი-ცებენ ქართლის სხვადასხვა სოფლებში მცხოვრები გლეხები, მზარე-ული, ხელოსანი, მღვიმის ყმები. აქ დასახელებულია შემდეგი სოფლე-ბი: ანგროვანი, თეძამი, კოხოტი, ხვერისპირი, გოროვანი და წეროვანი. ეკლარის (რომელსაც დღეს „ოქწურილი" ეწოდება). ამტკიცებენ აგრეთვე: პალატის წინამძღვრის „შვილი", საწოლის მწიგნობარი, ჩითავარ მამა (მღვიმელი), ქართლის მთავარებისკოპოსი მელქისედეკ, მცხეთის მოძღვარი შაბურის ძე აბრამი, მღვიმის დეკანოზი დავითი და პალატის მოძღვარი გერმანოზი[15].

საილხანოში ამ დროს დიდი არეულობა სუფევდა. ყოფილი მოკავშირენი ერთმანეთს თავს ესხმოდნენ, „მტრის" ტერიტორიებს აწიოკებდნენ და დაუნდობლად ძარცვავდნენ ერთმანეთს. 1343 წ. 15 დეკემბერსა და 1344 წ. 15 მაისს შორის ქ. თავრიზში ჩობანიანთა მე-ტად საინტერესო შეხვედრა შემდგარა. რადგანაც ემირები ერთმანეთს არ ენდობოდნენ და არ ინდობდნენ, მათ გადაუწყვეტიათ წერილო-ბითი შეთანხმება დაედოთ. აქ შეყრილან ემირი სურღანი და სოფი-ტანი (ჩობანის ერთ-ერთი გამორჩენილი ძე), ჩობანისეული შვილიშვილი მელიქ აშრაფი და ჩობანის ძეყი ილდა-ბასთი. ამ ემირებს წერილობი-თი შეთანხმებით დაუდგენიათ, ვის რა ტერიტორია უნდა სჭეროდა მათ, ე. ი. ტ ე რ ი ტ ო რ ი ე ბ ი ს, დ ა პ ყ რ ო ბ ი ს შ ე მ დ ე გ. თავრი--

13 ჯ. ო დ ი შ ე ლ ი, დასახ. სტატია, 89—90.

14 ძეგლი ერისთავთა, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 110; აგრეთვე „ცხოვრება საქართველოისა" (პარიზის ქრონიკა), თბ., 1980 გვ. 38.

15 თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა, ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა, გვ. 71—72.

ზის თათბირზე დაუდგენიათ, რომ ემირ სულთანს დაუმორჩილებია, რასაც კი იგი დაიპყრობდა თავრიზის კარიბჭიდან სულთანიემდე მეორე მხრივ. რა ტერიტორიის დაკავებასაც მელიქ აშრაფი შეძლებდა. მარანდიდან და ნახჭევანიდან რუმის მიმართულებით, ყველაფერი მას დაექვემდებარებოდა: ხლათ არანი, შირვანი და საქართველო უნდა მიეკუთვნებოდა იაღი-ბასთის[16]. ეს უნიკალური ცნობა შეიხ უვეისის ისტორიას დაუცავს. თუმცა დღემდე ანალიზის საგნად არ გამხდარა. თვითმხილველი სპარსელი ავტორის ეს და ზევით მოყვანილი ცნობები თავისთავად ბევრის მეტყველია. განსაკუთრებით უნდა მიექცეს ყურადღება იმ გარემოებას, რომ შეთანხმებაში ყველაგან ლაპარაკია იმ ტერიტორიებზე, რომლებიც ჩობანიანებს 1343 წ. შემდეგომ უნდა დაეკავებინათ თავისად. ე. ი. დაბეჯითებით შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ მანამდე (და მას შემდეგაც) საქართველო სავსებით სუვერენული ქვეყანა ყოფილა. ის, რომ ემირ იაღი-ბასთის „წილში მოქცეული" საქართველო არასდროს არ დაუპყრია, იქიდანაც კარგად ჩანს, რომ მალე ამ შეთანხმების შემდეგ, 1344 და 1345 წწ. შორის, იგი სიკვდილით იქნა დასჯილი მელიქ აშრაფის მიერ[17].

ამის საქართველოს დამოუკიდებლობის შესახებ აშკარად ლაპარაკობს კიდევ ერთი საყურადღებო ცნობა. გადმოგვცემს რა 1347—1348 წწ. სულთანიაში შექმნილ სიტუაციას, იგი წერს: „მელიქ აშრაფი ერთხელ კიდევ შევიდა თავრიზში და ძალით ათასი მშვიდობიანი მოუშვა ადერბაიჯანის და არანის (საჯიჯავნო). ისინი იმას იქმოდნენ, რაც მოესურვებოდათ. მოსახლეობაში ამოხდომილი სასოწარკვეთილება. მათ ყველამ მიატოვეს მშობლიური მხარე და ნაწილი წავიდა ჯილანში (ხომ არ უნდა იყოს გილანი? ე. კ.), ნაწილი შირვანში და დეშტი ყიფჩაყში (ოქროს ურდო. ე. კ.), ნაწილმა კი საქართველოს მიაშურა"[18] (ხაზი ჩვენია. ე.კ.) მაშასადამე, მელიქ აშრაფის ტირანიით შეწუხებული მოსახლეობა თავის გადასარჩენად, სპარსელი ავტორის მოწმობით, თურმე სხვა ქვეყნებთან ერთად, საქართველოშიც გარბოდა. ვფიქრობთ, უპრიანი იქნებოდა მეცნიერული მოსალოდნელისათვის მიზიდული საქართველოსთვის თავის შეფარება, თუ აქ ისეთივე პირობები და ჩაგვრა სუფევდა, როგორც არანსა და ადერბაიჯანში (დღევანდელი სამხრეთ აზერბაიჯანი). აშკარაა, ეს ცნობა თავისთავად გამოხატავს: საქართველო ეკონომიკურადაც და პოლიტიკურადაც ჩობანიანთაგან დამოუკიდებელი ქვეყანაა.

1346 წელს საქართველოს [illegible] მეფე განსვენებული [illegible].

---

16 ალ ყუტბი ალ აჰრი, „თარიხ-ი შეიხ უვეის", დასახ. გამოცემა, გვ. 71.
17 იქვე, გვ. 72.
18 იქვე, გვ. 74.

მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში, ყირიმში, [illegible] ოლზე და ევროპაში შავი ჭირი გავრცელდა. [illegible] იმსხვერპლა და ეკონომიკა მოშალა. ამ პერიოდის ქართული საბუთები არ შემორჩა. მაგრამ შავი ჭირის მძვინვარების ამსახველი [illegible] ბანოსიანის მინაწერში ჩვენ [illegible] ნახსენები იყო. 1347 წ. ჭირი მძვინვარებდა საქართველოს [illegible] და ტრაპიზონში, [illegible] 1348 წლამდე გაგრძელდა. [illegible] ეპიდემიას [illegible] მოსახლეობის [illegible] ჰქონია [illegible]. ვახუშტის მიხედვით, 1366 წ. შავ ჭირს ემსხვერპლა ბაგრატ V-ის (1360—1393) მეუღლე ელენე დედოფალი[19]. ის გარემოება, რომ ეპიდემიას XIV ს. 90-იან წლებში ხელმეორედ [illegible], ჩანს სომხური ანონიმური ქრონიკიდანაც. იქ ნათქვამია, რომ 1393 წ. მთელ [illegible] და სომხეთში საშინელი ეპიდემია გავრცელდა[20].

1346 წ. გარდაიცვალა გიორგი V ბრწყინვალე და საქართველოს ტახტზე ავიდა მისი ძე დავით IX (1346—1360). [illegible] არის, რომ გიორგი V შავი ჭირის მსხვერპლი გახდა.

გიორგი ბრწყინვალის ძის — დავითის ეპოქის შესახებ კიდევ უფრო ცოტა ცნობებია შემორჩენილი. „ძეგლი ერისთავთა" მხოლოდ იმას გვამცნობს, რომ მისი ქალიშვილი გულშარი ქსნის ერისთავ [illegible]. წყაროში დავითის [illegible] შემკული — „რომლისა ქებასა თუ შეკრბენ ყოველნი ბრძენნი სოფლისანი, ვერ მისწუთებიან"[21] — ნათქვამია იქ.

ორიოდე შემორჩენილი სიგელიდან ჩანს, რომ დავით მეფის დროს ნიკოლოზ მაწყვერელი (აწყურის ეპარქიის სამცხეში ცენტრალური [illegible]) სრულ მორჩილებას აცხადებს ქართლის კათალიკოსის იოანეს[22] მიმართ. როგორც ჩანს, სამცხე-საათაბაგოს [illegible] ქვეყნის [illegible]. მაწყვერელ ეპისკოპოსსაც გამოყოფის ტენდენცია [illegible]. მაგრამ გიორგი V-ის მიერ [illegible] მის ძეს [illegible] შემოუმტკიცებია[23].

1380 წლის [illegible] წარწერა გვამცნობს: „შეწევნითა და

19 ვ ა ხ უ შ ტ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 262.

20 Армянские источники о монголах, перевод с древнеармянского и комментарий А. Г. Галстяна, с. 87.

21 ძეგლი ერისთავთა, ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 111.

22 ვახუშტის მიხედვით, ამ დროს (1357 წლიდან) ქართლის კათალიკოსია დოროთეოსი, იხ. ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 260; მაგრამ აღნიშნული წყაროს ცნობა უფრო სარწმუნო ჩანს.

23 ერთგულების დაწერილი ნიკოლოზ მაწყუერლისა იოანე კათალიკოსისადმი, ქართული სამართლის ძეგლები, III, თბ., 1970, გვ. 181—182; აგრეთვე, რ. პ ა ტ ა რ ი ძ ე, XIV—XVI სს. ქართული ხელნაწერების ჭვირნიშნები, პალეოგრაფიული ძიებანი, I, თბ., 1965, გვ. 114—115.

ძლიერებითა ვარძიის ღვთისმშობელისათა. ქრონიკონსა ლთ (1351) დაეწყე ხელად ესე, მე მეფეთ-მეფის დავითის ვარძიელმა საწოლელმა მწიგნობარმან...[24]. როგორც ეს ეპიგრაფიკული წყარო დოკუმენტურად მოწმობს, 1350 წ. უკვე ნამდვილად დავით IX, გიორგის ძე, მეფობს და მის ოჯახში ოლღენით-გასხივოსნებული სამეფოებიც უწოდებია. 1355 წელს კი დავით IX-ს იმ დავის გადასაწყვეტადაც მოუცლია, რომელსაც დასაბამი მისი დიდი პაპის დავით ულუს (1249—1270) დროს დასდებია: ორბოძლეულ ფეოდალს (ორბოძლეულთა მიწები, ს. მაროიშვილის გამოკვლევით, ბამისა და ჩვეღუტეთის ხევებში მდებარეობდა) დავით ულუსთვის, როგორც ჩანს, სანადიროდ თეთრი ქორი მიურთმევია: ამის სანაცვლოდ აღფრთოვანებულ მეფეს მცხეთის საკათალიკოსოს კუთვნილი მიწების ხარჯზე ორბოძლეული უხვად დაუსაჩუქრებია. თეთრი ქორის სანუქფოდ ორბოძლეულს მიუღია ჩვეღუტეთის ხევისა და იმერხევის სახმარ-უხმარი სანახები და გლეხები. ულუს ასეთი საქციელი იმდენად უცნაურად აღარ მოგვეჩვენება, თუ გავიხსენებთ, რომ სწორედ ამ პერიოდში დაიწყო საეკლესიო მიწების ე. წ. „გამოწირვის" პროცესი. გრძნობდა რა თავისი „საჩუქრის" საკმაოდ საეჭვო ხასიათს, დავით ულუს ამ მიწებისა და გლეხების უკან დასახსნელი პირობაც დაუდვია: თუ ქართლის კათალიკოსი ორბოძლეულს 12 000 თეთრს გადაუხდიდა, თავის კუთვნილ გლეხებსა და მიწას უკანვე მიიღებდა. მაგრამ როგორც დავით IX გვაუწყებს, XIII ს. 50—70-იანი წლებიდან მის დრომდე ე. ი. თითქმის ერთი საუკუნე, ეს საქმე ვეღარ მოგვარებულა. „ესე ჟამთა შლილობისაგან, არცა მეფეთა მოყვლო, არცა ქათალიკოზსა და მცხეთელთა დაეხსნა და ორბოძლეელს... ყუელა მიმძლავრებით დაეჭირა"[25]. როგორც ჩანს, 1355 წელს მეფეს უკვე სხვა საქმეები მოგვარებული ჰქონდა და ეს გაჭიანურებული კონფლიქტიც მოაგვარა. მან თვითონ გადაიხადა თავისი „პაპის მამისა... დავითისაგან ვაჩუქნით ნაბრძანები" — 12 000 თეთრი და მცხეთის საკათალიკოსოს ძველი კუთვნილება უკანვე დაუბრუნა.

ამ ფრიად საინტერესო სიგელს [illegible] XX ს. დასაწყისში [illegible] მაგრამ თ. ჟორდანიას [illegible] მერე ბროსეც. საქართველოში [illegible] მის მცხეთის საკათა-

24 ვ. ცისკარიშვილი, ჯავახეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959, გვ. 103.

25 თ. ჟორდანია, ქრონიკები... ტ. II, თბ., 1897, გვ. 185. ეს სიგელი, მცა-[illegible] ლიზი ვეღარ მოასწრო. იხ. კ. კეკელიძის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ივ. ჯავახიშვი-[illegible] გვ. 185.



ლიკოსის დავთრებსა და გუჯრებში პირადად უნახავს ეს სიგელი და მისი მოკლე შინაარსიც გადმოგვცა[26]. XIV ს. ბოლოსთვის ხველდურეთი და იმერხევი რომ კვლავ მცხეთის საკათალიკოსოს კუთვნილ მამულებშია, ჩანს 1392 წლის გუჯრიდან[27], რაც ერთხელ კიდევ მოწმობს ამ სიგელის სანდოობას. ამ სიგელის მნიშვნელობა იმიც არის, რომ კარგად გვიხატავს იმ მძიმე და ქრისტიანთა მოშუშების სიტუაციას, რომელსაც ადგილი ჰქონდა საქართველოში XIV ს. შუა პერიოდში. არაპირდაპირ, იგი ერთხელ კიდევ გვარწმუნებს იმაში, რომ 1348 წელს საქართველოში მოწეული უბედურებანი იმ საშინელი სენის შედეგი იყო, რომელიც „ხმამაღლა მოთქმას" (ი. ლ ა ნ გ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 74, შენ. 2) აიძულებდა მთელ აღმოსავლეთს.

როგორც ჩანს, ვახუშტისაც ძალიან მწირი ცნობები ჰქონია დავით IX-ის ზეობის შესახებ. ამით აიხსნება მისი თხრობის ზოგადი და პათეტიკური ხასიათი: „მოვლიდა ესე დავით მეფე სამეფოსა თვისსა ზემო-ქვემოსა, ამერ-იმერთა და განაგებდა, ნადიმობდა და იშვებდა"[28]. ზემოთქმულთან ერთად ეჭვს არ იწვევს ისიც, რომ XVIII ს. ქართველ ისტორიკოსს ისეთი საბუთებიც ჰქონდა ხელთ, რაც დღეს უკვე დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს. ვახუშტი წერს, მაგალითად, რომ დავითის მეუღლეს სინდუხტარი ერქვაო. რომ ეს ცნობა ისტორიკოსს დოკუმენტური წყაროდან აიღო, ჩანს ვახუშტის მიერ თავისი შრომის ბოლოს დართული ქრონოლოგიური ცხრილიდან. 1354 წლის გასწვრივ ვახუშტის მოაქვს დავით მეფისა და დედოფალ სინდუხტარის რომელიღაც წყალობის სიგელის პირველი ფრაზა: „ჩვენ მეფემან დავით და დედოფალმან სინდუხტარ გიწყალობეთ..."[29]. ასევე მოჰდევნო 1355 წლის გასწვრივ მოტანილია სიგელის სიტყვები: „ჩვენ, მეფემან დავით, ყოვლისა საქართველოისამან, გიწყალობეთ..."[30]. არ ვიცით, მხოლოდ აქ ზევით ნახსენები, [illegible] და ქართლის კათალიკოსის დავის შესახებ დავითის გაცემული საბუთი იგულისხმება, თუ სხვა დოკუმენტზეა საუბარი.

1357 წელს, ვახუშტისვე ცნობით, მზე დაბნელებულა. ამას გარდა, მზის დაბნელებას ვახუშტი ახსენებს 1361 და 1372 წწ-შიც[31].

---

[26] M. B r o s s e t, Rapports sur un Voyage... IV rapp. III livr. S/Pg 1852 p. 8.

27 ქართლ-კახეთ-მესხეთის საკათალიკოსო მამულების სითარხნის გუჯარი, ქართული სამართლის ძეგლები, III, გვ. 177.

28 ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა..., გვ. 260.

29 იქვე, გვ. 895 (ქრონოლოგიური ცხრილი).

30 იქვე.

31 იქვე, 1361 წ. მზის დაბნელებას მიხ. პანარეტოსიც მოწმობს. იხ. მისი ტრაპიზონის ქრონიკა, „გეორგიკა", ტ. VII, გვ. 194.



ჩანს, ჯაყელთა რომელიღაც მატიანიდან აქვს ამოღებული ვახუშ-ტის ცნობა ყვარყვარე ბექას ძე ჯაყელის ასულის ქორწინების შესახებ ბაგრატ მიქელ ნარინის ძეზე, 1358 წელს[32].

თავის მხრივ, სპარსული წყარო კიდევ ერთ საინტერესო ეპიზოდს გვაუწყებს უკანასკნელ ჩობანიანთა და საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან. მელიქ აშრაფის უაზრო სისასტიკემ ისეთ ზღვარს მიაღწია, რომ ამ ტირანს საკუთარი მონა-მსახურნიც კი აუ-ჯანყდნენ. ალ ყუტბი ალ აჰრი მოგვითხრობს: „ბაიაზიდი და ალეფი მისი (აშრაფის. ვ. კ.) ძალიან დაწინაურებული მონები იყვნენ. როდესაც მათ დაინახეს, რომ მისი გაუმაძღრობა უკვე საკუთარ მსახურებსაც გადაწვდა, ისინი აჯანყდნენ. ისინი შეიყარნენ განჯასა და ტფილისს შორის და მტ. მტკვარი გადალახეს. (შემდეგ) ისინი შევიდნენ ლიბა-რიტის[33] პროვინციაში, სადაც ორივენი მოკლულ იქნენ. მათი თავე-ბი კი მელიქ აშრაფს გაუგზავნეს"[34]. ამ მოკლე ცნობიდან ძნელია იმის დადგენა, თუ ვინ იყო ლიბარიტი, რატომ შეიპყრო მან აჯანყებუ-ლები და ა. შ., მაგრამ ის კი ცხადია, რომ მდ. მტკვრის გადალახვის შემდეგ შეთქმული ბაიაზიდი და ალეფი საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩნდნენ. როგორც ჩანს, ისინი ამ მხარის (შესაძლოა კახეთის) გამგებლის (ერისთავის), ვინმე ლიბარიტის, თავის მხარეზე გადაყვანას ფიქრობდნენ. იქ ისინი ძალთა მოკრებას აპირებდნენ, რის შემდეგაც თავრიზს შეუტევდნენ. სხვაგვარად აზრი არ ჰქონდა შეთქმულთა ჩრდილოეთით წასვლას. მაგრამ ლიბარიტს (ან საქართველოს მეფეს) სხვაგვარად უფიქრია. მან აჯობინა, მელიქ აშრაფი ტყუილუბრალოდ არ გაეღიზიანებინათ. ამიტომაც, საქართველოში აჯანყებულები სიკვდილით დასაჯეს, მათი თავები კი აშრაფს გაუგზავნეს. ეს მოხდა XIV ს. 50-იანი წლების შუა ხანებში (1353-სა და 1356 წწ. შო-რის), მეფეთ-მეფე დავით IX-ის ზეობისას.

აშრაფის ტირანია კი დღითიდღე მატულობდა. თავის რეზიდენ-ციად მან თავრიზის მახლობლად მდებარე პატარა ქალაქი „რუბ-ი რა-შიდი" აირჩია. ეს ქალაქი ისტორიკოსისა და ფილოსოფოსის რაშიდ ად-დინის მიერ იყო დაარსებული. ამ უმდიდრესმა ფეოდალმა იქ 24 ქარ-ვასლა, 1500 ქულბაქი, 30 000 სახლი, ქაღალდისა და აბრეშუმის სარე-წი ქარხანა, ზარაფხანა და სხვა ობიექტი ააშენა[35]. აქვე იყო რელიგი-ური შენობა „იმამთა რაშიდი". სწორედ თავრიზის ამ გარეუბანში

---

32 იქვე, გვ. 260, 802, 895.

33 ტექსტში სიტყვასიტყვით წერია „ლიბარიკ". გამომცემელი აღნიშნავს, რომ ვერსად დაადგინა მისი მნიშვნელობა.

34 ა ლ ყ უ ტ ბ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 75.

35 ა ლ ი-ზ ა დ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 190.

დაიპყრო ბინა მელიქ აშრაფმა. ალ ყუტბი გვამცნობს, რომ აშრაფმა „ბრძანება გასცა, როგორც კი მისი ლაშქარი გამოვიდოდა, [illegible] წარჩინებულები, მოსამართლეები და უფლისწულები (შაჰზადე) „რუბ-ი რაშიდი"-ში გამოკეტილიყვნენ. ეს განსაკუთრებით თავრიზს ეხებოდა. რადგანაც აქაური მოსახლეობა და სახელმწიფო მოხელეები (ყოველდღე) დადიოდნენ რელიგიურ დაწესებულებაში („[illegible]თი"-ში). მთელი დღე ისინი თავიანთ საქმით იყვნენ დაკავებულნი. საღამოს (ყოველ) საღამოს კვლავ ბრუნდებოდნენ („რუბ-ი რაშიდი"-ში). ქალაქში სასოწარკვეთილება იზრდებოდა და ყველა სიკვდილს ნატრობდა. მას (აშრაფს. — ვ. კ.) ერთი დირჰემიც კი არ გაუღია. მაგრამ შეიძინა კი ყოველგვარი ძალით და უსამართლობით"[36]. იმავე წყაროს ცნობით, მელიქ აშრაფს ნაღდ ფულად, ოქრო-ვერცხლისა და სხვა ძვირფასეულის გარდა, 300 000 ვერცხლის დინარი დაუგროვდა.

ორმოცდაათიანი წლების შუა ხანებში (1356 წლამდე) მელიქ აშრაფი საქართველოს საზღვრებშიც შემოიჭრა. კერძოდ, აშრაფს ქ. ბიჯნისი დაურბევია და ხალხი გაუწყვეტია[37]. მაგრამ ეს მხოლოდ ეპიზოდური თავდასხმა იყო. აშრაფის[38] გამგეობა სამხრეთ აზერბაიჯანში, როგორც მრავალი წყარო, მათ შორის ალ აჰრი მოწმობს, სასტიკი და დაუნდობელი აღმოჩნდა. მოკლე ხანში მან მთელი მოსახლეობის ზიზღი და მტრობა დაიმსახურა. მის წინააღმდეგ დიდი აჯანყებანი მოეწყო თავრიზში 1346/47 წწ. და არანში 1351/52 წლებში[39]. მალე აზერბაიჯანის მოსახლეობის მოწვევით ჩრდილოეთიდან აშრაფის წინააღმდეგ გამოილაშქრა ოქროს ურდოს ყაენმა ჯანი-ბეკმა. ამ ყაენმა განახორციელა ჩრდილოეთის ურდოს დიდი ხნის ოცნება და ილხანთა შემკვიდრე ჩობანიანების სახელმწიფო საბოლოოდ გაანადგურა. ჯანი-ბეკმა აშრაფი ტყვედ ჩაიგდო და სიკვდილით დასაჯა[40]. როდესაც შეპყრობილი აშრაფი თავრიზში ჯანი-ბეკთან მიჰყავდათ, მოსახლეობა მას ლანძღვით ხვდებოდა და სახლების სახურავებიდან ქვიშასა და ნაცარს აყრიდა. ეს მოხდა 1356 წ.[41]. ასე უსახელოდ დასრულდა ჩობანიანების ბატონობა. ალ ყუტბის სიტყვით, აშრაფის მიერ ნაძარცვი მთელი ქონება, „საქონლის ჯოგები და მისი საკუთარი შვილები, და დედაც კი

---

36 ალ ყუტბი ალ აჰრი, შეიხ უვეისის ისტორია, დასახ. გამოცემა, გვ. 75.

37 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თხზ., ტ. III, თბ., 1982, გვ. 180 (შეცდომით ივ. ჯავახიშვილს მელიქ აშრაფი ჯალაირიანად მიაჩნია).

38 ფორმალურად ამ დროს აშრაფმა ტახტზე დასვა მარიონეტი ყაენი ანუ შირვანი (1343—1350).

39 ა. ალი-ზადე, დასახ. წიგნი, გვ. 335.

40 D'Ohsson, Histoire des Mongols, t. IV, p. 740—741.

41 В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов, т. II, 1941, с. 230—232.

ჯანი-ბეკმა ოქროს ურდოში წაასხა...“[42]. „ასე აღიკვეთა ირანში უძლე-
ბობა“ — დასძენს იგი.

ჯანი-ბეკი სწრაფად უკანვე ოქროს ურდოში გაბრუნდა. თავრიზის ტახტზე კი მოადგილედ თავისი ვაჟი ბერდი-ბეკი დატოვა. მაგრამ აზერბაიჯანში მისი ყოფნაც არ აღმოჩნდა ხანგრძლივი. გაიგო რა მამის ავადმყოფობის ამბავი, იგი სწრაფად გაეშურა ოქროს ურდოს დედაქალაქ სარაიში, გზად-[illegible] მოიხსენია და [illegible] გამოცხადდა. ყველაფერი ეს ძალიან სწრაფად 1356-1357 წწ. განხორციელდა. ნათელია, აზერბაიჯანის გამგებლობა ბერდი-ბეკმა თავის ერთ-ერთ ამირას ახიჯუკს ჩააბარა. მაგრამ ამ უკანასკნელმა, როგორც კი ბერდი-ბეკი გაემგზავრა, მაშინვე თავი დამოუკიდებელ მმართველად გამოაცხადა და დამხობილი მელიქ აშრაფის მომხრეები შემოიკრიბა.

როგორც ადრე იყო აღნიშნული, ნაპოვნია მონეტები, რომლებიც მოჭრილია თბილისში, ჯანი-ბეკის და ბერდი-ბეკის სახელით. ამ ფაქტმა ნუმიზმატებს (გ. დუნდუა, ც. ლევაბერიძე) აფიქრებინა, რომ დარუბანდის გარდა, ჯანი-ბეკის ლაშქრის ნაწილმა, დარიალის გზით, თბილისზეც გაიარა[43]. ჩვენი აზრით, ასეთი ვარაუდი საფუძველს მოკლებულია. ჯერ ერთი, არც ერთ წყაროში საომრად აზერბაიჯანში ჯანი-ბეკის ლაშქრობის მარშრუტად, დარუბანდის გასასვლელს გარდა, სხვა გზა დასახელებული არ არის. გაუგებარია, რა მიზეზით უნდა გამოერჩინოდათ დარიალის გზა ამ ამბების დაწვრილებით აღმწერ თანამედროვე ავტორებს. არაერთგზის ციტირებული სპარსული თვითმხილველი ავტორი ალ ყუტბი ალ აჰარი წერს, რომ ჯანი-ბეკმა: „მან თერაქი გადალახა და დერბენდს ჩავიდა. აქედან იგი შირვანში შევიდა და მელიქ აშრაფს მაცნე გაუგზავნა ასეთი დანაბარებით: „მე მოვდივარ, რათა ჰულაგუს ულუსი ჩემად დავიკავო...“ შემდეგ, იმავე წყაროს ცნობით, ჯანი-ბეკმა თავისი მრავალრიცხოვანი ლაშქრით მდ. მტკვარი გადალახა და [illegible] ქალაქები აიღო და სარაბი. სწორედ ამ ქალაქის მიდამოებში გაიმართა მთავარი ბრძოლა აშრაფისა და ჯანი-ბეკის ჯარებს შორის[44]. ის, რომ ციტირებული ავტორი სხვა წყაროებს გარდა, უშუალოდ ბრძოლის მონაწილე თვითმხილველთა მონათხრობს ეყრდნობოდა, ჩანს მისი ერთი ფრაზიდან, რომელიც ქ. სარაბის მახლობლად გა-

---

42 ალ ყუტბი ალ აჰარი, დასახ. შრომა, გვ. 78.

43 გ. დუნდუა, ერთი ფურცელი საქართველოსა და ოქროს ურდოს ურთიერთობის ისტორიიდან XIV-ს-ში, ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით, ივ. ჯავახიშვილის 100 წლისთავისადმი მიძღვ. კრებული, თბ. 1976, გვ 319—323; ც. ლევაბერიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 24.

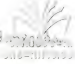
44 ალ ყუტბი ალ აჰარი, „თარიხ-ი შეიხ უვეის“, დასახ. გამოცემა, გვ. 76—78.

მართულ ბრძოლაში ამირაფიანთა ჯარის დანაკარგს — 2 თუ 3 000 კაცს შეადგენს. ალ ყუტბი წერს: „ამ ცნობის (ე. ი. დაღუპულთა რიცხვის შესახებ — [illegible] ე. კ.) სიმართლე მთხრობელის კისერზე იყოს"-ო[45]. უფრო მეტიც, იმავე ავტორის მოწმობით, ჯანი-ბეკი უკანაც იმავე გზით გაბრუნდა და დერბენდზე გავლისას თავი ცუდად იგრძნო[46].

მერიეც, კიდევაც რომ დავუშვათ, რომ ჯანი-ბეკის ლაშქრის ერთმა მცირე ნაწილმა (მეტიც ვთქვათ, რომ დარიალის ვიწროებში [illegible] ლაშქრის მოძრაობა საკმაოდ გაძნელდებოდა და თანაც ჯარის [illegible] რაოდენობით ამ გზით გადალახულიყო წყაროებს არ გამორიცხავთ) დარიალზე [illegible] მხოლოდ გავლა საკმარისი იქნებოდა იმისთვის, რომ აქ მაშინვე მოეჭრათ მონეტა ოქროს ურდოს ყაენთა სახელით? თანაც, არა მარტო იმეღინებული ყაენის ჯანი-ბეკის, არამედ, რაც უფრო დაუჯერებელია, სარაისა და თავრიზის ტახტის მხოლოდ მომავალი მემკვიდრის — ბერდი-ბეკის სახელითაც? იმავე დროს, ჯარის ამ სავარაუდო ნაწილს ძალიან უნდა ეჩქარა, რომ ჯანი-ბეკის მთავარი ძალებისათვის მიესწრო ადერბაიჯანში გენერალური ბრძოლის დამთავრების დროს და საკუთრივ, [illegible] მას თბილისში მონეტის მოჭრისათვის (სრულიად რომ გამოვრიცხოთ ამ საკითხთან დაკავშირებით საქართველოს მესვეურთა ნება-სურვილი).

აქვე აუცილებლად უნდა გავიხსენოთ ის ფაქტიც, რომ [illegible] ამავე დროს (1356—1357 წწ.) თბილისის ზარაფხანა მონეტებს ჭრის ჯალაირიანების: ჰასან ბუზურგის და მისი ძის შეიხ უვეისის სახელითაც. ეს იმ დროს, როცა ალ აჰრის, შეიხ უვეისის კარის ისტორიკოსის დოკუმენტური მოწმობით (იხ. ზევით), ამ ჯალაირიანებს საქართველოსთან არავითარი საქმე არ ჰქონიათ და არც თბილისზე გაუვლიათ. ამას ხაზგასმით მოწმობს აზერბაიჯანელი მკვლევარი ა. ალი-ზადეც, რომელიც ჯალაირიანთა სამფლობელოების დასახელებისას (აზერბაიჯანი, ამიერკავკასია და არაბეთის ერაყი, სომხეთი, ქურთისტანი) საქართველოს საერთოდ არ ასახელებს[47]. ამგვარად, აქ საქმე, როგორც წინა თავში (§ 1) იყო აღნიშნული, სულ სხვა ვითარებასთან გვაქვს და ჯუჩიანთა და ჯალაირიანთა სახელით ფულის გამოშვება მხოლოდ თბილისზე [illegible] არ აიხსნება. ჩვენი აზრით, ქართული სამეფო კარი ფხიზლად ადევნებდა თვალს ვითარებას სოლტანიეს კარზე მიმდინარე პროცესებს და [illegible]

45 ალ ყუტბი ალ აჰრი, „თარიხ-ი შეიხ უვეის"-ი, დასახ. გამოცემა, გვ. 78.
46 იქვე.
47 ა. ალი-ზადე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 336. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, გაუმართლებელია ც. ლვაბერიძის მიერ საქართველოს ხელაღებით მიკუთვნება ჯალაირიანებისადმი, იხ. მისი დასახ. ნაშრომი, გვ. 44.



მიიღეთო, რომელ ამათს იპოებოდა უპიროვნება და გამოყენება საქართველოში საიანადო ყალის მონეტა იჭრებოდაო"[48].

როგორც აღვნიშნეთ, ბერდი-ბეგმა თავრიზში თავის ნაცვლად დატოვა ახიჯუკი, მაგრამ მისი მმართველობაც არ აღმოჩნდა ხანგრძლივი. 1358 წელს მის წინააღმდეგ დიდი ძალებით გაილაშქრა შეიხ უვეისმა. ჰასან დიდი ჯალაირის ვაჟმა ახიჯუკი სასტიკად დაამარცხა. 1358 წ. 6 აგვისტოს შეიხ უვეისი შევიდა თავრიზში და თავისი რეზიდენცია გამართა სწორედ იმ „იმარათ-ი რაშიდიში", სადაც ადრე აშრაფ ჩობანიანი იყო დაბინავებული. მართალია, იმჟამად უვეისმა ამ გამარჯვებით ვერ ისარგებლა და ბაღდადს გაბრუნდა. მაგრამ უკვე მომდევნო წელს ახიჯუკის ძალები გაანადგურა მუზაფარიანმა მუბარიზ ად-დინ მუჰამად იეზდელმა[49]. მუზაფარიანები ილხანთა გადაშენების შემდეგ გამოვიდნენ ასპარეზზე. ისინი თავდაპირველად მხოლოდ ქ. იეზდს ფლობდნენ (1313 წ-დან), შემდეგ კი მიიერთეს ქირმანი (1341), ფარსი შირაზითურთ (1354) და სპარსეთის ერაყის დიდი ნაწილი ისპაჰანითურთ (1358). აშკარაა, რომ მათი სახელმწიფოს გაფართოების თარიღები ყოფილი საილხანოს დასუსტების ახალ საფეხურს მოწმობს. მუზაფარიანთა სახელმწიფომ 1393 წ.-მდე იარსება.

მუბარიზ იეზდელის გამარჯვებაც არ აღმოჩნდა ხანგრძლივი. რამდენიმე დღეში მან თავრიზი დატოვა, რადგანაც გაიგო, რომ იქით კვლავ უვეისი მოემართებოდა. თავრიზი რამდენჯერმე გადავიდა ხელიდან-ხელში. საბოლოოდ კი იგი უვეისმა დაიმორჩილა. ახიჯუკი და მისი მომხრეები სიკვდილით დასაჯეს[50].

ასეთი ვითარებაა საქართველოსა და ყოფილი საილხანოს ტერიტორიაზე დავით გიორგის ძის ზეობისას.

დავით IX-ის ეპოქის შესახებ კიდევ ორიოდე ცნობის მოტანა შეიძლება ბიზანტიური წყაროს მოწმობით. დავითის — „თბილისის მეფის" ასული გულქანი ტრაპიზონის იმპერატორის უმცროს ძეზე — მანუელზე იყო გათხოვილი[51]. 1377 წელს გულქან-ხათუნი გონიოდან ჩავიდა ლაზეთში, გონიოსა და ხოფს შორის, ამჟამად უწოდებენ „ქვიშის ფაშა")[52] ჩასულა. სადაც მას შეხვდნენ ტრაპიზონის იმპერატორი და მისი ძმა. ერთი წლის შემდეგ, 1378 წელს, ქორწინება შედგა, რომლის დროსაც გულქან-ხათუნისთვის სახელი გამოუცვ-

---

[48] დ. კაპანაძე, ქართული ნუმიზმატიკა, თბ., 1969, გვ. 100.

[49] ალ უბაბი ალ აჰრი, დასახ. გამოცემა, გვ. 11—12 (შესავალი).

[50] იქვე, გვ. 12.

[51] მიხეილ პანარეტოსი, ტრაპიზონის ქრონიკა, „გეორგიკა", ტ. VII, გვ. 207.

[52] ი. სიხარულიძე, ჭანეთი, I, ბათუმი, 1977, გვ. 46—47.



ლიათ და ბედნიერი უწოდებიათ[53], იქვე ნათქვამია, რომ [illegible] „[illegible]", როგორც ჩანს, საქმე [illegible] სამცხის სპასალარის, [illegible][54]. ამგვარად, გამოდის, რომ დავით IX მეუღლე სინკლიტიკი ([illegible] მან სხვა ქალი ითხოვა) ალბედნია და ყოფილა. მკვლევართა შორის დავას იწვევს ის საკითხი, პანარეტოსის მიერ ნახსენები „თბილისის მეფე" დავითი ნამდვილად დავით გიორგი ბრწყინვალის ძეა, თუ იგი ბაგრატიონთა რომელიმე გვერდითი შტოს (მაგ. ალასტანელთა) წარმომადგენელია. ყოველ შემთხვევაში, სარგის კაკაბაძე ამ უკანასკნელი აზრის დასაბუთებით ცდილა[55]. ალ. გამყრელიძის აზრით, ამ დავითის ალასტანელობა თუნდაც იქიდან არ [illegible], რომ ალასტანელებს [illegible] თბილისი [illegible][56]; მაგრამ მეცნიერი იქვე აღნიშნავდა, რომ ასეთი გაიგივება (დავით თბილისის მეფისა და დავით IX-სა) თითქოს ეწინააღმდეგება სადედოფლოს — გულქანის და [illegible] ასაკი, სადედოფლო 1377/78 წელს — 17 წლის მაინც უნდა ყოფილიყო (რადგან მამამისი მეფე დავითი 1360 წ. გარდაიცვალა), მაშინ, როცა მანუელ ტრაპიზონელი 1364 წ. დაიბადა და, ამგვარად, სადედოფლო მასზე სულ ცოტა [illegible] წლით უფროსი გამოდის[57]. ეს უხერხულობა ადვილად მოიხსნება, თუ გავითვალისწინებთ ბერძნული წყაროს ცნობას იმის შესახებ, რომ გულქანი მანუელისთვის კი არ იყო განსაზღვრული საცოლედ, არამედ მისი უფროსი ძმის ანდრონიკესათვის, რომელიც 1355 წ. იყო დაბადებული[58] იგივე წყაროს მოწმობით. ეს ქორწინება არ შედგა უბედური შემთხვევის გამო, რადგანაც უფლისწული ანდრონიკე 1376 წელს სასახლიდან გადმოვარდა და გარდაიცვალა[59]. ამის გამო იყო სწორედ, რომ „საქორწინო პირობა", რომელიც დადებული იყო იმპერიასთან, თბილისის მეფის დავითის ასულისათვის", არ დაარღვიეს და ჭაბუკ მეფე მანუელს, ანდრონიკეს ძმას, რამდენადმე უფროსი ქალიშვილი შერთეს ცოლად. ვფიქრობთ, ეჭვს არ იწვევს, რომ ეს საქორწინო შეთანხმება [illegible] პოლიტიკური ხასიათის [illegible] და ამიტომაც მისი დარღვევა

---

53 მ. პანარეტოსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 208.

54 იქვე, გვ. 183 (კომენტარები).

55 ს. კაკაბაძე, წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, I, თბ., 1914, გვ. 139, 140 და სხვ.

56 მიხ. პანარეტოსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 183.

57 ტრაპიზონის ქრონიკა, ალ. გამყრელიძის გამოცემა, გვ. 183, (კომენტ. № 149).

58 იქვე, გვ. 31.

59 იქვე, გვ. 41.

დაუშვებლად მიიჩნიეს. შეიძლება ვივარაუდოთ ისიც, რომ შეთანხმებას გარკვეულად მოწინააღმდეგებიც აღმოუჩნდნენ (ბიზანტიის [illegible] მომძლავრებული თურქების მხრიდან) და ტრაპიზონის იმპერატორის უფროსი ძის სასახლიდან „გადმოვარდნა" სწორედ საქორწინოდ გამოცხადებული თარიღის წინ, შემთხვევითი ინციდენტი არ იყო. ამ პერიოდში საქართველო-ტრაპიზონის მჭიდრო განახლებული კავშირის დასტურდება თუნდაც დავით IX-ის ძის ბაგრატის ტრაპიზონის იმპერატორის ასულ ანაზე დაქორწინების ფაქტიდანაც[60]. ამგვარად, გულქან-ევდოკია ჩვენ უდავოდ საქართველოს მეფის დავით IX-ის, და არა რომელიმე პროვინციის მეფის, ასულად მიგვაჩნია. ამას გარკვეულად შეიძლება მოწმობდეს მისი სახელიც (გულქანი), რადგანაც, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, დავით IX-ის მეორე ქალიშვილს, რომელიც ქსნის ერისთავ ივანეზე იყო გათხოვილი, გულშარი ერქვა. ალბათ რომ, ადვილი მოსალოდნელია, დავითის ასულებს მსგავსი სახელები: გულქანი და გულშარი რქმეოდათ.

1382 წ. 19 ივნისს გულქან-ევდოკიასა და მანუელს შეეძინათ ვაჟი, რომელსაც ტრაპიზონელი პაპის სახელი ბასილი დაარქვეს[61].

1360 წელს დავით IX გარდაიცვალა და იგი შეცვალა მისმა ძემ ბაგრატმა[62]. ამ თარიღის შემოწმება დღესდღეობით შეუძლებელია, მაგრამ ვახუშტის მიერ ქრონოლოგიურ ცხრილში ამ თარიღთან ნახსენები „ჟუჟამი ბარათიანთა"[63] და აგრეთვე მის მიერ ადრე დამოწმებული „იმერეთის გარიგების წიგნის" ქრონიკალური სია გვაფიქრებინებს, რომ ეს ცნობა ნდობას იმსახურებს. ამგვარად, 1360 წ. გამეფდა ბაგრატ V, ქართული და უცხოური წყაროების მიხედვით „დიდად" წოდებული. წყაროთა სიმცირისა და ფრაგმენტულობის გამო გაურკვეველია, თუ დამსახურებისთვის ეწოდა ბაგრატს ეს საპატიო წოდება. მიქაელ პანარეტოსი მას რამდენჯერმე ახსენებს თავის თხზულებაში. პირველად იგი ნახსენებია 1367 წ. ამბებთან დაკავშირებით, როდესაც მაკრიალში (მაკრისგიალოსში) ჩასული ტრაპიზონის კეისარი თავის საპატარძლო ქალიშვილ ანასთან ერთად, „რომელიც უნდა მისთხოვებოდა ცოლად იბერთა და აფხაზთა მეფეს ბატონ ბაგრატ ბაგრატიონს"[64]. შემდეგ ბაგრატ V დასახელებულია 1372 წელს. მიქაელ პანარეტოსი წერს: „ნ ავგისტოს წყვეტით ლაზიკაში და... შეეხვედრი ბაგრატ მეფე. მას

60 ტრაპიზონის ქრონიკა, ალ. გამყრელიძის გამოცემა, გვ. 38, 40, (კომენტ. № 149).

61 იქვე, გვ. 43 — 44

62 ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა..., გვ. 260.

63 იქვე, გვ. 895.

64 მ. პ ა ნ ა რ ე ტ ო ს ი, „ტრაპიზონის ქრონიკა" (ალ. გამყრელიძის გამოცემა), გვ. 38.

შემდეგ მივედით ბათუმს.... გავყიდეთ 2 კატარღა და 40-მდე ნავი. ვ[illegible] ვებრძოლეთ გურიელს, რომელიც მეფესთან პატივისცემისათვის ემორჩილებოდა"[65] როგორც გადმოგვცემენ. შესაძლოა, ცნობაში ნახსენები გურიელი — კახაბერ გურიელი, ერისთავთ-ერისთავი, გიორგი დადიანის ძე იყო[66]. ბაგრატ მეფეს მაღალი ეპითეტებით იხსენიებენ სომეხი ქრონისტებიც. XIV ს. მიწურულს სანაჰინის მონასტრის ერთი გადამწერი მას უწოდებს „ძლევამოსილ, მამაც მეფე ბაგრატს" და იქვე დასძენს, რომ „მის დროში დიდი მშვიდობიანობა იყო საქართველოში"[67].

თემურ-ლენგის შემოსევასთან დაკავშირებით მ. პანარეტოსი კიდევ ერთხელ ახსენებს საქართველოს მეფეს. ამ კონტექსტში ტრაპიზონელი მემატიანე მას „გამოჩენილ სარდალ ბაგრატ მეფეს"[68] უწოდებს. ივ. ჯავახიშვილი ვარაუდობდა, რომ ბაგრატმა სახელი და დიდება თემურ-ლენგის შემოსევებამდე მოიპოვა[69]. მართლაც, როგორც ჩანს, ეს ასეც იყო, რადგან კოჭლ ნამოწლოლართან ორთაბრძოლაში ბაგრატს მაინც და მაინც დიდი სახელისთვის ვერ უნდა მიეღწია. სომეხი ისტორიკოსის თომა მეწოფეცის სიტყვით, „იგი (ბაგრატი. — ვ. კ.) დიდძალი ძღვნით, მორჩილებით ეახლა ბილწ ხელმწიფეს (თემურ ლენგს — ვ. კ.) ხოლო მან, ალსავსემ სატანის ბოროტებით, რჯული დააგდებინა მას"[70]. მართალია, ამავე ავტორის და ახალი ქართლის ცხოვრების მოწმობით, ეს ბაგრატის ტაქტიკური ნაბიჯი იყო და შემდეგ მან შვილებთან ერთად თემურს შეუტია. 12 000 მისი მხედარიც ამოწყვიტა, ბაგრატმა საბოლოოდ საგრძნობ წარმატებას მაინც ვერ მიაღწია[71].

ვახუშტი ბატონიშვილის სიტყვით, ბაგრატი ქუთაისში უკურთხებიათ მეფედ. შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ როგორც მამამისი, დავით IX, [illegible] გარდაიცვალა და გელათს დაკრძალეს, ამიტომ ბაგრატიც იქვე აკურთხეს სრულიად საქართველოს მეფედ[72]. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ქუთაისში კურთხევა განპირობებული იყო ორივე სამეფოს

65 იქვე, გვ. 40.

66 იქვე, გვ. 81 (კომენტ. № 144).

67 ა. აბდალაძე, სომხურ ხელნაწერთა ანდერძების ცნობები საქართველოს შესახებ... გვ. 26.

68 მ. პანარეტოსი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 45.

69 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III (1966), გვ. 408; მისივე, ქართველი ერის ისტორია, წ. III, 1986, გვ. 181.

70 თ. მეწოფეცი, ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა, თბ., 1987, გვ. 24.

71 იქვე, გვ. 24—25; ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, ქართლის ცხ., ტ. II, თბ., 1959, გვ. 329—330

72 ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 261.

(ლიხთ იმერის და ამერის) [illegible] მიერ [illegible] „ძველი წესი“-ს შესაბამისად.

ვახუშტის ხელთ ჰქონია ერთი საინტერესო ცნობა, რომლის თანახმად 1362 წელს სვანები აჯანყებულან, დიდი ლაშქრით გადმოსულან ქუთაისში, დაურბევიათ და გადაუწვავთ ქალაქი[73]. რამ გამოიწვია სვანთა ეს ჯანყი, უცნობია. მართალია, XIII—XIV სს. სვანური საბუთები ალაპარაკებენ, რომ „მეფისა ყმანი შემოსულვანან ქუეყანასა [illegible]“ და „[illegible] საქმესა [illegible]“-ო[74]. მაგრამ ქუთაისის დაწვას რაიმე უფრო მნიშვნელოვანი მიზეზი [illegible]. [illegible] შესაძლოა, ბაგრატმა სვანთა საერისთავოში სასულიერო [illegible]ბის [illegible], რაც სვანთა [illegible] წინააღმდეგობას წააწყდა. [illegible] ფაქტი, რომ XIII—XIV სს. ზოგიერთ სვანურ [illegible] დოკუმენტში საქართველოს მეფე [illegible] და [illegible] დასავლეთ საქართველოს მეფე კონსტანტინე [illegible][75]. აჯანყების ცენტრი, როგორც ჩანს, [illegible] იყო: ამასთან „[illegible]“ სვანთა რიცხვი საკმაოდ დიდი ყოფილა. [illegible] ბაგრატ მეფეს [illegible] შემოეკრიბა „სახლი სრულიად [illegible]“, [illegible] ნაცხმი[76]. ვახუშტი გვამცნობს, რომ როცა [illegible] ბაგრატმა [illegible]კახთა, რაჭველთა, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] ძალით [illegible]. [illegible] („[illegible]...“). სვანთა [illegible] ბაგრატმა, [illegible] გაიქცნენ. [illegible], მეფემ [illegible] „[illegible]“ ჰყვნა“[77].

ამავე [illegible] დაურბევიათ. [illegible] თვის არ ეცალა და სამცხე დაურბევიათ. მაგრამ ბაგრატმა 12 000 მხედარი აარჩია და თურქებს [illegible]. [illegible] ([illegible]) [illegible] ბაგრატ [illegible] (რ[illegible]) [illegible] თურქებს[78]. [illegible] V-მ თურქები [illegible] და [illegible].

---

73 იქვე.

74 ვ. სილოგავა, სვანეთის წერილობითი ძეგლები, I, თბ.,1986, გვ. 134 (№ 30) და გვ. 138 (№ 37).

75 [illegible] კონსტანტინე მეფეთ მეფისა [illegible]. სვანეთის წერილობითი ძეგლები, გვ. 102 ამ მხრივ, განსაკუთრებით საინტ. [illegible] ხატის (XIII—XIV) წარწერა. იქ კრებითად [illegible] „მეფენი ბაგრატუნიანნი“.

76 ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 261.

77 იქვე.

78 იქვე, გვ. 262.

შემდეგ მეფის ძლიერების შემყურე მთელი საქართველო „დამორჩილებულ იყო" და „აღორძინებულ იყო ძღვნებული". როგორც ჩანს, ამ პერიოდისათვის უნდა გულისხმობდეს ჩვენი წყაროები სომეხი ავტორი, რომელიც ბაგრატ V-ს ცოლის „ლერი (ლომა) მშვენიერებისთვის" ყმადაც მოიხსენიებს. 1366 წელს საქართველოში კვლავ თავი იჩინა მახლობლივე „მომსვლელმა" სენმა. ჩანს, სწორედ შავი ჭირის ეპიდემიაზე მიუთითებს, რომელსაც მოჰყვა ქართველი ემიხედვით. მ. პანარეტოსის მოწმობით, 1363 წელს ეს მოდებული ყოფილა თურქებს შორის[79]. შესაძლოა, საქართველოშიც მათვე შემოიტანეს. 1382 წლისთვის კი თვით ტრაპიზონში გავრცელებულა საშინელი რაღაც მასობრივი სენი. ალ. გამყრელიძის განმარტებით, შესაძლოა, ამ სენშიც შავი ჭირი იგულისხმებოდეს[80]. 1369—1370 წწ. ქოლერის ეპიდემია მძვინვარებდა ქ. თავრიზში. ხოლო ერთი აშკარად გაზვიადებული ცნობით, მსხვერპლმა ამ ქალაქში 300 000 მიაღწია[81].

როგორც აღვნიშნეთ, 1366 წელს შავ ჭირს ბაგრატ V-ის მეუღლე ელენეც შეეწირა. ელენესაგან ბაგრატს ორი ძე დარჩა: გიორგი და კონსტანტინე[82]. მომდევნო, 1367 წელს, ბაგრატმა ცოლად შეირთო ტრაპიზონის იმპერატორის იოანე — ალექსი III-ის (1350—1390) ასული ანნა. ანნა 1357 წ. 6 აპრილს იყო დაბადებული. დედამისი თეოდორა ბიზანტიის კეისრის კარზე დაწინდული, ნიკიფორე კანტაკუზინის ასული იყო. ანნა დედოფალი, მისი ძე დავითი და თვით მეფე ბაგრატი შემდეგში ტყვედ ჩაუვარდა თემურ-ლენგს. რომლისაც მან „რამის ცნობით ჩვენ იყვნენ სოფელი (ქალაქი) თბილისი"[83].

1362 წლისთვის, ვახუშტის სიტყვით, სამცხის ათაბაგი ყვარყვარე გარდაიცვალა და ბაგრატ V-მ ნაცვლად მისი ძე მანუჩარ-ქვარყვარე ბექა (II) დასვა[84]. ეს ცნობა ეჭვს იწვევს, რადგანაც დანამდვილებით ვიცით, რომ XIV ს. 80-იან წლებში სამცხის ათაბაგია სწორედ ... ბული ლოდით, რომელსაც ვახუშტი საერთოდ არ ასახელებს. ...

---

79 მ. პ ა ნ ა რ ე ტ ო ს ი, ტრაპიზონის ქრონიკა (ალ. გამყრელიძის გამოცემა), გვ. 36.

80 იქვე, გვ. 85 (კომენტ. № 161).

81 ა ლ ი ზ ა დ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 337.

82 ის. თ ო მ ა მ ე წ ო ფ ე ც ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 25; ვახუშტი შეცდომით ელენე დედოფლის ძედ მიიჩნევს არა კონსტანტინეს, არამედ დავითს, რომელიც მეფეს ტრაპიზონის იმპერატორის ასულთან შეეძინა... თუმცა მან კარგად იცის ისიც, რომ მეფის მეორე მეუღლეს ანნა ერქვა. იხ. ვახუშტი, გვ. 262, 264.

83 მ. პ ა ნ ა რ ე ტ ო ს ი, დასახ. გამოცემა, გვ. 45 (ფრჩხილები ჩვენია).

84 ვ ა ხ უ შ ტ ი, გვ. 262. შდრ. მ. რ ე ხ ვ ი ა შ ვ ი ლ ი, შალვა სამცხის სპასალარი და ათაბაგი, „ძეგლის მეგობარი", № 3, 1983, გვ. 40.

და თავის თავს ბიქა მანდატურთუხუცესის (გარდ. 1308 წ.) მეორე-შვილს უწოდებს[85]. ისე რომ, იგი ყვარყვარე (ან მისი ვაჟი) [illegible] იყოს.

XIV ს. 70-იან წლებში საქართველოში კვლავ მშვიდობიანობაა. გააქტიურებულან ევროპელი კათოლიკე მისიონერებიც. 1373 და 1390 წწ. ფრანცისკანელი ბერები ქ. ახალციხეს სწვევიან და შესახლებიან. იქ თავისი რეზიდენციაც დააარსეს. 1370 წელს საქართველოში ჩამოსულა სოლონიკის არქიეპისკოპოსი (როგორც ჩანს ფრანცისკანელი ანტონი) 25 სხვა ფრანცისკანელ ძმასთან ერთად[86]. 1382 წელს კათოლიკურ „მოქადაგე ძმათა საზოგადოებას" თავისი რეზიდენცია დაუარსებია თბილისსა და ახალციხეში[87].

1373 წ. საქართველოს სამხრეთ საზღვრებს კვლავ თურქი მარბიელნი შეესივნენ. ისინი საქართველოს სიღრმეში ჯავახეთამდე შეიჭრნენ და აქ, ალასტანში, მომთაბარე თურქების ბრძოლა გაუმართა ერთ-ერთმა უკანასკნელმა „პროვინციის მეფეებ" გიორგიმ თურქებს. „ძეგლი ერისთავთას" ცნობით, ხოსია ბაღდადის ძე მეთაურობდა. მეფე გიორგის კი სხვა წარჩინებულებთან ერთად მხარს უმაგრებდა ქსნის ერისთავი ქვენიფნეველი. ბრძოლის დროს ალასტანელი მეფეც და ქსნის ერისთავიც მოკლეს[88]. აშკარაა, რომ „ხოსია ბაღდადის ძე" ქსნის საგვარეულო მატიანის ავტორის, ან გადამწერთაგან დამახინჯებული საკუთარი სახელია. რამდენადაც ვიცით, ის არავის გაუშიფრავს. ჩვენი აზრით, ეჭვს არ უნდა იწვევდეს, რომ საქმე ეხება ყარა-ყოინლუს თურქმანთა ერთ-ერთი ტომის ბელადის ბაირამის (ან ბაირამის) რომელიღაც ძეს. ბაირამი კი წყაროებში სწორედ XIV ს. 60-იანი წლების ბოლოდან — 70-იან წწ. ბოლომდე ფიგურირებს[89]. რაც შეეხება მის ძეს ე. წ. „ხოსია"-ს, ყველაზე უფრო ახლოს ამ სახელთან „ჰუსეინი"-ა. ამგვარად, ვფიქრობთ, საქმე ეხება ვინმე ჰუსეინ ბაირამის ძის, ყარა-ყოინლუს თურქმანის, თავდასხმას სამხრეთ საქართველოზე.

1374 წ. გარდაიცვალა თავრიზის ტახტის მფლობელი შეიხ უვეისი. იგი შეცვალა მისმა ძემ ჰუსეინმა. მას მაშინვე დაუპირისპირდა [illegible]-

85 სამართალი ბექასი და აღბუღასი, ქართული სამართლის ძეგლები, I, თბ., 1963, გვ. 425.

86 ვ. კიკნაძე, საქართველოს ისტორიის ევროპული..., გვ. 163.

87 იქვე.

88 ძეგლი ერისთავთა, ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 110.

89 აბუ ბაქრ ალ ყუტბი ალ აჰრი, დასახ. გამოცემა, გვ. 12 (წინასიტყვაობა); აგრ. ა. ალი-ზადე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 338; აქვე აღვნიშნავთ, რომ „ისლამის ენციკლოპედიაში" არაფერია ნათქვამი ამ ბეირამზე. იქ ნახსენები თურქმანი „ბაირამი" XVI ს-ში ცხოვრობდა.

რი ვასალი შაჰ-შუჯა, მუზაფარიანი, რომელმაც თავი დამოუკიდებ-ლად გამოაცხადა. მან 1375—1376 წწ. ისპაჰანიდან აზერბაიჯანზე გაილაშქრა და თავრიზიც კი ხელში ჩაიგდო, მაგრამ მხოლოდ მცირე ხნით. აბდ არ-რაზაყ სამარყანდის (1413—1482) დაცული აქვს ერთი საინტერესო ეპიზოდი ამ ლაშქრობასთან დაკავშირებით. იგი მოგვითხრობს, რომ როდესაც შაჰ-შუჯამ აზერბაიჯანი დაიპყრო, სხვადასხვა რაიონებსა და ოლქებში თავისი ნათესავები და ვასალები დააგზავნა. შირვანის, არანის, მუღანის და დერბენდის — შემახიის სამართავად მან გაუგზავნია თავისი ძმისშვილი შაჰ მანსური. წყაროს თანახმად, იმდროინდელ შირვანშაჰს მისთვის შეუთვლია, რომ იგი არ აპირებდა თავისი სამფლობელოს დათმობას და ურჩევდა შაჰ მანსურს — გასცლოდა იქაურობას. ამის საპასუხოდ შაჰ მანსურმა მას მისწერა: „...ჩვენ მოვედით აქ და არავისი არ გვეშინია. ჩვენ ბრძოლაში ვიწვევთ ყველას, თუგინდ იგი შირვანიდან, საქართველოდან ან რუმიდან იყოს... ბიძაჩემმა შაჰ-შუჯამ დაიმორჩილა აბუ საიდის რეზიდენცია, დაიპყრო რა მიწები სოლტანიედან საქართველომდე"[90] (ხაზი ჩვენია, ვ. კ.). ამ ტექსტიდან კარგად ჩანს, რომ საქართველო ამ დროს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ერთეული იყო კავკასიაში და მას ასახელებენ ისეთ ქვეყნებს შორის, რომელსაც ანგარიში უნდა გაეწიოს. რაც შეეხება მომდევნო ფრაზას, რომ შაჰ-შუჯამ დაიპყრო ყველა აბუ საიდის კუთვნილი მიწები საქართველომდე, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ „საქართველომდე"-ს გავიგებთ როგორც ტერიტორიებს საქართველოს ჩათვლით, აქ აშკარად შაჰ მანსურის კვეხნასთან უფრო გვაქვს საქმე, ვიდრე რეალურ ვითარებასთან. ამაზე მიუთითებს ჯერ ერთი ამ ხანის პოლიტიკური ერთეულის (მუზაფარიანთა) მესვეურთა ამბიციოზური განცხადებები და პრეტენზიები აბუ საიდის ყოფილ სახელმწიფოს საზღვრებზე; და მეორეც, შაჰ-შუჯასა და მისი ძმისშვილის ბაქიობა კარგად ჩანს იქიდანაც, რომ მათ აზერბაიჯანში მხოლოდ ოთხ თვემდე დაჰყვეს[91]. შემდეგ კი უსიტყვოდ გაბრუნდნენ უკან, ისპაჰანში.

1382 წელს ჯალაირიანი ჰუსეინი საკუთარმა ძმამ აჰმედმა მოკ-ლა და საკუთრივ [illegible] თავრიზის ტახტზე კი თავისით გამოცხადდა (1382—1410 წწ. მეფობდა). თავრიზს მაშინვე შეეცილა მისივე ძმა ბაიაზიდი, რომელმაც აგრეთვე სულთნის ტიტული მიიკუთვნა. ასეთი ვითარება იყო საქართველოს მომიჯნავე ოლქებში ბაგრატ V დიდის მეფობისას.

---

90 აბდ არ-რაზაყ სამარყანდი მითითებულია ა. ალი-ზადეს დასახელებული შრომის მიხედვით, გვ. 380—381.

91 ა. ა ლ ი-ზ ა დ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 338.

თუ ვახუშტის დავუჯერებთ, ბაგრატს ამ პერიოდში რანი, მოვაკანი და დვინი „მოხარკედ აქუნდა“[92]. ალბათ, ეს ცნობა კორექტირებას მოითხოვს, მაგრამ ქართულ წყაროთა უქონლობის პირობებში, ძნელია რაიმეს გადაჭრით თქმა. საინტერესო ფაქტია, რომ იერუსალიმის ერთი სომხური ხელნაწერი, თემურ ლენგთან დაკავშირებით, ბაგრატს „თურქთა მომხრეს“ უწოდებს[93]. თუ ეს წყარო არ ცდება, შესაძლოა, მხოლოდ ის ვივარაუდოთ, რომ მრისხანე მტრის მოახლოვებისას, ბაგრატს უცდია თანხმობა ჩამოეგდო ისეთ ძალასთანაც კი, როგორიც მომთაბარე თურქმანები. მომავალი ყარა და აყ ყოინლუს სახელმწიფოთა დამაარსებლები იყვნენ და რომელთა პერიოდულ თავდასხმებს ბაგრატი პირშივე აღკვეთდა ხოლმე. ვფიქრობთ, ეს ერთადერთი წყაროა, სადაც ბაგრატი თურქების მომხრედ თუ მეკავშირედ იხსენიება.

როგორც უნდა ვივარაუდოთ, ბაგრატს თემურ ლენგის გამოჩენამდე აღდგენითი და აღმშენებლობითი საქმიანობა ენერგიულად უწარმოებია. ამის დამადასტურებლად თითქოს რამდენიმე სიგელიც მოიპოვება. ერთი მათგანი, გერგეტის სამებას და მის საყდრისშვილებს შეეხება, მეორე კი „მთის წმინდა გიორგის“ ყმებს. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ორივე საბუთის ტექსტი დათარიღება ძალიან გაძნელებულია, ამიტომ მათ ხან ბაგრატ V-ის გაცემულად მიიჩნევენ, ხან კი XV ს-ში შეფდენილ ბაგრატ VI-ის საბუთებად. პირველ სიგელში ნათქვამია: „ღვთივ გვირგვინოსანმან, მეფეთა მეფემან ბაგრატ, ესე მტკიცე, უქცეველი ბრძანება და სიგელი“ თქვენ, გერგეტის საყდრისშვილებს, გიბოძეთო. მეფის ძველი სიგელი განუახლებია და გერგეტის საყდრისშვილთა სისხლი შვიდი ნიხრით შეუფასებია. სამწუხაროდ, სიგელი დაზიანებულია და სხვა რამის გარკვევა იქიდან არ ხერხდება[94]. მეორე საბუთი საკმაოდ ვრცელია, იგი სასისხლო სიგელს წარმოადგენს. მისი დათარიღება კიდევ უფრო ძნელს, რადგან ქორონიკონი არ შემონახულა. საბუთის ბოლო კი უთარიღოა. საბუთის გამცემია „ორთავე სახელმწიფოთა: ღმრთით იმერისა და ღმრთით ამერისა თვით-მპყრობელი“, მეფეთ-მეფე ბაგრატი. სიგელში იხსენიებიან აგრეთვე მისი მეუღლე ელენე, ძენი: გიორგი და ალექსანდრე[95].

---

92 ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 263.

93 Из сборника рукописей Иерусалимского Матенадарана, в кн.: Л. Х. Тер-Мкртчян, Армянские источники о Средней Азии VIII—XVIII вв., М., 1985, с. 90.

94 საბუთის უკანასკნელი გამოცემა იხ. თ. სანიკიძე, გერგეტის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, თბ., 1976, გვ. 91, 117

95 განჩინება მთის (წმ.) გიორგის ყმათა სისხლის შესახებ; ს. კაკაბაძე, პატარა წერილები და შენიშვნები, საისტორიო მოამბე, წ. II, თბ, 1924, გვ. 248.

საქმეს ის ართულებს, რომ როგორც ბაგრატ V-ის [illegible]
ისე ბაგრატ VI-ის (1465–1478) [illegible]
[illegible] ყმების სახელებს. ბაგრატ V-ს ჰყავდა [illegible]
[illegible] ხოლო ბაგრატ VI-ის [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
წმ. გიორგის ([illegible]
ლია ლეკნარის წმ. გიორგის სახელითაც) „ახლად აღშენებად და
შეწყობილად". საბუთში [illegible]
ძმუისი, წყნორი, [illegible] ([illegible]?), [illegible] და ა. შ.,
აგრეთვე, სურამი და მასთან ახლო მდებარე სოფ. ფონა[96].

XIV ს. [illegible]
[illegible] საქართველოს სამეფო
კარი და [illegible]
თემურთან შესახვედრად. საბედისწერო [illegible] კი სულ ახლოს იყო მოსული
საქართველოს საზღვრებთან და შეიძლება ითქვას, [illegible]
სუნთქვა უკვე სწვდებოდა ქვეყანას. ბაგრატის მეფობის [illegible]
წელი იდგა, როცა: „უფლის წელთაღრიცხვის 1386 წელს... გამო-
ჩნდა ერთი ყველაზე უბოროტესი და უწყალო მეფე: ლენგ-თემური"[97].
საქართველოში ხანგრძლივი [illegible] იდგა. „მზე დაბნელდა და ქვე-
ყანა [illegible] იქმნა"[98]. თემურის [illegible] ლაშქრო-
ბების შედეგად საქართველო დიდხანს [illegible] წელში.

მონღოლთა ბატონობის შედეგები

მონღოლ-თათართა თითქმის ასწლიან ბატონობას საქართვე-
ლოსათვის [illegible]
[illegible] ფეოდალური საქართველოს ყოფა-ცხოვრების, ეკონომიკის,
პოლიტიკის, სოციალური წყობილების ყველა სფეროსა და ასპექტ[illegible].
დაქვეითდა ქართული ხალხის თვითშეგნება, კულტურა. დამკვიდრდა
[illegible] უცხო წესჩვეულებანი. მონღოლური ლაშქარი

96 განჩინება მთის წმინდა გიორგის ყმათა..., გვ. 248—249.

97 Хачатур Джугаеци, История Персии, ч. I, в кн.: Л. Х. Тер-Мкртчян, Ук. издание, с. 86.

98 ქართლ-კახეთის საკათალიკოსო მამულების სითარხნის გუჯარი, ქართული სამართლის ძეგლები, III, გვ. 189.

შეიჭრა ქართულ ენაში (ეს ეხება ტერმინებს, საკუთარ და ტოპონი-
მურ სახელებს).

მონღოლური საკუთარი სახელების დამკვიდრების კარგი მაგალითია გარეჯის ტეტრალინგვა (1352 წ.)[99] და ქარცების ეკლესიის (XIV ს. I ნახევარი) წარწერები[100]. ამ მხრივ საინტერესოა პირველ წარწერაში ნახსენები საკუთარი სახელები ამირ-სიდი და ალტუხი, მეორეში კი ჯუბანი. საყურადღებოა ისიც, რომ გარეჯის წარწერა (გრაფიტი) ამოკაწრულია ოთხ ენაზე (ქართულ, სომხურ, სპარსულ და უიღურულზე) იმ დროს, როცა მონღოლთა მფლობელობა უკვე მოდუ-შენებული იყო.

გამწვავებული ეკონომიკური მდგომარეობის და მომთაბარული მეურნეობის შემოტევის შედეგი იყო ეკლესიისათვის შეწირული გლეხების საერო პირების მიერ უკან გამოთხოვის („გამოწირვის") პრაქტიკის დაწყებაც[101].

რამდენად დაცემული იყო ხალხის თვითშეგნება, ჩანს კახა თორელის „დაწერილიდან": ამ საბუთის მიხედვით ირკვევა, რომ დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ფეოდალები თურქმანების თავს ესხმოდნენ და: „მონასტერსა და საყდარსაც ღმერთს ემოთოდნენ"[102]. გიორგი V-ის მიერ ქვეყნის გამოხსნისათვის ბრძოლის დროს (XIV ს. 20-იანი წლები) მეფის ლაშქარში შემავალი არაგვისა და ქსნის ერისთავნი ერთმანეთს წაჰკიდებიან. მათი კონფლიქტის მიზეზი მხოლოდ ის გახლდათ, რომ თურმე ქსნის ერისთავის ვიღაცის ქება — „შეიმუსრეს მოიდლნი არაგველთანი"[103]. მათი დამშვიდება გიორგი V ძლივს — დაცვითაც კი ვერ მოახერხებინა, თუმცა მორიგებით — „ძე მეფისა მეზობლად დაეყენებინო"[104], გვამცნობს ეს წყარო.

ყოველივე ზემოაღნიშნულთან ერთად, მონღოლთა მფლობელობის შედეგები საერთო და ტრაგიკული არ იქნება, თუ არ აღვნიშნავთ შემდეგს: მონღოლთა უღელმა თავისი ხანგრძლივობის მიუხედავად, ვერ შეძლო ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს საფუძვლების მოშლა-გარდაქმნა. მონღოლთა ყოფნას საქართველოში სოციალურ სტრუქტურაზე

---

99 Л. М. Меликсет-Беков, Гареджинская тетралингва эпохи монголов (1352), Эпиграфика Востока, ч. VIII, М.—Л., 1953, с. 58.

100 ვ. ცისკარიშვილი, ჯავახეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959, გვ. 118.

101 ჟამთააღმწერელი, გვ. 276; ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, გვ. 396—397; 161—164.

102 კახა თორელის დაწერილი, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, გვ. 59.

103 ძეგლი ერისთავთა, ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II გვ. 107.

104 იქვე, გვ. 108.

მაინც ზედაპირული იყო. მცირე აზიის აღმოსავლეთი ნაწილის (რუმის), ირანისა და შუა აზიის რიგი რაიონებისაგან განსხვავებით, ქართველოში მონღოლთა ბატონობის შედეგად არ შეცვლილა სახოგადოებრივი და სახელმწიფოებრივი წყობილება. ამასთან, საქართველომ შეინარჩუნა „ტერიტორია მის ძველ პოლიტიკურ საზღვრებში, შემორჩა მისთვის დამახასიათებელი სტრუქტურა. აგრარული ურთიერთობანი და სამოხელეო ორგანიზაცია. შენარჩუნებული იყო სამეფო ხელისუფლება, რომელიც მონღოლ ყაენებთან ყმადნაფიცობის ანუ ვასალიტეტის საფუძველზე იყო დამოკიდებულ-დაკავშირებული"[105].

დამახასიათებელია, რომ XIV ს. ანონიმი მემატიანე ჟამთააღმწერელი მონღოლურ-თურქულ ტერმინებს ჩვეულებრივ მარტავს შესაბამისი ქართულის მეშვეობით; ე. ი. მემატიანე გულისხმობს, რომ იმ დროის საზოგადოებას ეს ტერმინოლოგია კარგად არ შეუთვისებია და შესაძლოა მოსახლეობისათვის ისინი გაუგებარი ყოფილიყო.

ყოველივე ეს აიხსნება როგორც ქართული ფეოდალური ტრადიციების სიმტკიცით, ასევე იმ გარემოებითაც, რომ თვით მონღოლ-ილხანთა სახელმწიფო შინაგანი წინააღმდეგობებით სავსე კონგლომერატს წარმოადგენდა. ილხანოში მახინჯი ფორმით იყო შერწყმული მომთაბარულ მეურნეობრივ ფეოდალიზებული მონღოლური სახელმწიფოებრიობა განვითარებულ ირანულ ფეოდალიზმთან, ისე, როგორც პრიმიტიული შამანიზმი — ისლამურ ნორმებთან[106].

უნდა დავასკვნათ, რომ ქართული სახელმწიფოს ფეოდალური სუბსტრატის თითქმის უცვლელად შენარჩუნებამ დიდად შეუწყო ხელი საქართველოს მიერ მონღოლთაგან დამოუკიდებლობის მოპოვების საქმეს.

აქვე გვინდა მოვიყვანოთ საქართველოში მონღოლ ნაცვალთა სია, რომელიც სხვადასხვა წყაროს და ლიტერატურის შედარება-შეჯერების შედეგად დავადგინეთ ან დავაზუსტეთ[107].

1265 — სირმონი (შირამუნი) ჩორმაღანის ძე (რაშიდ ად დინი)

1284 — აჯაი, არღუნ ყაენის ბიძა (რაშიდ ად დინი)

---

105 ვ. გაბაშვილი, მახლობელი აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის მასალები ჟამთააღმწერლის თხზულებაში, მახლობელი აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1968, გვ. 32—33.

106 И. П. Петрушевский. Иран и Азербайджан под властью Хулагуидов, в книге: Татаро-Монголы в Азии и в Европе, М., 1977, с. 235.

107 ასეთი სია მოყვანილია მხოლოდ ბ. შპულერის წიგნში, მაგრამ სია 1316 წ. წყდება და ამავე დროს არაზუსტია, იხ. მისი დასახელებული შრომა, გვ. 352.

1280-იანი წლების ბოლო — 1300-იანი წლების დასაწყისი — ფირ-სულთანი რაშიდ ად დინის ძე (რაშიდ ად დინის მიმოწერა).

1316 — ოლენჯინი, უფლისწული. (ბერთოლდ შპულერი. „მონღოლები ირანში").

1319 — ყურმიში ალინაყის ძე (ვ. ბარტოლდი. ანისის მეჩეთის წარწერა).

1327 — მაჰმუდი, ჩობან ნოინის ძე (ალ-ყალყაშანდი. შენიშვნა ქართველების შესახებ...).

1334 — [illegible] თუ მცირე ხნით — შეიხ ჰასან დიდი ჯალაირი (შეიხ უვეისის ისტორია...).

საგანგებოდ უნდა შევჩერდეთ უკანასკნელ პირზე. შეიხ ჰასან დიდის ნაცვლად დანიშვნის გარემოებებზე. ლევონ ლანგი ამ საკითხსაც თავისი კონცეფციის სასარგებლოდ იყენებს (იხ. ზევით). თუმცა დღემდე ქართველ მეცნიერთაგან საგანგებოდ ამ მხრივ არავის გაუმახვილებია ყურადღება.

დ. ლანგი წერს, რომ 1327 წ. შემდეგ, როცა ჩობანის ძე, შეიხ მაჰმუდი, საკუთარმა ჯარისკაცებმა სიკვდილით დასაჯეს, საქართველოს მონღოლ გამგებლად (ნაცვლად) დაინიშნა იუბალშახი, ყუთლუღშაჰის ძე. ხოლო 1334 წელს „ეს პოსტი გადაეცა შეიხ ჰასან ჯალაირს, ცნობილს „დიდი"-ს სახელით"[108]. ამ ცნობათა წყაროდ ავტორი ასახელებს „შეიხ უვეისის ისტორიას".

ჩვენ შევამოწმეთ ლანგის მიერ მითითებული წყარო და უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: იუბალშახის საქართველოს ნაცვლად დანიშვნაზე იქ არაფერია ნათქვამი; შეიხ ჰასან დიდის შესახებ კი, ეს წყარო შემდეგს გვაუწყებს: აბუ ბაქრ ალ ყუტბი, მართალია, წერს, რომ 1333—1334 წწ. „ზამთარში იგი (ყაენი აბუ საიდი. — ვ. კ.) კვლავ ბაღდადში მივიდა და დაავზავნა იარლიყი (ბრძანება. — ვ. კ.), რომ ამირი შეიხ ჰასანი წასულიყო საქართველოში, ემირი წავიდა იქ". მაგრამ მთავარი ის არის, რაც ამ ცნობას ორიოდე წინადადების შემდეგ მოსდევს და რაც დ. ლანგს მხედველობიდან სრულებით გამორჩენია. აბუ ბაქრი სიტყვასიტყვით წერს: „და კვლავ გამოეცა ყაენის ბრძანება, რათა მთელი რუმი ამირა თაჯ ად დინ (სამეფო ტიტული. — ვ. კ.)

108 დ. ლ ა ნ გ ი, დასახელებული სტატია, გვ. 83.

შეიხ ჰასანს დამორჩილებოდა და რომ იგი იქ წასულიყო"[109]. ვფიქრობთ, კომენტარი ზედმეტია. საპირისპირო წყარო თვით გვიდასტურებს, რომ ყაენს სურვილი კი ჰქონია 1333—1334 წწ. საქართველოში კვლავ თავისი ნაცვალი გაეგზავნა. მაგრამ აშკარაა, რომ მისი ნაცვალი საქართველოში აღარ მიუღიათ და ყაენიც იძულებული გამხდარა ბრძანება შეეცვალა — შეიხ ჰასანი რუმში გაემწესებინა. შეიხ ჰასან დიდს 1334 წელს რუმის გამგებლად ასახელებს ბ. შპულერიც[110]. ამგვარად, ჩოპანის ძე — მაჰმუდი იყო უკანასკნელი მონღოლი ნაცვალი და მონღოლური ლაშქრის უფროსი საქართველოში...

---

109 აბუ ბაქრ ალ ყუტბი ალ აჰრი, „თარიხ-ი შეიხ უვეის", გვ. 58.
110 ბ. შპულერი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 354.

თავი V

XIV საუკუნის ქართული კულტურის ისტორიიდან

„ხელოვნება მარადიულია, სიცოცხლე კი ხანმოკლე".

ჰიპოკრატე

XIV ს. კულტურული ვითარება ნაკლებადაა შესწავლილი. ხოლო კულტურა, როგორც ზედნაშენური მოვლენა, ზუსტად ირეკლავს პოლიტიკურ სიტუაციასაც (თუმცა არა სრულყოფილად). ცნობილი მკვლევარის კ. კეკელიძის სიტყვით, „მასალები მონღოლთა დროის ქართული კულტურის ისტორიისათვის არც ბევრია და არც მაინცა-დამაინც კონკრეტული და ხელშესახები. როგორც ოქროს მაძიებლებს.... ისე აღნიშნული დროის ისტორიკოსს ჩვენში უხდება უამრავი საისტორიო და სამუზეუმო-საარქივო მასალის გადაჩხრეკა-გადმოქექვა, რომ... გამოსადეგი მასალის ნამცეცები გამოკრიბოს იქიდან"[1]. აღნიშნული ვითარების გამო ხშირად ადგილი აქვს ამ პერიოდის კულტურული დონის დაქვეითების გადაჭარბებულად შეფასების ფაქტს.

ჩვენ შევეცადეთ სხვადასხვა მასალაზე დაყრდნობით, საერთო წარმოდგენა შეგვექმნა ამ დროის კულტურის ზოგიერთი დარგების შესახებ.

ამ საუკუნის ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლებიდან ყურადღებას იქცევს XIII ს. უკანასკნელ ოცწლეულში აგებული თბილისის მეტეხის ღვთისმშობლის ტაძარი. მეტეხი აგებულია დემეტრე II (1270—1289) მიერ აქ ადრე არსებული ტაძრის ადგილას და იმეორებს ადრინდელი ეკლესიის ისეთ ფორმებს, რომლებიც ამ პერი-

[1] კ. კეკელიძე, ქართული კულტურის ისტორიისათვის მონღოლთა ბატონობის ხანაში, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. II, თბ., 1945, გვ. 314

ოლში უკვე [illegible] (ოთხი თავისუფლად მდგომი ბოძი, [illegible] შვერილი აფსიდი და სხვ.)[2].

ჟამთააღმწერლის ცნობაზე დაყრდნობით, მეტეხის აშენების თარიღი მკვლევართა მიერ განსაზღვრულია 1278—1289 წწ[3]. აქედან პირველი თარიღი დიმიტრი II მიერ რეალური მმართველობის დაწყების წელი (გამეფებისას იგი მცირეწლოვანი იყო), მეორე კი დიმიტრის სიკვდილისა. ჩვენ შეიძლება უფრო დავავიწროვოთ მეტეხის აგების თარიღი. ამის შესაძლებლობას გვ. მართლაც, არის. ჟამთააღმწერლის ცნობა მეტეხის აგების შესახებ უშუალოდ მოსდევს დიმიტრის ურდოში წასვლისა და ცნობილი მეჭურჭლეთუხუცესის სადუნ მანკაბერდელის მიერ (მონღოლთა გადასახადისათვის) მეფისადმი ფინანსური დახმარების აღმოჩენის ამბავს[4]. ამჟამად ცნობილი ხდება, რომ მეტეხი აგებულია სადუნის სიკვდილამდე. მანკაბერდელი კი 1280 წ[5]. გარდაიცვალა. აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მეტეხი აგებული (თუ საფუძვლიანად რეკონსტრუირებული) ყოფილა 1278—1280 წლებში.

XIII ს. ბოლოს ქართულ არქიტექტურაში თავს იჩენს მნიშვნელოვანი ხასიათობრივი ცვლილებები: მაგალითად: XII—XIII სს. I ნახევრის არქიტექტურის დეკორატიულობის მნიშვნელოვნად უარყოფა, X—XI სს. ხუროთმოძღვრული მოტივების მოგონება-გამეორება (რემინისცენცია), ეკლექტიზმის ნიშნების გაჩენა, სახეთა დაწვრილმანება და ა. შ.[6].

ეს ცვლილებები დამახასიათებელია მეტეხის ტაძრისათვის და უფრო მეტად მომდევნო ხანის ძეგლებისათვის.

XIII—XIV სს. მიჯნის ძეგლები ყველაზე მეტი რაოდენობით შემორჩენილია ისტორიული სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე. აქ პირველ რიგში აღსანიშნავია ზარზმის კომპლექსის დიდი ტაძარი და საფარის წმ. საბას ეკლესია. ამ პერიოდში სამცხე-საათაბაგო, საქართველოს სხვა კუთხეებთან შედარებით, უკეთეს მდგომარეობაშია. განსაკუთრებით ნაყოფიერად მოღვაწეობს აქ ბექა ჯაყელი. მის მიერაა აგებული საფარის წმ. საბას ეკლესია. ზარზმის დიდი ტაძარი კი მისი

---

[2] ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1970, გვ. 164. ბოლო დროს რიგი მკვლევარებისა გამოთქვამს ვარაუდს, რომ დემეტრე მეფემ მეტეხი მხოლოდ აღადგინა. თუ ასეა, აღდგენა მეტად საფუძვლიანი ყოფილა.

[3] ვ. ბერიძე, რ. მეფისაშვილი, ლ. რჩეულიშვილი, რ. შმერლინგი, თბილისის მეტეხის ტაძარი, თბ., 1969, გვ. 12.

[4] ჟამთააღმწერელი, ქც, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 272.

[5] ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. III, თბ., 1966, გვ. 221.

[6] ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, გვ. 62



დროის ადგილობრივი ფეოდალის მიერაა აშენებული. „წმ. სამების ტაძარი (საფარაში. — ვ. ჯ.) ზარზმის ტაძართან ერთად ყველაზე დიდია შუასაუკუნეების ეკლესიათა შორის. იგი მოგვიანოთაგანია საქართველოს იმდროინდელ ძეგლთა შორისაც როგორც სიდიდით, ისე მხატვრულ-ხუროთმოძღვრული ხასიათით"[7] — აღნიშნავს ხელოვნებათმცოდნე ვ. ბერიძე. როგორც ტაძარი ცენტრალურ-გუმბათოვანია, ჩუქურთმებითაა შემკული და თამარისა (1178—1207/12) და ლაშა-გიორგის (1207/12—1222) ხანის გუმბათოვან ტაძრებს უახლოვდება. მაგრამ განსხვავებაც თვალსაჩინოა. განსაკუთრებით თვალშისაცემია აღმოსავლეთ ფასადზე სამკუთხა ჩაღრმავებული ნიშის უქონლობა, რაც ასე დამახასიათებელია XI—XIII სს. ტაძრებისათვის.

წმ. საბას ტაძარი, წარწერის მიხედვით, აშენებულია ხუროთმოძღვარ ფარეზას-ის მიერ. ხოლო ზარზმის დიდი ტაძარი აგებულია იქ, სადაც ჯერ კიდევ სერაპიონ ზარზმელმა დააარსა მონასტერი. ზარზმაში ყურადღებას იქცევს უზარმაზარი ჩუქურთმიანი ჯვარი ცენტრალური სარკმლის თავზე, გარეთა მხარეს.

აგრეთვე XIII—XIV სს. მიჯნით თარიღდება სამცხის შემდეგი ძეგლები: ჭულეს გუმბათიანი ტაძარი, აგებული 1308 წ-მდე, მოხატულობა კი ამავე საუკუნის ბოლოს უნდა განეკუთვნოს (ამჟამად ტაძარი ძლიერ დაზიანებულია: ფრესკები აღარ არსებობს)[8]. გვერთის წმ. გიორგის სახელობის ერთნავიანი ეკლესია: მკვლევართა სიტყვით, იგი არის „ბრწყინვალე ლამაზი... ნაშენი მოწითალო ფერის შესანიშნავად დამუშავებული თლილი ქვით"[9]. აღსანიშნავია, რომ ეკლესიის მონუმენტებში შეიმჩნევა ახალი, ისლამური ელემენტები (მუხარნასისებრი თაღები, გეომეტრიული ფიგურები), ლაბისა და ჭულეს ეკლესიათა მსგავსად[10]. ქართმანის ეკლესია საქართველოში ყველაზე დიდი ერთნავიანი ბაზილიკაა (სიგრძე — 18 მ, სიგანე — 10 მ). აქვს უთარიღო წარწერა გოთიკურ მარყუჟოვან-მთავრულისებურისა, რომლის ბრძანებითაც აუგიათ ეს ეკლესია[11]. ამ პერიოდისაა ბიეთის, წყაროსის (ამჟამად ძლიერ დაზიანებული) და სხვა ეკლესიები.

ახალციხეში შემორჩენილი დავითსახელობის ...ტრილის (ლოტრილის) წმ. სტე-

---

7 ვ. ბ ე რ ი ძ ე, სამცხის ხუროთმოძღვრული ძეგლები, თბ., 1970, გვ. 70.

8 ნ. ა ლ ხ ა ზ ი შ ვ ი ლ ი, ჭულე, „ძეგლის მეგობარი", №35, თბ., 1974, გვ 33.

9 იხ. ვ. ბ ე რ ი ძ ე, სამცხის ხუროთმოძღვრება (XIII—XVI სს.), თბ., 1955, გვ. 180—186.

10 იქვე, გვ. 180—186.

11 იქვე, გვ. 186—188.

[illegible] ეკლესია, რომელიც 1306 წელსაა აგებული[12]. აქვეა [illegible] ორი ერთნავიანი ეკლესია[13] (თუმცა, უკანასკნელ დროის [illegible] XIII ს. ათარიღებს მათ)[14]. აქვეა XIII—XIV სს. [illegible] საკმაოდ დიდი ზომის სოფ. [illegible] მდ. ფარავანი[illegible].

ბორჯომის რაიონში, სოფ. დაბასთან (ისტორიული თორი), საინ-[illegible] V-ის [illegible] აგებული ერთნავიანი ეკლესია (სურ. 1). გ. ჩუბინაშვილის აზრით, იგი წმ. გიორგის სახე-



სურ. 1

ლობისაა[15] (თუმცა, [illegible]). უკანასკნელ ხანს [illegible] „გუჯარეთი" კვლავ [illegible] სა-[illegible] „[illegible] წმ. [illegible]"[16]. [illegible] ეკლესიას [illegible]-

---

[12] ვ. ცისკარიშვილი, ჯავახეთის ეპიგრაფიკა როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1959, გვ. 94.

[13] იქვე, გვ. 96—106.

[14] გ. ოთხმეზური, XII—XIII სს. მიჯნის ქართული ლაპიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1981, გვ. 99—102.

[15] გ. ჩუბინაშვილი ბორჯომის რაიონის სოფ. დაბის ეკლესიის ტიმპანის წარწერის თარიღისათვის, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. XVII, № 9, 1956, გვ. 861.

[16] გუჯარეთი, თბ., 1987, გვ. 58.

ობა, მაგრამ იგი ნამდვილად არ შეიძლება წმ. გიორგის სახელობის იყოს, რადგანაც თვით ეკლესიის წარწერა გამორიცხავს ასეთ [illegible]ლებლობას. იქ მიმართვის სახით ნათქვამია: „სიტყვსა ღვთისა კორცთშესხმისა მიზეზო"! ე. ი. აღმშენებელი მიმართავს იმ წმინდანს, ვის სახელზეცაა აგებული ეკლესია. ასეთი მიმართვა კი მხოლოდ ღვთისმშობელს გულისხმობს. ე. ი. მამაღმერთის „სიტყვის" ანუ იესო ქრისტეს ადამიანური ხორცშესხმის მიზეზს — ღვთისმშობელ მარიამს. ამგვარად, ეკლესია რომ წმ. გიორგის სახელობის იყოს, აღმშენებელი მას შეევედრებოდა და არა ღვთისმშობელს. ამ ფორმაზე დაყრდნობით ასეთი ვარაუდი გამოთქვა ჯერ კიდევ მ. ბროსემ[17]; რაც შეეხება მოსახლეობაში გავრცელებულ აზრს, იგი აიხსნება იმით, რომ დაბის ამჟამინდელ მცხოვრებთ დაავიწყდათ ეკლესიის თავდაპირველი სახელი, ხოლო ტერიტორიულად ახლოს მდებარე სოფლის წმ. გიორგის ეკლესიისგან გასარჩევად დაბას უწოდეს „ჩრდილოეთის წმინდა გიორგი", რაც, თავისთავად, გაუგებრობის ნაყოფია. ეკლესიას ათარიღებენ 1333 წლით, მაგრამ, ჩვენი აზრით, იგი 1318 წლის ახლო ხანებშია აგებული[18]. ხელოვნებათმცოდნე რენე შმერლინგი ასე აფასებს ამ ეკლესიას: „კოხტა, მისი ეპოქისათვის ბრწყინვალე, პატარა ეკლესია დაბაში, თავისი ფასადებითა და მათი დამუშავებით ძალიან დამახასიათებელია იმ საუკუნისათვის, რომელსაც ის თარიღდება"[19].

XIII—XIV სს. მიჯნას მიეკუთვნება აჭის (მახარაძის რ-ნი) ერთნავიანი წმ. გიორგის ეკლესიაც. აქ არის მოხატულობაც, რომელიც ე. წ. პალეოლოგთა ეპოქას მიეკუთვნება[20].

ამავე ხანისაა სვანეთში ლაშთხვერის მიქელ მთავარანგელოზის („მკერი") და „თარინგზელ" ეკლესიები. ორივეგან დაცულია მოხატულობა, კანკელი. ასევე XIV ს-ისაა ს. ლაგამის მაცხოვრის ორსართულიანი ეკლესია (ყველა მესტიის რ-ნი). ს. [illegible] წმ. გიორგის ეკლესია.

XIV ს. მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვან ძეგლთაგან შეიძლება აღინიშნოს: [illegible] მახლობლად მდებარე ეკლესია „ბელელები"; ქვემო [illegible] ეკლესია (შემორჩენილია მოხატულობა); ახალციხის რაბათის კომპლექსის სოფლის ჯაყელთა ციხესიმაგრე; ახალციხის რ-ნის

---

[17] M. Brosset, Lettres de Bartolomaei.., p. 266, № 2.

[18] იხ. ვ. კიკნაძე, გიორგი V ბრწყინვალის გამეფების თარიღის საკითხისათვის, საისტორიო კრებული, ტ. VII, თბ., 1977, გვ. 229—230.

[19] Шмерлинг Р. О. Постройка моларет-ухуцеса царя Георгия Блистательного в селении Даба..., Грузинское искусство, II, Тбилиси, 1948, с. 122.

[20] დ. უკლება, ჯ. ოსებიძე, აჭი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, II, თბ., 1977, გვ. 78.

სოფ. ელიაწმინდის ამავე სახელობის ეკლესია (XIII—XIV სს.) მოხა-ტულობის მცირე ნარჩენებით; ბოლნისის ცენტრში, გორაკზე აღმარ-თული პატარა ერთნავიანი ბაზილიკა „ყორანთა“ (XIII—XIV სს.); ბოლნისის რაიონის სოფ. კიანეთის მონასტრის მთავარი ეკლესია „დავითსაგარეჯო“ (XIII—XIV სს.); კასპის რ-ნის გუდალეთის გუმბათოვანი ეკლესია (დანგრეულია); ახმეტის რ-ნის ახაშნის გუმბა-თიანი ეკლესია საჩინო; საჩხერის რ-ნის ს. ნაბახტევის (XIV—XV სს.) და ონის რაიონში სორის ეკლესიები, ხობის მონასტერი (არის XIII—XIV სს. მოხატულობა); გელათის სამრეკლო; ჩხოროწყუს რ-ნის ს. ჭუხურის ეკლესია „ოწინდალე“ (შემორჩენილია XIV—XV სს. მოხა-ტულობა); ჭიათურის რ-ნის მღვიმევის მონასტრის მცირე ეკლესია (დაცულია წარწერები); აბაშის რ-ნის საფიეთში მდებარე ყადარის ეკლესია (არის მოხატულობა) და სხვ.

XIII ს. 70-იან წლებსა და XIV ს. 30-იან წლებს შორის მონა-კვეთით თარიღდება ცაიშის ხუროთმოძღვრული კომპლექსის გუმბა-თოვანი ტაძარი[21].

XIV ს. I ნახევარს მიეკუთვნება გერგეტის სამება, სამრეკლოს-თან ერთად[22], რომელიც განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს თავი-სი შესანიშნავი მდებარეობით მყინვარწვერის ფონზე. ეს ხევის ერთადერთი გუმბათიანი და ყველაზე დიდი ეკლესიაა.

ამ პერიოდის აღდგენითი სამუშაოებიდან შეიძლება მოვიხსენი-ოთ მცხეთის სამთავროს ტაძრის (XI ს.) გუმბათის აღდგენა[23], რომე-ლიც, როგორც ჩანს, XIII ს. 80-იანი წლების ძლიერი მიწისძვრის შედეგად ჩაინგრა. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, გიორგი V-მ აღდგენითი სამუშაოები ჩაატარა სვეტიცხოველშიც: (სამოციქულო ტაძარი) — „ძვრით დარღვეული აღაშენა ოა (7ї) მეფემან გიორგი“[24] (გიორგი V. — ვ. კ.). XIV ს-ში აღდგენილია აგრეთვე ცხინვალის რ-ნის ქვეითის X ს. მონასტერი „საბაწმინდა“, ს. ერედვის 906 წელს აგებული წმ. გიორგის ეკლესია და ს. ქარების X—XI სს. ბაზილიკა; ახალცი-ხის რ-ნის ს. აგარას X—XI სს. ეკლესია და აწყურის X—XI სს. ღვთისმშობლის ტაძარი და სხვ.

XIV ს-დან, ისევე როგორც საერთოდ შუა საუკუნეების საქარ-თველოს ხუროთმოძღვრების ძეგლებიდან, ჩვენამდე ძირითადად სა-

---

12 ვ. ზ ა ქ ა რ ა ი ა, ცაიშის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი, თბ., 1956, გვ. 58, 67.

22 თ. ს ა ნ ი კ ი ძ ე, გერგეტის ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, თბ., 1975.

23 ვ. ზ ა ქ ა რ ა ი ა, ქართული ცენტრალურ-გუმბათოვანი არქიტექტურა, წ. I, თბ., 1975, გვ. 64.

24 ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 349.

კულტო ნაგებობებიც მოიპოვება. ამ მხრივ განსაკუთრებულია ს. ყინწვისის ხუთსართულიანი საცხოვრებელი კოშკი, რომელიც გიორგი V-ის სამეფო რეზიდენციის (იხ. „ძეგლის მეგობრის" ფოტო) ერთ-ერთი ცენტრალური ნაგებობა უნდა ყოფილიყო. კოშკი მართკუთხა და საკმაო სიმაღლისაა აღმართული (16,7 მ). მისი პირველი სართული ყრუ და, ჩანს, სამეურნეო დანიშნულებისათვის (შესაძლოა, ყინულის შესანახად) იყო განკუთვნილი[25]. მეორე სართული კი ორი თაღოვანი ფორმის ღია ოთახით ყოფილა შემკული. იმას, რომ კოშკი სოციალურად მაღალი ფენის რეზიდენციას წარმოადგენდა, მოწმობს აქ მოპოვებული არქეოლოგიური მასალაც. ყინწვისის ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა მოუჭიქავი და მოჭიქული თიხის ჭურჭელი, იმპორტული ფაიანსის ორმოცამდე ნაირსახეობა, მინის ჭურჭლის და სარკმლის მინის ნამტვრევები, ბრინჯაოს, რკინის, ძვლის ნივთები[26]

ცნობილია გიორგი ბრწყინვალის ღვაწლი იერუსალიმის ქართული კულტურის კერებისა და სიძველეების [...]. ამ მხრივ საინტერესოა არაბი ისტორიკოსის ალ-აინის (1361—1451) ერთი ცნობა. აქ ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ 1318/1319 წწ. „ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს მ ე ფ ე ს (იგულისხმება გიორგი V.— ვ. კ.) უ ფ ლ ე ბ ა მ ი ე ც ა თ (ი ე რ უ ს ა ლ ი მ შ ი,— ვ. კ.). ე კ ლ ე ს ი ა ა ე გ ო"[27] (ხაზი ჩვენია.— ვ. კ.). არ ჩანს მხოლოდ, საქმე, მართლაც, ახალი ეკლესიის აგებას, თუ ძველის საფუძვლიან აღდგენას ეხება.

ამ პერიოდის კედლის მხატვრობიდან აღსანიშნავია ზემოთ ნახსენები საფარისა და ზარზმის ტაძრების ისტორიულ პირთა — ჯაყელების — პორტრეტები (როგორც მოხატულობა ტაძრის აშენების თანადროულია). ამასთან, თუ საფარაში ტაძრის ქტიტორად ბექა მანდატურთუხუცესი ჩანს (თავისი ტაძრის გამოსახულებით ხელში), ზარზმაში თუმცა გამოსახული არიან იგივე პირები — სარგის I, ბექა და მისი ძეები — სარგის II, ყვარყვარე, არცერთი მათგანი ტაძრის მოდელს არ უჭირავს, რაც იმას უნდა მოწმობდეს, რომ ტაძარი ადრეით ადგილობრივ ფეოდალებს, ჯაყელები კი დამხატველნი იყვნენ, როგორც ტაძრის მფლობელები. ზარზმის მხატვრობაში, საფარისაგან განსხვავებით, სარგის პირველი თავზე შარავანდედით არის, რაც იმას მოწმობს, რომ იგი ან გარდაცვლილი, ან ბერად აღკვეცილი იყო.

---

25 ნ. კალანდაძე, ყინწვისის ციხე, კრებ. არქეოლოგიური ძიებანი, (ახალგაზრდა მკვლევართა სამეცნიერო სესიის მასალები), თბ., 1977, გვ. 144.

26 იქვე, გვ. 142—143.

27 Эль-Айни, В. Г. Тизенгаузен, Сборник материалов..., т. I, Спб., 1884, с. 520.

აღსანიშნავია, რომ წმ. საბას ფრესკა საფარის მონასტერში საქართველოში ყველაზე დიდი ზომისაა[28]. ზარზმის ტაძარი მთლიანად მოხატულია, მაგრამ სხვა ისტორიული პირების ფრესკები გვიანდელია. XIV ს. მხატვრობის ძირითადი ნაწილი წმინდა რელიგიური შინაარსისაა. აქ ყურადღებას იქცევს პორტრეტი ქართლის კათალიკოსის ეფთიმიოსისა, რომელიც კათალიკოსობდა 1298—1310 და 1318—1335 წწ.[29].

საინტერესოა დასავლეთ საქართველოს (აფხაზეთის) ორი ტაძრის მოხატულობის XIV ს. I ნახევრის ფენები. ესენია: ბედიის (X—XI სს.) და ლიხნეს (XI ს.) ტაძრები. ბედიის ტაძარში მხატვრობის სამი ფენაა (რ. შმერლინგი)[30], რომელთაგან მეორე განეკუთვნება XIII საუკუნის ბოლოსა და XIV ს-ის დასაწყისს. მხატვრობის შემორჩენილი შესაბამისი ფენები ორივე ტაძარში (ლიხნე, ბედია) მხოლოდ რელიგიურ თემატიკას ასახავს. მათთვის დამახასიათებელია კედლის მხატვრობის ე. წ. პალეოლოგიური სკოლის უფრო ადრეულ პერიოდთან მსგავსება, როცა სახარების სცენების გადმოცემისას გარკვეულად იჩენს თავს მხატვრულობის ელემენტი[31].

ორივე ტაძრის მოხატულობა, როგორც აღინიშნა, ახლოს დგას ბიზანტიურთან, მაგრამ შეინიშნება ამ სკოლისაგან განსხვავებული თავისებურებანიც. ერთ-ერთი მათგანია ის გარემოება, რომ ფრესკული ფიგურები იზრდება პროპორციულად არა ზევით, გუმბათისაკენ, რასაც ჩვეულებრივ აქვს ხოლმე ადგილი, არამედ დაღმავალი ხაზით, რაც სრულიად განსხვავებულ სივრცობრივ შთაბეჭდილებას ახდენს[32].

საერთოდ, შუა საუკუნეების ქართული ხელოვნებისათვის, როგორც აღმოსავლურ, ბიზანტიურ არეალში შემავალი ხელოვნებისათვის, დამახასიათებელია, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „ვერტიკალურობა" (ამერიკელი თეოლოგის ტილიხის ტერმინია), როცა სინამდვილიდან აღებული საგნები და მოვლენები განლაგებული არიან იერარქიულად და იძენენ ღვთაებრივ, სიმბოლურ მნიშვნელობას, განსხვავებით დასავლური („ჰორიზონტალური") ხელოვნებისაგან, სადაც ხელოვნების ნიმუშები უფრო რეალისტურია და წარმოდგენილია სივრცეში

---

[28] გ. ჩ უ ც ი შ ვ ი ლ ი, ფრესკა საფარის მონასტრის წმ. საბას ტაძრიდან, „ძეგლის მეგობარი", № 23, თბ., 1970, გვ. 67.

[29] კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 315.

[30] Ш м е р л и н г Р. О., К вопросу датировки росписи храма Бедия. Сообщения АН ГССР, т. XVIII, № 4, Тбилиси, 1957, с. 510.

[31] Ш е р в а ш и д з е Л. А. Некоторые средневековые стенные росписи на территории Абхазии, Тбилиси, 1971, с. 27, 34.

[32] იქვე, გვ 143.

და დროში[33]. ა. ალექსიძის აზრით, „შეიძლება ითქვას, რომ (ბიზანტიური ხელოვნების მიერ. — ვ. კ.) მესამე განზომილების უგულებელყოფაში, ორგანზომილებიანი ხელოვნების კულტივირებაში, საქმე გვაქვს სწორედ ბიზანტიური აზროვნების ვერტიკალიზმის გამოხატულებასთან"[34].



სურ. 2

ჩვენი აზრით, [illegible] კარგი ილუსტრაცია. მაგალითად, ნაუმბურგის საეპისკოპოსო ტაძრის (გდრ) დედოფალ უტას XIII ს. ბრწყინვალე რეალისტური ქანდაკება (სურ. 2) (სხვა ამ ტიპის ქანდაკებებთან ერთად). [illegible] რეალური, სივრცესა და დროში არსებული ბანოვანი გამოუქანდაკებია, [illegible] (ამქა-

[33] [illegible] XIII—XIV სს., თბ., 1976, გვ. 29-40.

[34] იქვე, გვ. 40.

მაღ თურქეთის (ტოლტორასუ) ტაძრის IX ს. აშოტ კურაპალატის რელიეფი, სადაც ეს კონკრეტული პირი ქტიტორის უფრო სიმბოლური სახეა, ვიდრე რეალური გამოსახულება (ამიტომაც იქცა ალბათ,



სურ. 3

ეს მასიური ხელეპყრობილი ტაძრის მოდელიანი ფიგურა ქართული ხუროთმოძღვრების სიმბოლოდ) (სურ. 3).

ქართული, ისევე როგორც სხვა ბიზანტიურ-მართლმადიდებლური სამყაროს ხელოვნებაში, განსხვავებული სახე წარმოადგენს არა მხოლოდ ისტორიულ წყაროს, რამდენადაც მის აღნიშვნებს[35].

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ვანის XII ს. ტაძრის შე-
სასვლელთან, [illegible] მოსაზღვრე [illegible]

---

[35] Е. П. Яковлев, Искусство и мировые религии, М., 1977, с. 195.

თარიღი. მკვლევართა აზრით, XIV ს-ით იფარგლება. შ. ამირანაშვილის დასკვნით (რომელმაც მონოგრაფიულად შეისწავლა ეს საყდარი): „XIV ს. პირველი ნახევრის მონუმენტური ფერწერის განვითარების ისტორიაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მხატვარ დამიანეს შემოქმედებას"[36]. მაგრამ იმის გამო, რომ არ გაგვაჩნია ზუსტი და-



სურ. 4

თარიღებისათვის აუცილებელი საყრდენი (ისტორიული პირის პორტრეტი, დოკუმენტი, თარიღის აღნიშვნა და ა. შ.), მოხატულობის შესრულების დროის ზოგჯერ XIV ს. ბოლომდე განსაზღვრავენ[37]. დამიანეს ფერწერაში ცენტრალური ადგილი „საიდუმლო სერობის" ორიგინალურ კომპოზიციას უჭირავს (სურ. 4). ეს მხატვრობა გამოირჩევა წერის თავისებური მანერით, ექსპრესიით, დიდი ოსტატობით. დამიანეს ხელოვნება მომდინარეობს ძველი ქართული ეროვნული ხელოვნებ-

36 შ. ამირანაშვილი, დამიანე, თბ., 1975, გვ. 7; მ ი ს ი ვ ე, უბისა, თბ., 1929; მისივე, ქართული ხელოვნების ისტორია თბ. 1971, გვ. 332—335.

37 ი. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე. უბისი, „ფრესკა", ალმანახი № 3, თბ., 1976, გვ. 19.

ბის ტრადიციებითაც. მაგრამ მონუმენტური ფერწერის განვითარებისათვის ნიცდის.

ქართულ ტრადიციებზეა აღმოცენებული. მაგრამ მონუმენტური სკოლის გავლენას განიცდის, აგრეთვე, იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის (XI ს.) მოხატულობაც. როგორც, ისტორიული წყაროების ცნობით, ორჯერ იქნა საფუძვლიანად განახლებული — XIV ს. დასაწყისში და XVII ს-ში[38]. კერძოდ, XIV ს. მიეკუთვნება ქრისტე პანტოკრატორისა და ღვთისმშობელი ოდიგიტრიის გამოსახულებანი აბსიდის შუა ნაწილში, მთავარანგელოზები საკურთხევლის სარკმლის და ა. შ.[39].

XIII—XIV სს. უნდა განეკუთვნოს, გ. ჩუბინაშვილის მიხედვით, უდაბნოს კომპლექსის ბერთუბნის მონასტრის ხარების ეკლესიის მოხატულობა. ხელოვნებათმცოდნე ამ ისტორიის ფერადოვან სტილს ელინისტური მხატვრობის ტრადიციებს[40]. ხარების ეკლესიის ფერწერაში სამი ცენტრია: ღვთისმშობლის გამოსახულება, ქრისტეს ქტიტორული პორტრეტი და მეფე დემეტრე II-ის (1270—1289) პორტრეტი. ეს უკანასკნელი, ალბათ, მეფური ჩაცმულობით, მოხატული იყო მთელი სიმაღლით. იმ დროს, როდესაც გ. ჩუბინაშვილმა და ცნობილმა საბჭოთა მხატვარმა აკად. ევგ. ლანსერემ ეს პორტრეტი ნახეს, მეფის ტანსაცმელიც და შარავანდედიც ... იყო (ასეთი ჩანახატი გააკეთა ფერებში ე. ლანსერემ), მაგრამ, გ. ჩუბინაშვილის სიტყვით, ეს არ არის მოხატულობის თავდაპირველი ფერი. ალბათ იგი მხოლოდ საფუძველი უნდა ყოფილიყო ოქროსფერი შეფერილობისა, რომლის მკვეთრ ნაშთად იყო შემორჩენილი შარავანდედსა და გვირგვინზე[41].

XIV ს. ფერწერაში, უბისის ფერწერასთან ერთად, თავისი გამორჩეული ადგილი უჭირავს რაჭის სოფ. სორის ეკლესიის ღვთისმშობლის მოხატულობას. „ქართული ხელოვნების ისტორიისათვის დიდი შემოქმედების განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. ამ. ... რომელიც უბისის მოლამხატვრული ფრესკების ავტორმა, თავის ნაწარმოებში ყველაზე უფრო სრულად და ნათლად ასახა XIV ს. ქართული მონუმენტური ფერწერის უმაღლესი ნიმუშები"[42]. მოხატულობა რბილი ფერებით, სიღრმისეული ...

---

38 Вирсаладзе Т. М., Роспись Иерусалимского Крестного монастыря и портрет Ш. Руставели, Тбилиси, 1973, с. 12.

39 იქვე. გვ. 33.

40 Г. Н. Чубинашвили, Пещерные монастыри Давид-Гареджи, (Очерк по истории искусства Грузии), Тбилиси, 1948, с. 74.

41 იქვე. გვ. 73.

42 იხ. იზ. ჯიჯიბაძე, სორის მოხატულობა, თბ., 1985, გვ. 3.

გამოირჩევა და შენობის შიდა სივრცეს თითქმის იატაკამდე ხალიჩა-სავით ფარავს. სამხრეთისა და ჩრდილოეთის კედლებზე გამოსახულნი არიან ქტიტორები, ისტორიული პირები, რაჭის ერისთავები — ჭარე-ლის-ძენი. შემორჩენილი ფრესკული მხედრული წარწერებიც ეკლე-სიის XIV ს-ში მოხატვას უჭერენ მხარს. თუმცა ქტიტორთა შორის გამოსახულია XVII ს. მოხატულობის განმაახლებელიც — შოშიტა ერისთავი. მოხატულობის დანარჩენი ნაწილი გადმოგვცემს „ვედრე-ბის" (ნაწილობრივ აღდგენილია XVIII ს-ში), „მსხვერპლის თაყვა-ნისცემის", „ჯვარცმის", „ხარების" კომპოზიციებს, აქვეა მთავარანგე-ლოზთა ფრესკები, „ღვთისმშობლის მიძინების" სცენა და ა. შ., ფერ-თა შორის სჭარბობს მოყავისფრო-წითელი, მუქი ლურჯი, ქათქათა თეთრი, იისფერი, ზურმუხტოვანი მწვანე, ოქრო. ოსტატის ინდივი-დუალობა აშკარაა[43].

ფერს, სინათლეს ქრისტიანულ ფერწერაში სიმბოლური მნიშვნე-ლობა ენიჭება. ოქრო და ოქროსფერი ღვთაებრივი საწყისის მატარებე-ლია. მაგრამ აქაც თავისებური განსხვავებაა ბიზანტიურ და დასავლურ შუა საუკუნეების ხელოვნებაში. თუ ბიზანტიაში დიდი ყურადღება ექცევა ოქროსფერი ფონის მოზაიკას, დასავლეთში (კათოლიკურ სამ-ყაროში) იქმნება ფერადი ვიტრაჟი... ღვთაებრივი სინათლე — ეს არის წმინდანთა, ქრისტესა და ღვთისმშობლის შარავანდედები, სინათ-ლის სხივი, რომელიც „ხარების" კომპოზიციაში ღვთისმშობელს ეცე-მა და ა. შ.[44].

სორის მოხატულობაში, ჩვენი აზრით, ხელოვანი ღვთაებრივ სა-წყისს წითელ (და მთელ მასთან დაკავშირებულ გამას) და ქათქათა თეთრ ფერს ანიჭებს.

ლიხნეს, ბედიის, უბისის, ზარზმის, საფარის, მარტვილის ფრეს-კულ მოხატულობებზე დაყრდნობით, იზ. ჭიჭინაძე სამართლიანად ასკვნის, რომ XIV ს-ში „საქართველო კვლავ რჩება შუა საუკუნეების ერთ-ერთ უდიდეს მხატვრულ ცენტრად"[45].

XIV ს. მიწურულს განეკუთვნებიან ხობის, ნაბახტევის, მარტვი-ლის კედლის მხატვრობანი. ეს ფერწერული ძეგლები ბიზანტიურ, ე. წ. „პალეოლოგოსთა სტილის" დიდ გავლენას განიცდიან. ხობის მო-ნასტერმა შემოინახა [illegible], ერისთავთ-ერისთავის ვა-მეყ დადიანის (1384—1396) წარწერა, რომელშიც ეს უკანასკნელი მო-გვითხრობს, რომ ჯიქეთზე ერთ-ერთი წარმატებული ლაშქრობის შემ-დეგ [illegible] წამოიღო „კვეტნი და ფიქალნი მარმ[ა]რილოისანი", რომ-

43 იზ. ჭიჭინაძე, სორის მოხატულობა, თბ., 1985, გვ. 16.
44 ე. იაკოვლევი, დასახ. წიგნი, გვ. 72—73.
45 იზ. ჭიჭინაძე, სორის მოხატულობა, გვ. 33.

ლითაც მონასტერში დედ-მამის საფლავები შეუმკია[46]. წალენჯიხის ტაძარი ვამეყ დადიანისვე დაკვეთით მოუხატავს საგანგებოდ ამ მიზნით ბიზანტიიდან მოწვეულ ფერმწერს კირ მანუელ ევგენიკოსს[47].



ოქრომჭედლობის ნიმუშებიდან გამოირჩევა ხობის წმინდა გიორგის ხატი. წარწერის მიხედვით, იგი გიორგი V ბრწყინვალის დროს არის შესრულებული — ე. ი. 1318—1346 წწ. ხატზე წმინდა გიორგი ფეხზე მდგომია გამოსახული, მარჯვენა ხელში შუბით. მისი ფიგურა და სამოსელი ძველი იკონოგრაფიული მანერით არის შესრულებული, მაგრამ სახე უკვე სქემატურია[48] (ხატი განადგურდა 1924 წ.)[49].

ანჩისხატის კარედის შიდა მხარეზე გამოსახულია კომპოზიციები „თორმეტი დღესასწაულის" ციკლიდან. აქ არსებული წარწერიდან ვგებულობთ, რომ იგი სამცხე-საათაბაგოშია შესრულებული 1308—1334 წწ[50]. მისი შემამკობელი ოსტატი ცდილობდა მიებაძა სახელგანთქმული წინაპრის, ოქრომჭედელ ბექა ოპიზარის ნამუშევრისათვის[51].

ინტერესს იწვევს აგრეთვე პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის (ამჟამად ბაჩკოვოს მონასტერი ბულგარეთში) ღვთისმშობლის ერთი ხატი, რომელიც შექმნილა 1311 წ. ამას გვამცნობს მისი ძველი ქართული წარწერა. ხატზე გამოსახულია ღვთისმშობელი ყრმით. მან რამდენიმე რესტავრაცია განიცადა (XVII ს., XIX ს.) და დაკარგა თავდაპირველი სახე. 1949 წ. იგი ნახა საქართველოდან ბულგარეთში მივლინებულმა სამეცნიერო ექსპედიციამ. მისი ერთი წევრი აკ. შანიძე ხატის შესახებ გადმოგვცემს, რომ დაზიანების მიუხედავად, „კარგად ჩანდა მისი შემქმნელი ოსტატის უბადლო მხატვრული გამოვნება"[52]. წარწერის მიხედვით, ხატი მოუჭედიათ ორ ძმას — ათანასესა და ოქროპირს, ეგნატეს ძეთ.

საინტერესოა ქსნის ერისთავთა ქრონიკის ცნობა, რომ შალვა ერისთავმა (XIV ს. I ნახ.) „მოჭედნა ხატნი და შეამკო ხატი თითო-

---

46 ვ. ბერიძე, ხობის ტაძრის ისტორიისათვის, „მაცნე" (ისტორიის... სერია), № 3, თბ., 1973, გვ. 79.

47 შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, გვ. 38—41.

48 გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ოქრომჭედლობა XIII—XVIII სს. (ალბომი, ისტ. შემოხილვა და ანოტაციები), თბ., 1957, გვ. 13.

49 შ. ამირანაშვილი, ხობის ეკლესიის წმ. გიორგის ხატი, საისტორიო მოამბე, II, თბ., 1924, გვ. 136—151.

50 თ. ჟორდანია, ქრონიკები, ტ. II, თბ., 1897, გვ. 17; შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, გვ. 367.

51 შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, გვ. 367.

52 აკ. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში, თბ., 1971, გვ. 357 (დანართი რუსულ ენაზე).



სანი, წმიდათა ნაწილებითა და ყოვლითა სამკაულითა": მოგვიანებით დიოსკორეს (II) კი ასევე „ტფილისურითა წესითა დარბაზოვანი შეუ-წირავს" და მასვე შეუქმნია „დიდი... ხატი მაცხოვრისა, სასწორითა ტანისა თვისისაითა"[53].

XIV ს-ში მიმდინარე ინტენსიური ოქრომჭედლური საქმიანობა კარგად ჩანს XIV—XV სს. საბუთში. ე. წ. „მთის წმ. გიორგის" ყმათა სისხლის განჩინებაში. საქართველოს მეფე ბაგრატი რაჭის ამ ერთ-ერთ გამორ-ჩეულ სალოცავს ასე მიმართავდა: „ვიგულსმოდგინეთ და ხელვყავით ახლად აღშენებად და შემკობად ტაძარს შენსა და გარდავჭედეთ ხურო ტყუპითა (ტყვიით, ვ. კ.) და სპილენძითა და მოვჭედენით ხატნი წმი-დისა გიორგისანი და წმიდისა მარინასნი"[54]. საინტერესო ცნობაა, რომ წმ. გიორგის ეს ეკლესია კრამიტით კი არა, ტყვიითა და სპილენძით ყოფილა დახურული.

შემორჩენილია XIV—XV სს. ოქრომჭედლობის ანგარიში. აქ ნათქვამია: „ოდეს ოქრომჭედელი დავისვით და ხატნი დაუკაზმეთ, მაშინ ხატი და ჯვარი ორმოცი დაუკაზმეთ"-ო[55]. საბუთი სვანეთში, ეცერის ხევშია შედგენილი და მოწმობს, რომ საქართველოს ამ განა-პირა მხარეშიც კი ლითონმქანდაკებლობას ინტენსიური ხასიათი ჰქონდა.

XIV ს-ში იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის მამა იოსებს საბაწმინ-დის მონასტრისაგან შეუძენია შემდეგი ნივთები: ბარძიმი, ტაბაკი, სა-ცეცხლური, ხვენი (ხუმირი?), კოვზი, სათბობი — ყველა ვერცხლისა, 9 ათას დრაჰკანად ღირებული[56]. საგულისხმოა, რომ ეს ნივთები მა-ღალი ხელოვნებით იქნებოდა დამზადებული და ჩუქურთმებითა და პატიოსანი თვლებით შემკული.

ხოფ. კაბენში ყანჩაეთის მონასტერში XIII—XIV სს. ხელნა-წერთა ნაშთებთან ერთად მათი ბროსეს უნახავს ძალიან ლამაზი, ბზის ხისაგან გამოკვეთილი ამ მონასტრის მოდელი[57]. შესაძლოა, იგი XIV ს-ში იყო შესრულებული.

შემორჩენილია ნაქარგობის ერთი უძველესი თარიღიანი ნიმუში: 1312 წ. ცაიშის (მანამდე ანჩის) საყდრის სამღვდელმთავრო ოლარი („Эпитрахиль") ოლარი ოქრომკედის ძაფებითაა ნაქარგი და მარა-

---

[53] ძეგლი ერისთავთა, ქართული სამართლის ძეგლები, II, თბ., 1965, გვ. 107.

[54] განჩინება მთის წმ. გიორგის ყმათა, დასახ. გამოცემა, გვ. 247.

[55] ანგარიში ოქრომჭედლის მიერ დაკაზმული ხატებისა და ჯვრებისა, სვანე-თის წერილობითი ძეგლები, I, თბ., 1986, გვ. 123.

[56] ე. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორი-ისათვის, თბ., 1962, გვ. 86 (ალაპი 82).

[57] M. Brosset, Rapports.. (VI), pp. 72—73.

ლი მინიატურებით დამშვენებული. იგი გადაიკეთდა XIV ს. შუა წლებში და განაახლეს 1652 წ., მაგრამ ოლარის მხატვრული ორნამენტულობისათვის დაუკარგავს. ახლა მას აღარ გააჩნია პირველი მისი მფლობელის (თამარ ხუროპალატისძის) და თარიღის (ქორონიკონი ფლბ — 532) აღმნიშვნელი წარწერა[58], რომელიც პირველად წაიკითხა და გამოსცა თ. ჟორდანიამ[59].

XIV ს. დასაწყისში, ისევე როგორც ადრე, მიმდინარეობდა ძველ ხელნაწერთა გადაწერა-შემკობა, ახლის შექმნა. შეიძლება დავასახელოთ შიო-მღვიმის 1304 წ. და მოქვის 1300 წ. გადაწერილი ოთხთავები. ამ უკანასკნელის შესახებ თ. ჟორდანია აღნიშნავს, რომ იგი არის „მოვაკლის სურათებით შემკული და უმაღლესის ხელოვნებით დახატული", და რომ არქეოგრაფი კონდაკოვი „განაცვიფრა ამ სურათების უმწვერვალესმან ხელოვნებამ"[60]. იგი გადაწერილია კალიგრაფ ეფრემის მიერ.

XIV საუკუნეშია გადაწერილი ლაშილის ოთხთავიც. სახარება გადაწერილია იოვანე ქსციხისძის-შვილის მიერ, იერუსალიმის აღდგომის ტაძარში სპეციალურად სვანეთის მუხერის (მოხურის) მთავარანგელოზის ეკლესიისათვის (ჩანს, იგი შემდგომ მოხვდა მახლობელ სოფ. ლაშილის მაცხოვრის ეკლესიაში). გადამწერ იოვანეს იმასაც კი უზრუნვია, რომ ღამით კითხვისას ხელნაწერი არ დაზიანებულიყო და ოთხთავის ანდერძში ასეთი გაფრთხილება ჩაურთავს: „კუამლისგან შეინახეთ, ღამი[თა] კვარას ნუვინ მიუშვებთ"[61]. სვანეთში შემონახულ მეორე სახარებისთვის (პალიმფსესტი) გადამწერ ტიმოთეს ზუსტი თარიღიც დაუსვამს — 1322 წლის დამდეგი[62].

XIII—XIV სს. უნდა იყოს გადაწერილი, აგრეთვე, ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახ. ბიბლიოთეკაში დაცული ერთი სვინაქსარი. ეს თარიღი (XIII—XIV სს.) აღნიშნულია კატალოგშიც და, რაც მთავარია, ამას მიუთითებს ტექსტის მსხვილი ნუსხური, რომელიც პალეოგრაფიულად XIV ს. ხელს უახლოვდება. ყოველ შემთხვევაში, სვინაქსარის გადაწერა ვერ გადასცილდება XIV საუკუნეს, რადგან მისი ერთ-ერთი დათარიღებული არშია უკვე 1422 წ. ჩაუწერიათ (გვ. 272). სვინაქსარი დიდი ზომისაა, ნაწერია პერგამენტზე, საწყისი ასოები მთავრულია და ხშირად მხატვრულად გაფორმებული.

---

58 ქ. დავითაშვილი, ქართული ნაქარგობის უძველესი ნიმუში, „ძეგლის მეგობარი", № 22, თბ., 1970, გვ. 30—33.

59 თ. ჟორდანია, ქრონიკები..., ტ. II, გვ. 175.

60 იქვე, გვ. 172.

61 სვანეთის წერილობითი ძეგლები, I, გვ. 56.

62 იქვე, გვ. 57—58.

იგი გადაწერილი უნდა იყოს ყანჩაეთის მონასტერში. ამას მოწმობს ზევით აღნიშნული ღვაწლი და მისივე (ყოჩორი) საბინინის ქორონიკონის მინაწერი (გვ 95 v.): „ეს წ(მიდა) სვინაქსარი მოვიპოვე ქორონიკ-ყ ა ნ (ჩ) ა ე თ ი ს ჩყჟზ (1898) წელ(ს)“ (ხაზი და ფრჩხილები ჩვენია. -გ. ს.). როგორც ამ ხელნაწერის ბიბლიოთეკაში შესვლის თარიღიდან (1899) ჩანს, იგი შემდეგ წელს საბინინს გადაუცია პეტერბურგის საჯარო ბიბლიოთეკისათვის. ასე აღმოჩნდა აღნიშნული სვინაქსარი ლენინგრადში. სვინაქსარი გადაწერილია ვინმე ბერი ბასილის მიერ[63].

ქართული ლიტერატურული ძეგლებიდან შეიძლება აღინიშნოს XIV ს. დასაწყისში უცნობი ავტორის მიერ შექმნილი „ნიკოლოზ დვალის წამება“. ნიკოლოზ დვალი წარმოშობით სოფ. წილდან ყოფილა. მოღვაწეობდა კლარჯეთში, იერუსალიმში, კვიპროსზე და შემდეგ, 1314 წლის 19 ოქტომბერს, მოწამეობრივად აღესრულა. საინტერესოა, რომ კ. კეკელიძე წერს: „ჩანს ... დაასაფლავეს წმინდის ნათლისმცემლისა და მის წინაშე შეისწირაო“[64]. ამავე ხანაში უნდა იყოს შექმნილი ლუკა იერუსალიმელის წამება; ხოლო სინოდიკონიდან ჩანს, რომ XIV ს-შივე უთარგმნია ვინმე ... ცხოვრებას[65].

XIV ს. I ნახევარში მოღვაწეობდა შესანიშნავი ისტორიული თხზულების ანონიმი ავტორი, რომელსაც „ჟამთააღმწერელს“ უწოდებენ. იგი მოგვითხრობს საქართველოს ასი წლის ისტორიას (XIII ს. დასაწყ. — XIV ს. დასაწყისი). მისი თხრობა თანამედროვე ხასიათისაა ერთობ მიუკერძოებლობითაც გამოირჩევა. ჟამთააღმწერელი ეხება საქართველოს მეზობელი ქვეყნებისა და მონღოლ-თათრების ისტორიასაც; მრავალმხრივ განათლებული ავტორი იცნობს მონღოლთა ენას, იყენებს ბერძნულ, სპარსულ, სომხურ[66] და, როგორც უახლესმა ხანმა დაადასტურა, სირიულ წყაროსაც კი[67]. ჟამთააღმწერლის ტექსტის ანალიზისას ს. ყაუხჩიშვილმა შემდეგი საყურადღებო აზრი გამოთქვა: „ის გარემოება, რომ XIV საუკუნეში შესაძლებელი ყოფილა ასეთ მაღალ ღირსებათა მქონე ისტორიული თხზულების დაწერა, გვაძლე-

---

63 ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყ., ფონდი „Груз. Нов.“, серия 22; იხ. ვ. კ ი კ ნ ა ძ ე, ყანჩაეთის სვინაქსარი და მისი მნიშვნელობა ძეგლი ერისთავთის დათარიღებისათვის; კრებ. ისტორიულ-ეთნოგრ. შტუდიები, II, გვ. 52.

64 უცნობი ავტორი, ნიკოლოზ დვალის წამება, ქართული პროზა, წ. III, თბ., 1982, გვ. 23—26.

65 იქვე, გვ. 21—22, 26, 58.

66 იხ. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თხზ., ტ. VIII, თბ., 1977.

67 ვ. კ ი კ ნ ა ძ ე, ჟამთააღმწერლის სირიული წყარო, საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, 118 № 3, თბ., 1985, გვ. 649—652.

ლებს გადავსინჯოთ ჩვენს საისტორიო მეცნიერებაში წინათ არსებული შეხედულება XIII—XIV საუკუნეებზე, როგორც დაცემის ხანაზე"68.

ამ პერიოდის სამართლის ძეგლებიდან აღსანიშნავია სამცხეში შედგენილი ბექა-აღბუღას სამართალი „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოვლისავე"69. მისი ძირითადი ნაწილი შექმნილია ბექა მანდატურთუხუცესის დროს (გარდ. 1308 წ.). ძეგლი ძვირფასი წყაროა ამ პერიოდის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ვითარების შესასწავლად.

მნიშვნელოვანი იურიდიული ძეგლია გიორგი V ბრწყინვალისათვის 1335 წელს შექმნილი სამართალი — „ძეგლის დადება"70 (ძეგლს შემორჩენილია შესავალი ნაწილი და 46 მუხლი). „ძეგლის დადების" შესავალში გადმოცემულია მისი შექმნის მიზეზები და მოქმედების არე71.

უნიკალური ძეგლი წარმოადგენს სამეფო კარის ცერემონიალისა და ჩვეულებათა აღწერილობის წიგნი — ე. წ. „ხელმწიფის კარის გარიგება". აქ დაცულია უმნიშვნელოვანესი ცნობები კარის მოხელეთა და მათი ფუნქციების შესახებ. მისი შედგენის ზუსტი დრო უცნობია. ძეგლში მოხსენებული ისტორიული ფაქტებისა და საერო სულიერ მოღვაწეთა მიხედვით, იგი XIV ს. I ნახევარშია შექმნილი72. მისი ისტორიულ-მხატვრული ღირსებების საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ ერთ პატარა მაგალითს, რომელიც სამეფო პურობის შესახებ და ამ დროის ყოფითი კულტურის გათვალისწინებისათვისაც საინტერესოა: „სამყინვარი (საყინულე) კოცხლისა უნდა ტაბაკი; ცულ-წინაქვე პატარა.... ტარის ბოლოს ოქროცურვილი, ტარმოკლე... მას ტაბაკსა ზედა ძე[ვ]ს... ერთი მიოცხლის კოვზი პირდიდი მასვე ტაბაკსა ზედა ძე[ვ]ს... (საღვინის შიგნით) წყლითი გახეთქის (ყინულს), კოვზით აიღებს (და) შიქსა შიგან ჩასდებს"73 (ტექსტის აღდგენა ფრჩხილებში ჩვენია, ვ. კ.).

68 ს. ყაუხჩიშვილი, ქართლის ცხ. მოცულობა და შედგენილობა, ქართლის ცხ., ტ. II, თბ., 1959, გვ. 023.

69 სამართალი ბექასი და აღბუღასი, ქართული სამართლის ძეგლები, I. თბ., 1963, გვ 429—473.

70 ი. დოლიძე, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბ., 1957, გვ. 14.

71 იქვე, გვ. 103 (სამართლის ტექსტი).

72 ივ. სურგულაძე, ქართული სამართლის ძეგლები (ხელმწიფის კარის გარიგება. დასტურლამალი), თბ., 1970, გვ. 1, 14; ე. თაყაიშვილი, ხელმწიფის კარის გარიგება, იხ. წიგნში ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. IV, 1967 (დანართი), გვ. 418—422.

73 ივ. სურგულაძე, ქართული სამართლის ძეგლები, გვ. 41 (ძეგლის ტექსტი).



დიდ ინტერესს იწვევს სწავლა-აღზრდის მდგომარეობა XIV ს-ში. არსებობს 1310 წლის ერთი საყურადღებო დოკუმენტი, რომელიც ამ საკითხზე წარმოდგენას გვიქმნის. ეს არის ქურმუხის (დღ. კახი აზერბაიჯანის სსრ-ში) მთავარეპისკოპოსის კირილე დონაურის ე. წ. ანდერძი. საბუთი პირველად გამოაქვეყნა მ. ჯანაშვილმა[74]. დღეს კი, სამწუხაროდ, ლ. მაღალაშვილისეული სახარება, რომელშიც ანდერძი იყო ჩართული, დაკარგულია[75].

საბუთიდან ირკვევა, რომ საქართველოს პატრიარქს ექვთიმეს მიმოუხილავს თავისი სამწყსოს აღმოსავლეთი და ჩრდილო ნაწილი (ძირითადად ჰერეთი, აგრეთვე დაღესტნის, ჩეჩნეთის ნაწილი, თუშეთი), შემდეგ ქურმუხის მთავარეპისკოპოს კირილესათვის დაუვალებია სახარების გადაწერა-გამრავლება და იმ ეკლესია-მონასტრებისათვის დაგზავნა, სადაც ამის საჭიროება იყო. კირილე დონაურს ბრძანება შეუსრულებია და ამას გარდა სახარება დაუგზავნია „შვდთა სასწავლელთა თავსმდგომთადმი“. ეს ცნობა განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს. როგორც ჩანს, საქმე ეხება საერო ტენდენციის სასწავლებლებს (რადგან ისინი ეკლესია-მონასტრებისაგან განცალკევებით იხსენებიან), რომელთაც საკუთარი ხელმძღვანელი — „თავსმდგომი“ ჰყავთ. საბუთში ნახსენებია ისიც, თუ რა ისწავლებოდა ამ „სასწავლელებში“ „სჯული ჭეშმარიტი“ (საღვთო სჯული) და „ფილოსოფოსებაი“, „მამათა ცხორებაი“, „ქართლის ცხორება“ და „ცხორებაი ალვანიისა“. დასახელებულია ამ უკანასკნელის ავტორიც — ვინმე პეტრე ლაგაძე. ჩანს, ეს საგანი ალბანეთთან უშუალო მეზობლობის გამო ისწავლებოდა.

ამგვარად, საბუთის მიხედვით, საქართველოს ერთ განაპირო კუთხეში, ჰერეთში — შვიდი სკოლა არსებულა, სადაც სწავლა ასეთი ფართო დიაპაზონით წარმოებდა.

გვინდა შევეხოთ იმ საკითხსაც, რატომ შეადგინა კირილე დონაურმა ეს ანდერძი, სადაც ასეთი დაწვრილებითი ცნობებია დაცული პატრიარქ ექვთიმეს და თვით მისი მოღვაწეობის შესახებ. აქ უნდა გავიხსენოთ გიორგი მთაწმინდელის ბიოგრაფიული ცნობა იმის შესახებ, რომ ღვთის მსახურების, მისი წმ-ნდანების დამსახურების [illegible] ღვთის ქებად ითვლება[76]. იგივე ბიოგრაფის შენიშვნით: „სიბრძნე

---

74 მ. ჯანაშვილი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1894, გვ. 205.

75 ეს გარემოება რიგ მკვლევართა მხრიდან საბუთის მიმართ სკეპტიკურ და- [illegible] ლა. რაც შეეხება კ. კეკელიძეს, მისი აზრით, საბუთში დაეჭვების რაიმე საფუძველი არ გაგვაჩნია. იხ. მისი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 324.

76 იხ. ნ. ბერძენიშვილი, მასალები XI. ს. სწავლა-აღზრდის შესახებ, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. V, თბ., 1971, გვ. 323.

დაფარული და საუნჯე უჩინო, ვინ არს სარგებელ მისგან?"[77]. ამავე დროს სა-
ეკლესიო მოღვაწეთა ცხოვრება იმიტომ უნდა აღიწეროს, რათა ჩუენ მოხსენებითა შრომათა და ღუაწლთა მათთათა... მსგავსად სათნოებათა მათთა წარემატებოდით"[78]. შესაძლოა, მთავარეპისკოპოსი კირილე ანდერძის შედგენისას მსგავსი მოსაზრებებით ხელმძღვანელობდა[79].

თუ შევაჯამებთ ზემოთქმულს, უნდა დავასკვნათ, რომ XIV ს-ში, მონღოლთა ხანგრძლივი ბატონობის უარყოფითი გავლენის მიუხედავად, ქართული კულტურა კვლავ ინარჩუნებს ძველ ტრადიციებს და საკმაოდ მაღალ დონეს. ეს თავის მხრივ კარგად მეტყველებს ქართული ფეოდალური სახელმწიფოებრიობისა და ნორმების დიდ გამძლეობაზე. რაც შეეხება დაღმავლობის ტენდენციებს, ისინი არსებობენ, მაგრამ აშკარად XV ს. II ნახევრიდან იჩენენ თავს.

---

77 გიორგი მცირე, ცხორება და მოქალაქობა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმინდელისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, თბ. 1978, გვ. 272.

78 იქვე, გვ. 273.

79 ვ. კიკნაძე, XIV ს. I ნახევრის საქართველოს კულტურის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, კრებულში: საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1982, გვ. 51—63.

დ ა მ ა ტ ე ბ ა

XIV ს. ქართველი ანონიმის — ჟამთააღმწერლის ვინაობისათვის

Temporis filia veritas.
„ჭეშმარიტება დროების შვილია".

ლ ა თ ი ნ უ რ ი ა ნ დ ა ზ ა

ვინ არის ჟამთააღმწერელი?

ვალაუშვარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ XIV საუკუნის დასაწყისის ანონიმი ავტორი — ე. წ. ჟამთააღმწერელი, ქართული საისტორიო მწერლობის ერთ-ერთი შესანიშნავი წარმომადგენელია. ამავე დროს, იგი „ქართლის ცხოვრების" საუკეთესო ავტორთაგანია. არ შეიძლება მკითხველი გულგრილი დატოვოს მისმა ერუდიციამ, მოქნილმა და მეტყველმა ენამ, სხარტმა და გაბზრებულმა თხრობამ, მრავალი უცხო ენის ცოდნამ. თხზულებიდან ჩანს, რომ იგი თავისუფლად ფლობს სპარსულ, მონღოლურ, ბერძნულ-ლათინურ, სომხურ, სირიულ ენებს. ქართველი მემატიანის ყოველის, მისივე ლექსიკით, წარმოადგენს „ჭეშმარიტების მეტყველებას". ამ თვისებებმა მისი თითქმის ასი წლის მატიანე (XIII ს. დასაწყისიდან ვიდრე — 1317—18 წლამდე) ქართული საისტორიო (და არა მარტო საისტორიო) მწერლობის უბრწყინვალეს ძეგლად აქცია.

სამწუხაროდ, თვით მემატიანის შესახებ ფაქტიურად არაფერი ვიცით. ერთადერთი წყარო მის შესახებ მისივე თხზულებაა. მაგრამ აქაც პირველ პირში მემატიანე თავის თავს არსად ასახელებს. ამის მიუხედავად, სტრიქონების და დაკვირვებული ანალიზის შედეგად, ვფიქრობთ, თხზულებაში არ შეიძლება არ შევნიშნოთ ავტორის ბიოგრაფიებიც; როგორც ბევრი აღწერილი მოვლენის თანამედროვე და [illegible] ჩანს. იგი [illegible] ქართველი თუ [illegible] უნდა ყოფილიყო მისგანვე აღწერილი მოვლენების [illegible] XIII ს. მიწურული და XIV ს. დასაწყისი, როდესაც მატიანე იწერებოდა).

სახელი „ჟამთააღმწერელი“ ამ ანონიმ მემატიანეს, მისი თხზულებიდანვე გამომდინარე, მოსწრებულად უწოდა ივ. ჯავახიშვილმა, რადგან მემატიანე თვითონ წერს, რომ „ჟამთააღმწერლობა ჭეშმარიტების მეტყველება“ არისო.

ჟამთააღმწერლის თხზულების პირველი სერიოზული მკვლევარი და შემფასებელი ვახუშტი ბაგრატიონი იყო. თხზულების საფუძვლიანი ანალიზის შედეგად ვახუშტიმ დაასკვნა, რომ მატიანის დღევანდელი ტექსტი, რომელიც 1318 წლამდე წყდება, თავდაპირველად გიორგი V-ის მთელ მოღვაწეობას მოიცავდა (1318—1346). მაგრამ ეს ნაწილი მომდევნო ხანაში დაიკარგა. ამ დასკვნის საფუძველს, ვახუშტის სიტყვით, იძლევა ჟამთააღმწერლის ცნობები იმის შესახებ, თუ გამეფების შემდეგ „ბრწყინვალემან გიორგი, რავდენ გონიერად ჰყო ბრძოლანი ანუ შემატებანი სამეფოსანი“[1].

ვახუშტი იყო პირველი, ვინც ჟამთააღმწერელთან დაცული თვის, რიცხვისა და დღის საშუალებით გამოიანგარიშა დემეტრე II სიკვდილით დასჯის წელი (1289)[2]. მანვე იპოვა „ძველ ქორონიკონთა“ შინა გიორგი V-ის ტახტზე ასვლის წელი — 1318 წ.[3] (ჟამთააღმწერლის თხზულება, როგორც ცნობილია, თარიღებს არ შეიცავს) და ა. შ.

ვახუშტი ბაგრატიონის შემდეგ არა ერთი მკვლევარი დაინტერესა ჟამთააღმწერლის ვინაობამ და მისმა თხზულებამ, რის შესახებაც მსჯელობდნენ: მ. ჯანაშვილი, თ. ჟორდანია, ივ. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, კ. კეკელიძე, ს. ყაუხჩიშვილი, პ. ინგოროყვა, კ. გრიგოლია, რ. კიკნაძე, ბ. ვლადიმირცოვი, კ. თუმანოვი და ა. შ., მაგრამ სპეციალურად მისი ვინაობის გარკვევას ემსახურებიან თ. ჟორდანიას[4], პ. ინგოროყვასა[5] და კ. გრიგოლიას[6] შესაბამისი შრომები.

თედო ჟორდანიას აზრით, თხზულება თითქოს დაწერილია თვითონ სამცხის განთქმული გამგებლების სარგის (გარდაიც. 1265 წ.) და ბექა (გარდაიც. 1308 წ.) ჯაყელ-ციხისჯვრელთა მიერ. [illegible]-

---

1 ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 291.

2 იქვე, გვ. 10.

3 რ. კ ი კ ნ ა ძ ე, გიორგი V-ის გამეფების თარიღის საკითხისათვის, საისტორიო კრებული, ტ. VII, თბ., 1977; მისივე, XIV ს. დასაწყისის საქართველოს ისტორიიდან (გიორგი V გამეფების თარიღი), „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის სერია, თბ., 1983.

4 თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები..., ტ. III (გამოსაცემად მოამზადეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ), დამატება I, თბ., 1967, გვ. 577—584.

5 პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ვ ა, რუსთველიანა, თხზულებათა კრებული, ტ. I, თბ., 1963, გვ. 118—120

6 კ. გ რ ი გ ო ლ ი ა, ჟამთააღმწერელი და მისი თხზულების სამეცნიერო მნიშვნელობა, ქართული ისტორიოგრაფია, I, თბ., 1968, გვ. 85—195.

ლის შემდეგ კი, საინტერესო ავტორის მიხედვით, თბილელება [illegible] მუშაკებია და ბოლო ნაწილი [illegible] [illegible] [illegible] ძლევარს".

3. [illegible] გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ ჟამთააღმწერელი თბილელთა საეკლესიო წარმომადგენელია; იგი ავტორის აზრით, თბილელების დაწერის დროისთვის ბერად იყო აღკვეცილი და ოპიზის მონასტერში მოღვაწეობდა. თავის მხრივ, [illegible] ეთანხმება ამ აზრს და ამტკიცებს, რომ ანონიმი მემატიანე წარმოშობით მესხია და ოპიზარ-მაწყვერელი უნდა ყოფილიყო.

რა თქმა უნდა, არავითარი საფუძველი არ გააჩნია თ. ჟორდანიას მტკიცებას, რომ ჯაყელებმა თვითონ დაწერეს ეს ისტორია და მისამე ბერში ხოტბა შეასხეს თავიანთ მოღვაწეობას. არასოდეს არ ჩანს ჟამთააღმწერლის თორელობაც. მაგრამ საცნობით სწორია [illegible] ავტორთან წარმოდგენილი დებულება იმის შესახებ, რომ მემატიანე წარმოშობით მესხია და სასულიერო წოდებას ეკუთვნის.

ჟამთააღმწერელი დაწვრილებით მოგვითხრობს სარგის და ბექა მანდატურთუხუცესის მოღვაწეობაზე, დაწვრილებით აღწერს სამხრეთ საქართველოს გეოგრაფიულ გარემოს, იქაურ ტაძარ-მონასტრებს. რაც მთავარია, მემატიანე განსაკუთრებულ დამოკიდებულებას ავლენს ჯაყელთა საგვარეულოს და საერთოდ მესხთა მიმართ. [illegible] კი საქმე მესხებს შეეხება, იგი არც ერთ შემთხვევას არ უშვებს, რომ ხაზგასმით არ აღნიშნოს მათი უპირატესობა ლაშქრობისას, [illegible] სხვათა ქედუვლობისას, თუ სხვა მოღვაწეობისას[7]. ასევე, იგი სიხარულით აღნიშნავს და გულისტკივილს გამოთქვამს იმ მომენტებში, როცა „უმეტეს სჯულთა მესხთა" ეცნობა. [illegible] არ უნდა იმყოფებოდეს მემატიანე, თავისი კუთხის (ამ შემთხვევაში ვიწრო გაგებით) სიყვარულს ყოველთვის აშკარად გამოხატავდეს. რასაკვირველია, ეს ყველაფერი არ ჩრდილავს ისტორიკოსის საერთო ქართულ-[illegible] შეგნებას. სხვაგვარად, მისი თხზულება ცალმხრივი და ნაკლებ ღირებული იქნებოდა. პატრიოტული თვალსაზრისით საინტერესოა ჟამთააღმწერლის მიერ მოცემული ბექა მანდატურთუხუცესის სიტყვა, რომელსაც მას მიუმართავს თავისი ჯარისათვის შემოსეულ თურქთა წინააღმდეგ [illegible]. ვფიქრობთ, აქ თვით მემატიანის პატრიოტული შეხედულებებიც ჩანს. [illegible] ჟამთააღმწერელი: „[illegible] საქართველოსანი [illegible] ჩემნო!... ღმერთმან და სახელგანთქმულმან სკიპტრისა და პორფირის [illegible] [illegible]-

---

[7] ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 153, 260, 276.

მელმა — ვ. კ.) დასცა და დაამხო ძლიერება თურქთა ნათესავისა, მის შემდგომ. განაგრძობს ბექა. დღემდე (XIV ს. დასაწყისი) თურქმანთა-ლით შევიწუხებივართ, ახლა კი კვლავ გამოჩნდნენ ჩვენს საზღვრებ-თან — „ვინათგან მეფე შემცირებულ არს მძლავრებისაგან თათართა-სა და კეთილად პირნი და თავნი საქართველოისანი განდგომილ არიან"[8].

მოჰქვიით ყურადღება, რომ ბექა, ჟამთააღმწერლის მსგავსად, საერ-თო ქართული მასშტაბით აზროვნებს. თითქმის მთლიანად დამოუკი-დებელი ერთეულის — სამცხის. მეფის ტოლი და ხშირად მასზე ძლიერი ფეოდალი, რომელიც ლოგიკურად სწორედ ცენტრალური ხელისუფლების შესუსტებაზე უნდა ოცნებობდეს, წუხს რომ მისი დროის საქართველოს აღარ ჰყავს ფიცით აღმაშენებლის დარი მეფე (ამ დროის გიორგი ბრწყინვალე ჯერ კიდევ მცირეწლოვანია.) რომ სრუ-ლიად საქართველოს მეფის უფლებები დამცრობილია მონღოლთა ბა-ტონობის გამო. რაც ყველაზე მეტად აღსანიშნავია. თვით მონღოლთა-გან ხასინჯულ, ე. ი. პირადად ყაენის მიწებში ჩართულ-შეწყნარებუ-ლი და მეფისგან გამდგარი ბექა. წუხს საქართველოს თავკაცთა ცენტ-რალური ხელისუფლებისგან ჩამოცილებას! ასეთი მასშტაბის აზროვ-ნება შუა საუკუნეების მემატიანეთათვისაც საკვირველია, მით უმეტეს, რომ ჟამთააღმწერლის ეპოქა მიჩნეულია საქართველოს კულტურულ-პოლიტიკური დაღმავლობის ხანად. ამ ფონზე ყოვლად გაუგებარია, რას ემყარება შ. ნუცუბიძის დასკვნა იმის შესახებ. რომ ჟამთააღმ-წერლის იდეოლოგია „არსებითად რეაქციულია. საერო ძალაუფლე-ბისა და განსაკუთრებით ერთმმართველობის წინააღმდეგ მიმართუ-ლი"[9]. ჟამთააღმწერლის თხზულების მთელი ღირსება სწორედ ის არის. რომ მიუხედავად თავისი ეკლესიურ-თეოლოგიური და სოციალ-ური წარმოშობისა. მიუხედავად ჯაყელთა გვართან უახლოესი და მჭიდრო კავშირისა. მიუხედავად სასულიერო წრისადმი კუთვნილებისა — მე-მატიანე ყველაზე მაღლა. ყოველთვის საქართველოს და მის მეფეს აყენებს. ის მიესალმება გიორგი ბრწყინვალის მიერ ჯაყელთა დამორჩილებას. სწორედ მისი წყალობით და მისი გ ა ნ წ ყ ო ბ ი ს შედეგად დარჩა შთამომავლობას საერთო ეროვნულ გმირებად ცოტ-ნა დადიანი და დემეტრე II. ჟამთააღმწერელი ამჯობინებს სასულიერო პირს (ამის შესახებ ქვემოთ). მაგრამ ეს არ ავიწყდება, რომ დემეტ-რე თავდადებული, პირველ რიგში „საქართველოსათვის შეწირული" მეფეა[10].

თუკი მივხედავთ ქართული მემატიანის სახელი არა წყაროებში კუთ-

8 ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 311—312.

9 შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, ტ. II, თბ., 1958, გვ. 186.

10 ჟამთააღმწერელი, გვ. 291.

ენილებას, მისი თხზულება ასეთი დასკვნის გამოტანის სრულ საფუ-
ძველს იძლევა. გარდა იმისა, რომ ასეთი სახის მწიგნობრულ მოღვა-
წეობას, ჩვეულებრივ ბერ-მონაზვნები ეწეოდნენ. ჟამთააღმწერლის
თხზულების აგების პრინციპი, იდეოლოგია და ბიბლიის ბრწყინვალე
ცოდნა ამ აზრს უჭერს მხარს. კ. გრიგოლია სამართლიანად ამახვი-
ლებს ყურადღებას იმ ფაქტზე, რომ ჟამთააღმწერლის თხზულებაში
გატარებულია პროვიდენციალიზმის იდეა. ეს რელიგიური კონცეფცია
იმას გულისხმობს, რომ ყველაფერი, რაც ქვეყნად ხდება, წინასწარ
ღმერთის განგებით არის გათვალისწინებული. ასევე, ქვეყნის მესვე-
ურთა და ხალხის ბოროტებისაკენ თვითეული გადახრა სათანადოდ
ისჯება. ამ საფუძველზე ხსნის მემატიანე საქართველოში მომხდარ
ყველა უბედურებას — ხვარაზმელთა და მონღოლთა შემოსევას, გა-
ჭირვებას, ჭირს და შიმშილობას. კ. გრიგოლია იმასაც აღნიშნავს,
რომ მემატიანის სამღვდელო დასისადმი მიკუთვნებაში გადამწყვეტი
მაინც მისი დამოკიდებულებაა საეკლესიო მიწების ე. წ. „გამოწირვის“
პროცესთან მიმართებაში. ამ მოვლენამ XIII ს. II ნახევარში იჩინა
თავი. საქმე ის არის, რომ ეკონომიური გაჭირვების გამო საერო ფე-
ოდალებმა დაიწყეს ჯერ არნახული „მკრეხელობა“ — ეკლესიისთვის
ადრე შეწირული მიწების უკან „გამოწირვა“. ამან, ცხადია, საეკლე-
სიო წრეების აღშფოთება და პროტესტი გამოიწვია. საქმე იმდენად
გამწვავდა, რომ 1263 წ. სპეციალური საეკლესიო კრებაც კი იქნა მო-
წვეული, რომელმაც მკაცრი მუქარა და ღონისძიებათა მთელი კომპ-
ლექსი შეიმუშავა უმაღლეს საერო ფეოდალთა მიმართ ამ პრო-
ცესის როგორმე შესაჩერებლად. კრების მესვეურნი დავით ულუს
შეახსენებდნენ — „სამოცდაათხუთმეტთა ოქმენთა კარდასულთა
მეფობისა შინა, უფროისი და უმრავლესი ჟამი აქამდის (ე. ი.
XIII ს. 60-იან წლებთან შედარებით. — ვ. კ.) უძნელესი და უბო-
როტესი ყოფილა, ვითა ქართველის ცხოვრებასა წარმოჩნდების[11]. მაგრამ
ასეთი გაუგონარი რამ არავის ჩაუდენია, წერდნენ მღვდელმთავრე-
ბი. აი, ამ დაძაბულ და მძაფრ დავაში მემატიანე მთლიანად სამღვდე-
ლოების მხარეზეა. იგი აღშფოთებას ვერ მალავს საერო ფეოდალთა
„ურჯულოებისა და ბოროტებისა“ გამო. ე. ი. მართლაც, ყველაზე კარგად
ვლინდება, თუ რომელ დასს ეკუთვნის მემატიანე. როგორც აღინიშნა,
იგი ბიბლიის შესანიშნავი მცოდნეა და ხშირად მოაქვს იქიდან ციტა-
ტები: განსაკუთრებით მოსწონს ე. წ. წიგნი ეკლესიასტე და არა-
ერთხელ იმოწმებს მას. ჟამთააღმწერელი დარწმუნებულია, რომ:
„ყოველივე არს ამაოება სოფლისა ამისა, ვითარ იტყვის

[11] დადგენილება საეკლესიო კრებისა ულუ დავითისადმი, ქართული სამართ-
ლის ძეგლები, II, თბ., 1970, გვ. 162.

ბრძენი ეკლესიასტე: ამაოება ამაოებათა და ყოველივე ამაო არს". სიკვდილ იგი [illegible]: „[illegible] [illegible]-ითა ნათესავნი აღმოსავლისანი"-ო[13]. დემეტრე II-ს კი ისტორიკოსი ასეთ [illegible] სენტენციას ათქმევინებს: „[illegible] არს საწუთ-როჲ ესე, დაუდგრომელ და წარმავალ. ღმერთმან ჩუენ [illegible] და აჩრდილებრივ წარვლენ"[14] და ა. შ. სამართლიანად აღნიშნავდა შ. ნუცუბიძე, რომ ჟამთააღმწერელი უდიდესი ფილოსოფიური განწყობის ავტორია. ისტორიას იგი ფილოსოფიურ ასპექტში აღიქვამს. ჩვენი აზრით, ისტორიკოსის ასეთი განწყობა იმითაც აიხსნება, რომ თავისი თხზულების წერისას მემატიანე საკმაოდ ხანდაზმული უნდა ყოფილიყო. ვფიქრობთ, საწუთროს ასეთი ფილოსოფიურ-[illegible] [illegible] მოულოდნელად [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible], მემატიანეს მისი ღრმად რელიგიურობიც. ეს განსაკუთრებით თვალსაჩინოა [illegible] რელიგიური ქრონიკის სასწაულებრივი მომენტების [illegible] გამო. [illegible] ყოველ [illegible] (ღმერთს) [illegible]. ავტორის ღრმა რწმენით, იგი [illegible] [illegible] [illegible] და [illegible] [illegible]. [illegible], რომ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]. ლოცვით განკურნეს იგი და ა. შ. იქვე მემატიანე ბიბლიური [illegible] იმეორებს [illegible] ძველი აღთქმის [illegible] — [illegible], რომელიც [illegible] სიტყვაცვალებით: „[illegible] იქმნა... [illegible]"[15]. [illegible] ფანტასტიკური მომენტები შუა-საუკუნეების ქართულ ისტორიოგრაფიას იმდენად უცხოობდა, რომ, [illegible], თ. ჟორდანია [illegible] [illegible] სხვა პირის, [illegible] „[illegible] [illegible]" ჩანართებად [illegible]. [illegible], თუ გავითვალისწინებთ თხზულების მთელ აგებულებას, ავტორის სასულიერო წოდებას და მის ღრმა რელიგიურობას, ეს მომენტები არც ისე უცხო და წინააღმდეგობრივი მოგვეჩვენება. ქრისტიანობა სასწაულს თავისი მოძღვრების აუცილებელ, კანონიკურ კომპონენტად თვლის. ამ ფონზე ჟამთააღმწერელთან, როგორც ღრმად მორწმუნე ადამიანთან, სასწაულებრივი მომენტები არ მოდიან წინააღმდეგობაში მის მიერვე აღიარებულ „ჭეშმარიტების მეტყველებასთან". მისთვის ისინი ისეთსავე ჭეშმარიტებას წარმოადგენენ, როგორც სხვა, რეალური ამბები. ის რომ, ამ მომენტების შეფასებისას მისი ღრმა

---

12 ჟამთააღმწერელი, გვ. 185.

13 იქვე, გვ. 256.

14 იქვე, გვ. 273.

15 იქვე, გვ .200—203.

რეალური ვითარებიდან და კონცეფციებიდან უნდა ამოვიდეთ და არა დღევანდელობიდან.

შემდეგი მომენტი, რომელიც თხზულებიდან კარგად ჩანს, ჟამთააღმწერლის სამეფო კართან სიახლოვეა. ამას საგანგებოდ აღნიშნავს პ. ინგოროყვაც, თუმცა კონკრეტული დასაბუთების გარეშე. მემატიანის სამეფო კართან ურთიერთობაზე მეტყველებს მისი ღრმა გაცნობიერებულობა, ქართველთა და მონღოლთა სამეფო კარის მოხელეთა ზუსტი, ხოლო ჩვეულებათა ზედმიწევნითი ცოდნა. ამაზე მიუთითებს მისი შრომის საერთო განწყობილებაც და ა. შ. ამ მხრივ, ბევრი დეტალის მოყვანა შეიძლება, მაგრამ, ვფიქრობთ, საკმარისია თუნდაც ერთი პატარა საინტერესო ნიუანსი; როდესაც ქართველი მემატიანე ოლჯაითუ ყაენის გარდაცვალებას გვაუწყებს (1316 წ.), წერს, რომ ყაენს „დაუჩა — ძე მცირე, ვითარ (ე. ი. დაახლოებით!) შვიდისა წლისა, სახელით მუსაით" (აბუ საიდი)[16]. ყველა აღმოსავლური წყარო კი იუწყება, რომ ამ დროს მომავალი ყაენი აბუ საიდი 12 წლის ყმაწვილი იყო. ამგვარად, ვფიქრობთ, აშკარაა რომ მემატიანე ამ ცნობას რომელიმე წყაროდან კი არ იმოწმებს, თავის პირად შთაბეჭდილებას გადმოგვცემს. ამაზე მიუთითებს მის მიერ ნახმარი ფრაზა — აბუ საიდი დ ა ხ ლ ო ე ბ ი თ შვიდი წლისა იყო. ე. ი. მას პირადად ჰყავს ნანახი მონღოლთა უფლისწული და ისე აფასებს მის წლოვანებას; თორემ, თუ იგი რომელიმე წერილობით წყაროს დაეყრდნობოდა, ცხადია, არ იხმარდა ამ სიტყვას[17]. აღარაფერს ვამბობთ ქართულ სამეფო კარზე მიმდინარე ყველა პროცესის მის მიერ საუკეთესო ცოდნაზე.

ჩვენი აზრით, მემატიანის ვინაობის საკითხთან უშუალო კავშირი აქვს დემეტრე II-ის დასჯის მატიანისეულ აღწერილობას. ამის გამო, ამ მომენტზე რამდენადმე დაწვრილებით უნდა შევჩერდეთ.

XIII ს. ბოლოს ილხანთა ყაენ არღუნის (1284—1291) წინააღმდეგ შეთქმულება გამომჟღავნდა. ურჩობა დაბრალდა მონღოლ დიდმოხელეს — ბუღას. ამ დროის მონღოლური ჩვეულებისამებრ, ბუღა სჯა-ბაასის გარეშე ბუღა და მისი ოჯახობა სიკვდილით დასაჯეს. რეპრესირებულ იქნენ მისი მომხრეები და კეთილისმყოფელნიც. სამწუხაროდ, მათ რიცხვში მოხვდა დემეტრე მეფეც. 1289 წ. მარტში დე-

16 ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 324.

17 გ. ა ლ ა ს ა ნ ი ა ს აზრით, ეს ციფრი ამ კონტექსტში, საკრალური მნიშვნელობისაა, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში, მემატიანე არ იტყოდა „დაახლოებით შვიდი წლის"-ო, მით უფრო, რომ აბუ საიდის რეალური წლოვანება — 12 წელი, ასევე საკრალური რიცხვია და ავტორისავე აღიარებით, მას განსაკუთრებით ხშირად ხმარობს [illegible]. იხ. Г. А л а с а н и а, Классификация грузинских письменных исторических источников, Тб., 1986, с. 178.



მეტოქე ურდოში დაიბარეს. [illegible] დარბაზის რჩევისა, [illegible]
მოთათბირეთში გამოცხადდა [illegible]. მან [illegible] მონღოლ-
თა ყაენის [illegible] და ამით თავისი ქვეყანა [illegible]
[illegible] ხვეწნით [illegible]
[illegible] „[illegible]“. მატიანეში ეს [illegible]
[illegible] და იმათ [illegible]
შეიცვალა. რომ მოსახსენებელი იქნება ტექსტის [illegible] ნაწილის მოტა-
ნა (ხაზი და [illegible] ჩვენია):
„შეიპყრეს მეფე (დემეტრე) [illegible]
და წარჰყვა თანა (ურდოში) მ ღ დ ე ლ-მ თ ნ ა ზ ო ნ ი, გ ა ზ რ დ ი-
ლ ი მ ი ს ი (დემეტრესი) მ ო ს ე. და [illegible] მეფისა. [illegible]-
ნა ყოველთა [illegible] მოკლვა მეფისა, რამეთუ [illegible]
[illegible] მოაკვდინებენ. [illegible] დამშვიდდა [illegible]-
წყრომა მისი (ყაენისა). წარიყვანეს (მეფე) სასიკვდილოს [illegible]
[illegible] და [illegible]
[illegible] და მოიწრიენს [illegible]-
ნი [illegible] ყაენისნი, რათა წარიყვანონ (დემეტრე) და [illegible]
[illegible] და [illegible] მეფემან [illegible]
[illegible] რამეთუ ყო-
ველნი მუნ მოსრულ იყვნეს [illegible] მეფისა და [illegible]-
ბულისა მდგომარე იყო მუნ. [illegible] მეფემან: „[illegible]
წინაშე შემიწირე სიკუდილსა [illegible] შინა. და თუ არა გნებავს, [illegible]
[illegible], რათა არა მოიკლას [illegible]
სისა ყაენისაგან“. ხოლო მან და ყოველთა მთავართა. იწყეს ტირი-
ლად და განვიდეს გარე; (დემეტრემ) ილოცა და [illegible] მი-
უფისა ჩუ ნისა ქრისტე ღმრთისასა. [illegible] ცხენსა და წა-
რიყვანეს ვ ი თ ა რ [illegible] ე რ თ[18] და [illegible] მტარვალთა. [illegible]
ილოცავს მცირედ... და წარკვეთეს მეფეს დიმიტრის თავი. ხოლო [illegible]-
მოჩნდა მასვე ღამესა [illegible] ღმრთისა მიერ ცხებულსა მისსა ([illegible]),
რამეთუ [illegible] შარავანდედი თვსი [illegible] და [illegible]
სიბნელე [illegible] და ყოველნი წარმართნი განკვირდეს, იყო [illegible] -
[illegible] და მწუხრამდე [illegible] ბნელი... ხოლო იყო [illegible]
წმინდისა მარტვილისა. [illegible]

---

18 აღსანიშნავია, რომ ლ. სანიკიძეს მემატიანის გამოთქმა — „ვითარ [illegible] ერთი“ პირდაპირ, დღევანდელი მნიშვნელობით ესმის (იხ. „უქარქაშო ხმლები“, ტ. II, თბ., 1984, გვ. 151). მაგრამ „[illegible]“ („[illegible]“) [illegible]-ული იყო და ათას ნაბიჯს უდრიდა. იხ. ქცა, II, ლექსიკონი. აგრ. ი. აბულაძე, ძვ. ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.



წოდებული და ჩვენ მიერ მოტანილ"[19]. შემდგომ გადმოცემული [illegible] უფლისწულის თავგადასავალი, რომელსაც ქვემოთ დავუბრუნდებით, ახლა კი მოტანილი ტექსტი გავაანალიზოთ.

დემეტრე II დასჯის ამბავი, როგორც ვხედავთ, ძალზე დაწვრილებით არის აღწერილი. მოთხრობილი თვალნათლივ წარმოგვიდგება როგორც აღწერილი მოვლენების უშუალო მონაწილე და თვითმხილველი. იგი მიმართულების მაჩვენებელ ისეთ თავსართებსაც კი ხმარობს, როგორებიცაა: „მო-იწვენეს", „მო-სრულ იყვნეს" და ა. შ. (და არა „მი-იწვიენეს", „მი-სრულ იყვნეს"). ამგვარად, ავტორი თავის თავს გულისხმობს დემეტრეს გვერდით, დასჯის ადგილას. ამის დამადასტურებელია ის მომენტები, რომლებიც გადმოცემით არ იქნება აღწერილი. მაგ., მეფისათვის ურდოში არგნის (ხელჯოხის) დატოვება, მისი სამსჯავრო სახლში (დივანხანაში) წაყვანა, მხედრების რაოდენობა (თორმეტი), რომელთაც დემეტრე უშუალოდ დასჯის ადგილას მიიყვანეს, რაც თქვა დემეტრემ დასჯის წინ, რომ დემეტრეს დამღუპავი ხუტლუბუღა სადუნის ძეც ესწრება დასჯას. საინტერესოა, რომ სიკვდილის წინ დემეტრე თუმცა კი ცდილობდა „მხიარული პირით" გამომშვიდობებოდა ქართველ დიდებულებს, მაგრამ ეტყობა, მაინც შეშფოთდა. ეს იქიდან ჩანს, რომ მეფე დახმარებას სთხოვს მისსავე დამღუპველ მტროვე ხუტლუბუღას. ამასთან, ნაკლებად სჯერა რა ასეთი შემობრუნებისა, მეფე სადუნ მანკაბერდელის ნაშიერს უკანასკნელ ნებად უბარებს იზრუნოს მცირეწლოვან უფლისწულ დავითზე. ხუტლუბუღას, თუმცა კი ფარისევლური ცრემლები გადმოუყრია, მაგრამ, როგორც მემატიანის შემდგომი ტექსტიდან ჩანს, სასიკვდილო განაჩენის დროს მას თითიც არ გაუნძრევია დავითის გადასარჩენად. მოტანილი ნაწყვეტი კიდევ ბევრ ისეთ დეტალს შეიცავს, რომლებიც მხოლოდ თვითმხილველისთვის თუ იყო ცნობილი და მნიშვნელოვანი. თუნდაც ისეთი ფრაზა, როგორიცაა მემატიანის ცნობა იმის შესახებ, რომ ხუტლუბუღასთან ლაპარაკის შემდგომ ქართველი დიდებულები „განვიდეს გარე", მეფე კი ამ დროს [illegible] იღებს, რომ დემეტრე დასასჯელად წაიყვანეს თავისი ნაბიჯით წინ („ვითარ მიდიოდნენ ერთ"), რომ დასჯა მოხდა დილის ათ საათზე („იყო ჟამი მეათე") და რომ ამის შემდეგ კიდევ ხნით მზე დაბნელდა და ა. შ. მაგრამ ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა მემატიანის მიერ თითქმის სიტყვასიტყვით და უცვლელად მოტანილი ფრაზა, რომ ურდოში დემეტრეს და დავითის „წარმჰყვა თანა მღვდელ-მონაზონი, [illegible] მისი (დემეტრესი) მისვე". საოცარი ის არის, რომ აქ მემატიანე არ ასახელებს არც ერთ დიდგვაროვან საერო თუ სასულ-

---

19 ჟამთააღმწერელი, გვ. 290—291.



სოლ გადმოცემის (მათ შორის კათალიკოსისაც კი). მაშინ, რო-
გორც მემატიანის შემდგომი თხრობიდან ირკვევა, დიმიტრის დასჯას
მოსურნე მთავარნი და კათალიკოსიც ესწრებოდნენ. პირიქით, თავის-
თავად ყურადღებას იპყრობს ამ ფონზე ვინმე მღვდელ-მონაზვნის მე-
ფისა ეზოში ხილვა. მის შესახებაც ჟამთააღმწერელი მოკლედ
გვაუწყებს, რომ ეს მღვდელ-მონაზონი მოსე დიმიტრის „მოძღვრი-
ლი“ იგი ამ ტრაგიკულ ამბებთან დაკავშირებით კიდევ რამდენჯერმე
გამოჩნდება.მაგრამ მოვუსმინოთ ჟამთააღმწერლის ტექსტს. დიმიტრის
დასჯის შემდეგ, ეზოში მყოფი დაობლებული უფლისწული დავი-
თი ვიღაც-ვიღაც მონღოლ მხედართმთავარს — ტაჩარს მიჰგვარეს. მონ-
ღოლებმა თურმე ის არ იყმარეს და გადაწყვიტეს დავითის ღამით, მა-
ლულად მოკვლა. „გარნა ვერა იხელთეს“. გათენდა თუ არა, „განი-
პარა მოსე ღვდელი, *რომელი არაოდეს განეშორებოდა*
დავითს, და შევრდა ტაჩარს წინაშე“. როგორც ვხედავთ, ასპარეზზე
ისევ გამოდის მოსე მღვდელ-მონაზონი. შემდეგი ტექსტიდან ირკვე-
ვა, რომ იგი ევედრება და არწმუნებს ტაჩარ ნოინს, მფარველობა
აღმოუჩინოს უდანაშაულო მცირეწლოვან უფლისწულს... მართლაც,
ტაჩარი გულისხმიერებას იჩენს, ყაენთან მიდის და სთხოვს, ქართველი
უფლისწული დასჯის ნაცვლად მას გადასცენ. „ისმინა (ყაენმან) და
და მისცა (დავითი) და წარიყვანა (ტაჩარ) სახლსა თჳსსა და შევედრა
ხოჯა... თჳსსა, რომელი უკანასკნელ საჰიბ-დივან იქმნა“-ო, გვამცნობს
ჟამთააღმწერელი. ეს უკანასკნელი ფრაზა საკმაო ინფორმაციის შემ-
ცველია, მაგრამ ჯერ ისევ მოსე მღვდელს დავუბრუნდეთ.

დასჯილი დიმიტრი მეფის გვამს მონღოლები დღე და ღამე
იცავდნენ და ქართველებს მისი დამარხვის ნებას არ აძლევდნენ.
„ხოლო იყვნეს მრავალნი წარჩინებულნი საქართველოსანი [მუნ] და
ვერვინ იკადრა გამოთხოვად გუამი მეფისა. მაშინ კათალიკოსმან და
მოსე იყიდეს კაცნი და მოსეცა თანა წარჰყვნა და მოიპარეს
ღამით გუამი დიმიტრი მეფისა“[20], გადმოგვცემს მემატიანე. შემდეგ-
დეგით, მეფიანის ველზე, სადაც დიმიტრის დასჯა მოხდა, შემთხვევით
თანდასწრებული მეთევზეები გამოჩნდნენ. მათ თავიანთ ერთად გვამის
მოტანილად წყლიდან იქირავეს და დიმიტრის ცხედარი მცხეთას, მეფეთა
სამარხს, წაასვენეს (იქვე). როგორც ვხედავთ, მეფისთვის უკანასკნე-
ლი პატივის მიგებაში კვლავ მოსე მონაზონი იღებს აქტიურ მონაწი-
ლეობას. უნდა ვიფიქროთ, ამ დროის მოსე მღვდელ-მონაზონი სახელ-
განთქმული იქნებოდა, რადგან იგი პირადად იღებს მონაწილეობას ისეთ
სამეფო ღონისძიებაში, როგორიც დიმიტრის ცხედრის მოპარვა იყო.
ეს საქმე კი, გაბედულებასთან ერთად, დიდ ფიზიკურ მონდომებას

[20] ჟამთააღმწერელი, გვ. 292.



მოითხოვდა. რაც საბედისწერო მონასტრისათვის გამოდგა [illegible]
იგი რომ [illegible] იყო, ჩანს იქიდანაც, რომ მისი [illegible]
„[illegible]". ე. ი. იგი სამეფო კარის [illegible] გა[illegible]-
ლი პირი ყოფილა დემეტრე მეფე კი [illegible]. სულ [illegible] იყო
30 წ. არ [illegible]. [illegible] მისი მეფეთ [illegible] თუ
არა, უფროსი არ იქნებოდა. ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, რომ „[illegible]-
ტოლობის ძველი ფეოდალური ინსტიტუტი იყო. „სამეფო კარ[illegible]
ფის შვილებთან. განსაკუთრებით [illegible] მემკვიდრე [illegible]-
ათნ [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]
რომ ესენი [illegible] და (მომავალი მეფის, ე. ი.) მოურავ[illegible]-
ბისათვის [illegible] ნამსახურნი არიან"[21]. [illegible].
სამეფო კარი „[illegible]" [illegible] კი არა, [illegible]
განათლებისა და კულტურის ცენტრიც იყო.

ბუნებრივია, წამოიჭრება საკითხი, ვინ არის ეს [illegible]-
სეული მეფის გაზრდილი [illegible]-მონაწილე პირი? [illegible] იგი [illegible]-
ლად შემო[illegible] [illegible] მოხ[illegible] [illegible]-
ლის თხრობაში? გასაოცარია, რისთვის დასჭირდა [illegible]
უმნიშვნელო პირის ([illegible] მოკლე, [illegible]
[illegible] მოცემული) მოხსენიება მეფისა და უფლისწულის [illegible]
[illegible], როდესაც სხვა, უფრო წარჩინებული პირები [illegible]-
თაც იხსენიებიან („მოავალნი წარჩინებულნი საქართველოისანი")

მსგავსი სიტუაციები სხვა წყაროებშიც გვხვდება. [illegible]
ვაქვს ვითარება, როდესაც ამა თუ იმ ავტორის [illegible] და [illegible]-
ლურ თხრობაში უეცრად ჩნდება და მკვეთრად გამოიყოფა [illegible]-
დი თხრობისათვის [illegible] ფიგურა. [illegible] იგი [illegible]
თვისებებითაც არის ხოლმე დახასიათებული. მაგრამ [illegible]
განვითარებასთან მას უშუალო კავშირი არა აქვს და შემდეგში [illegible]-
ბიდან ქრება კიდეც. ასეთ მომენტებს თითქოს [illegible] ამა
თუ იმ ავტორის წერის მანერაში. მაგრამ მემატიანე [illegible] შემთხვევა-
ში თითქმის ყოველთვის შეგნებულად მოქმედებს ([illegible] არა
გვყავს [illegible] კომპილაციური შრომების ავტორები). მას
სურს, [illegible] ფორმით გამოსცეს და შემოუნახოს [illegible]
თავისი, ან მისი საგვარეულოს წარმომადგენლის [illegible]
ქვეყნისა და მისი მესვეურთა წინაშე. ასე იქცევა, მაგალითად, [illegible]
ერისთავთა საგვარეულო ქრონიკის — „ძეგლი ერისთავთა"-ს ავტორი
(XV ს. დასაწყისი), რომელიც საერთო ტექსტიდან გამოყოფს. [illegible]-

21 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VII, თბ., 1974, გვ. 86—87.

ეფორთა ალიარებით, მისი სიცოცხლის — ბანაკ-ქეთა დამსახურე-ბას[22].

ვუქონიათ. ასეთი უთარგმაა ჟამთააღმწერელისაც. ჩვენი აზრით, მღვდელ-მონაზონი მოსე თითონაა ავტორი ამ ასწლიანი მატიანისა. ამ აზრის სასარგებლოდ მთელი რიგი გარემოებანი მეტყვე-ლებენ. როგორც აღნიშნული გვქონდა, მემატიანე დაწვრილებით და ზედმიწევნით დეტალებით აღგვიწერს დემეტრეს დასჯის ამბებს და აშკარა შთაბეჭდილება იქმნება, რომ ავტორი ამ ტრაგიკული ამბების თვითმხილველია. მოსე კი დემეტრეს დასჯას არა მარტო ესწრებოდა, არამედ აქტიურად მონაწილეობდა კიდეც. რაც მთავარია, მნიშვნელოვა-ნია ის გარემოებაც, რომ მემატიანე, რომლის კეთილგანწ-ყობა დემეტრესადმი აშკარაა, მოსეს, რომელმაც ამდენი რამ გააკეთა მისი სათაყვანო მეფისათვის, ყოველგვარი საქებარი ეპითეტების გა-რეშე, სრულიად ნეიტრალურად მოიხსენიებს. ჩვენი მემატიანისათვის ძალზე დამახასიათებელი არ არის ასეთი ნეიტრალური პოზიცია. ჩვეულებ-რივ თუ რაიმე მნიშვნელოვანი მოსაზრება არ აკავებს, იგი ყოველ-თვის ნათლად გამოხატავს თავის დამოკიდებულებას ამა თუ იმ პირი-სა თუ მოვლენისადმი. ეს გარემოება მით უფრო თვალში საცემია, რომ ნახსენები მოსე, სასულიერო პირი, მღვდელმონაზონია. ჟამ-თააღმწერელთან კი არცერთი მომენტის მოძებნა არ შეიძლება, რომ ქების გარეშე იქნეს ნახსენები კონკრეტულად დასახელებული რომე-ლიმე სამღვდელო პირი, რომელსაც კი დიდებითი ქმედება მიეწერება. აღნიშნული პოზიცია ვრცელდება არა მარტო მართლმადიდებ-ლებზე, არამედ ერეტიკოს-ნესტორიანელებზეც კი[23]. კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, რომ მემატიანე ქებას არ იშურებს არა თუ ქრისტია-ნი მოღვაწეების, არამედ თვით მონღოლი ყაენის — ყაზანის მიმარ-თაც: „იყო ყაზან ფრიად რამე კეთილ და უბოროტო გონება და სი-მართლის მოქმედი"[24], წერს იგი. მითუმეტეს უცნაურია მემატიანის მიერ მოსეს ღვაწლის მხოლოდ მშრალი აღნუსხვა. ამავე დროს, მოსე-ზე იგი ისეთ ცნობებს გვაწვდის, რომელთა ცოდნა განსაკუთრებაც კი ეკუთ პირისთვის. ვთქვათ, ის, რომ მოსე „არაოდეს განეშორებოდა დემეტრეს", ან, რომ იგი პირადად მონაწილეობს მეფის ცხედრის მო-

---

22 ძეგლი ერისთავთა, შ. მესხიას გამოცემა, მასალები საქართველოსა და კავ-კასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 1.

23 თავის თხზულებაში ჟამთააღმწერელი მოკლედ აღწერს ნესტორიანი მღვდელ-მთავრის, ქ. მარალის „ეპისკოპოსის" (კათალიკოსის) თავგადასავალს. მისი სიმპა-ტია ამ „ერეტიკოსისადმი" (მართლმადიდებლებისთვის ნესტორიანობა მძიმე მწვა-ლებლობად ითვლება) აშკარაა. იხ. ვ. კიკნაძე, ჟამააღმწერლის სირიული წყარო, საქართველოს მეცნ. აკად. „მოამბე" 118 № 8, 1985, გვ. 652.

24 ჟამთააღმწერელი, გვ 301.

პარვაში: ყურადღებას იქცევს ის გარემოებაც, რომ უშუალოდ [illegible] ჯის წინ, როდესაც დემეტრე ქართველ დიდებულებს გამოემშვიდობა და ისინი „ვანვიდეს გარეთ". მემატიანე გადმოგვცემს იმასაც, რომ [illegible] თებს დემეტრე ამის შემდეგ ([illegible] იდებს). ე. ი. ავტორი ამ [illegible] საც მეფის [illegible] ჩანს[25]. მნიშვნელოვანია სხვა დეტალებიც. [illegible] აღნიშნული გვქონდა, რომ დავით ულუსწულის ტაჩარ ნოინისადმი მიცვლის ეპიზოდში („ტაჩარ წარიყვანა (დავით) საბრძანებლად თვისსა...") [illegible] ინტერესით აღიარებაც მოცემული. ჟამთააღმწერელი აქ [illegible] ნოიანსიების ცოდნას ამჟღავნებს, რომლებიც მხოლოდ თვითმხილველისთვის თუ იყო ხელმისაწვდომი. მემატიანე არა მარტო ქართველთა, არამედ უცხოელთა მოხელეთა კარის მოხელეთა საქციელსაც [illegible] ნუღიც გვიმჟღავნებს. პირველ რიგში, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მის მიერ დასახელებული დავითის შემფარველი ტაჩარ ნოინი ილხანთა სამსახურში კარგად ცნობილი მონღოლი მხედართმთავარია თაღაჩარ (ან თოღაჩარ) ნოინია; ხოლო ტაჩარის უსახელო ხოჯა, რომელსაც უშუალოდ „შეავედრეს" დავით ულუსწული — შემდგომში [illegible] თა კარზე არა ნაკლებ ცნობილი საფინანსო უწყების მეთაური ([illegible] ვევანი) სადრ ად დინ აბმედ ალ ზენჯანი ანუ ალ ხალიდია. სპარსული წყაროები ერთხმად აღნიშნავენ სადრ ად დინისა და თაღაჩარის [illegible] კავშირსა და კეთილმოყვრობას[26]. როგორც ვხედავთ, ჟამთააღმწერელი ამ ერთ ფრაზაში ზუსტ ინფორმაციას გვაწვდის. 1289 წ. [illegible] ლი ხოჯა სადრ ად დინი ცოტა ხნის შემდეგ („უკანასკნელ"). [illegible] კი 1292 წ., მართლაც, საჰიბ-დივანი ხდება[27]. მიუხედავად [illegible] ბის გამო ჟამთააღმწერელი დავითის შემფარველი ხოჯის სახელს [illegible] არ ასახელებს, მაგრამ თავისდაუნებურად ამჟღავნებს აღწერილი [illegible] ლენის თანადამსწრეობას (საინტერესოა, რომ მოგვიანო ხანის [illegible] რიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე ჟამთააღმწერლის ტექსტის შესა[illegible] სი ადგილის გადმოცემისას პირდაპირ სადრ ად დინს უწოდებს [illegible] ბულ ხოჯას). სხვათა შორის, ამ მომენტისათვის ჯერ კიდევ ო. [illegible] დანიას მიუქცევია ყურადღება. მართალია, იგი ვერ არკვევს [illegible] ჯის ნამდვილ ვინაობას, მაგრამ სამართლიანად აღნიშნავს: „[illegible] ნის მოთხრობას ისეთი ძალდაუტანებელი, ბუნებრივი მიმდინარეობა აქვს, რომ გვგონება, ეს ეს არის... ახლად დაბრუნებული [illegible] თვალით ნახულს, საქმით განცდილს და დასწრებულს... [illegible] იყო ისტორიაში აღნიშვნა ვინმე უბრალო ხოჯისა, თუ რომ ეს [illegible]

---

25 ჟამთააღმწერელი, გვ. 291.

26 Р а ш и д   а д   Д и н, Джами ат таварих (Сборник летописей), т. III, Баку, 1957, с. 12.

27 იქვე, გვ. 136.

ჯა ცოცხალი არ იყო და მატიანის დაწერის დროს"[28]. უნდა ვიგულისხმოთ, ჩვენთვის საინტერესო წინადადების გადმოცემისას ჟამთააღმწერელმაც ავტორისათვის ამ მოვლენის ათვლის წერტილი 1289 წელია. მემატიანემ მაშინ იცოდა, რომ დავით ულუსწულის შემფარველი პირი ცოცხალი ხოჯა იყო. მოგვიანებით კი ეს ხოჯა მაღალი თანამდებობის პირი — საჰიბ-დივანი ხდება. თუ ავტორი ამ ამბების პირადი დამსწრე არ არის და მოვლენებს რეტროსპექტულად გადმოსცემს, ე. ი. ათვლის წერტილი მოვლენის თანადროული კი არა, მოგვიანოა, მაშინ ივივე წინადადება ჟამთააღმწერელთან ასეთი ფორმით იქნებოდა გადმოცემული: დავითი შეავედრეს საჰიბ-დივანს, რომელიც მაშინ უბრალო ხოჯა იყო. ამავე დროს, თუ ჟამთააღმწერელი გადმოცემული მოვლენების თანამედროვე და დამსწრე არ არის, საიდან გაიგო მან თუნდაც ისეთი წვრილმანი, თუ კონკრეტულად ვის ჩააბარეს დავით ულუსწული ტაჩარ ნოინის კარზე.

ახლა განვიხილოთ ჟამთააღმწერლის პირადი დამოკიდებულება დემეტრე მეორისა და დავით VIII მიმართ. თუ ჟამთააღმწერლის შრომის ტენდენციების დახასიათებისას მხოლოდ იქიდან ამოვალთ, რომ ის საეკლესიო პირია, წარმოშობით მესხი და ძლიერ დაახლოებულია ჯაყელებთან (რაც დავას არ იწვევს), აუხსნელი და გაუგებარი რჩება მისი საოცარი, სწორედ სამღვდელო პირისაგან მოულოდნელი შემწყნარებლობა დემეტრე II და მისი პირმშო დავითის მიმართ. ამ საკითხში საყურადღებოა, ასე ვთქვათ, დაუინტერესებელი პირის, ივანე ჯავახიშვილის პოზიცია. იგი, ჟამთააღმწერლის ტექსტიდანვე გამომდინარე, მკაცრად ახასიათებს როგორც დემეტრე მეორის პიროვნების უარყოფით მხარეებს (მომხვეჭელობისაკენ მიდრეკილება, სამცოლიანობა და ა. შ.), ისე განსაკუთრებით დავით VIII მოღვაწეობას. ივ. ჯავახიშვილი წერს, რომ დემეტრეს დამოკიდებულება ქრისტიანობისადმი ძალზე შერყეული ყოფილა. იგი დემეტრე II პიროვნებას ლაშა გიორგისას ადარებს. მემატიანისაგან განსხვავებით, რომელიც, როგორც ცნობილია, სასტიკად კიცხავს ლაშას და მის დას რუსუდანს, ივანე ჯავახიშვილი ლაშა გიორგის დემეტრე თავდადებულზე მაღლაც კი აყენებს. იგი წერს, რომ დემეტრე ლაშა გიორგისგან: „იმით დიდად განსხვავდებოდა, რომ თუ ლაშამ თავისი გულის სატრფოს დაკარგვის შემდეგ, სიკვდილამდე, ცოლი აღარ შეირთო, დემეტრე II-მ პირიქით, ერთი ცოლით თავისი... გრძნობა ვერ დაიკმაყოფილა და სამსაც კი გაუნაწილა"-ო[29].

---

28 თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები. ტ. III, გვ. 572.

29 კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ივ. ჯავახიშვილის

მით უფრო უცნაურია საეკლესიო პირის, მორალური ნორმე-ბის მკაცრი დამცველის — ჟამთააღმწერლის ასეთი ლმობიერი დამოკიდებულება დემეტრეს მიმართ. მემატიანე ვერ მალავს დემეტრეს ისეთ უარყოფით თვისებებს, რომლებიც, თავი რომ დავანებოთ ქართულ ადათ-წესებს, ღრმად მორწმუნე სასულიერო პირისათვის უაღრესად აღმაშფოთებელი უნდა ყოფილიყო. აკი მეფეს მოურიდებლად ამხილებდნენ კიდეც თურმე ბასილი მთაწმინდელი და ნიკოლოზ კათალიკოსი, მაგრამ ამაოდ[30]. ნიკოლოზ კათალიკოსის პროტესტი იმდენად დიდი იყო, რომ დემეტრეს საქციელის გამო მან დემონსტრატიულად დატოვა საკათალიკოსო ტახტი[31]. დემეტრე საკმაოდ ვერცხლისმოყვარეც ყოფილა და ქვეყნისათვის მძიმე დროს დიდძალი ქონება დაუგროვებია. საინტერესოა, რომ დემეტრეს საგანძურში ერთი ნივთი (სარტყელი) იმდენად განთქმული ყოფილა და ჩანს ჟამთააღმწერელსაც არაერთხელ უნახავს, რომ მემატიანე მას ასეთი ფორმით ახსენებს — „სარტყელიცა იგი დიდფასისა". ამას გარდა, დემეტრემ სამი ცოლი მოიყვანა, ხოლო თავისი და თამარი მესამე კოლად გაატანა მედროვე სადუნ მანკაბერდელს[32]. მის დროს გრძელდებოდა, აგრეთვე, საეკლესიო მიწების გამოწირვის ჩვეულებრივი პროცესი. „იწყეს მთავართა ხელის შეხებად საყდართა და მონასტერთა"-ო[33] — გულისწყრომით წერს მემატიანე. საოცარი სწორედ ის არის, რომ ყოველივე ამის შემდეგ ჟამთააღმწერელი თავის თავს მხოლოდ იმის უფლებას აძლევს, გაკვრით აღნიშნოს, რომ დემეტრემ მართებული გზიდან მცირედ გადაუხვია და „ურიცხუთა კეთილთა მიერ აღვსებული, მ ც ი რ ე დ სიბოროტედ მიდრკა"[34]; იგივე ითქმის დავით მეორის მიმართაც. მემატიანის დამოკიდებულება დავითის მიმართ ყველაზე რელიეფურად ჩანს რუმის („საბერძნეთის") ქალაქ ტუნღუზალოს განდგომილების აღწერისას. ამიტომ უფრო დაწვრილებით განვიხილოთ ეს ეპიზოდი.

1291 წ. აგვისტოს ბოლოს მონღოლ-ილხანებს განუდგა რუმის (დღ. თურქეთი) გამგებელი თოღაჩარი. იგი სწორედ ის ტაჯარ-თოღაჩარია, რომელმაც ამ ამბებამდე სულ სამიოდე წლით ადრე, დემეტრე II დასჯისას, დავით უფლისწული დაღუპვას გადაარჩინა. ჟამთააღმწერლის მოწმობით, დავითმა კიდევ კარგა ხანს დაჰყო თოღაჩარის

ფონდი № 261, ფ. 876—877. „ქართველი ერის ისტორიის" ეს აბზაცი, არცერთ გამოცემაში არ დაბეჭდილა.

30 ჟ ა მ თ ა ა ღ მ წ ე რ ე ლ ი, გვ. 282.

31 ი ქ ვ ე, გვ. 278, 282.

32 იქვე, გვ. 278.

33 იქვე, გვ. 276.

34 იქვე, გვ. 282.

კარზე. მართალია, უფლისწული აწროობით შინ იმყოფებოდა მძევლად, რამ თურმე „ტახტი თანა-შეეწყოდა ყოველსა"[35]. ამ დროს გარდაიცვა-ლა დემეტრეს დამსჯელი ყაენი არღუნი. ახალმა ყაენმა ქეღათუმ (1291—1295) გაითვალისწინა სწორად შესაფერისად ჩათვალა უმიზეზოდ დასჯილი ქართველი მეფის ძის ლოიალობის გამოსახატავად. ამ მიზ-ნით მან რუმში თალაჩარის აჯანყების ჩასახშობად გაგზავნა არა სა-ქართველოს ამჟამინდელი მეფე ვახტანგ II (1289—1292), არამედ დავით უფლისწული. პირიქით, დავით უფლისწულს ალტერნატივა წაუყენეს: მას ან უნდა გაელაშქრა თავისი ცოტა ხნის წინანდელი მო-კავშირისა და სიკვდილისაგან გადამრჩენის წინააღმდეგ, ან უნდა გამო-თხოვებოდა მეფობაზე ფიქრს. დავითმა პირველი გზა აირჩია. მართა-ლია, მონღოლებმა სწრაფად ჩაახშეს თალაჩარის აჯანყება და უკან მობრუნებულ დავითს სათანადო პატივიც მიაგეს — საქართველოს სრულუფლებიან მეფედ დაამტკიცეს. „ვინათგან დასდევ თავი შენი მსახურებად ჩემთვის და სიკვდილს ერთგულებასა ჩემსა ზედა, მიმიცემ-მია მეფობა და სამეფო შენი ყოველი"[36]. ამ სიტყვებით დაუმტკიცა მე-ფობა დავითს ქეღათუ ყაენმა. როგორც ამ ეპიზოდიდან ვხედავთ, და-ვითის საქციელი მაინცდამაინც მოსაწონი და აღსანიშნავი არ არის. საინტერესოა, როგორ იქცევა ამ შემთხვევაში ჟამთააღმწერელი. ამ მნიშვნელოვან მოვლენებს იგი ვერ აუვლის გვერდს. მაგრამ გამოსა-ვალს იმაში პოულობს, რომ აღწერილ ეპიზოდში საერთოდ არ ასა-ხელებს რუმის გამდგარი გამგებლის — მისთვის კარგად ცნობილი თალაჩარის (ტაჩარის) სახელს: მემატიანე შეგნებულად, ხაზგასმით აღნიშნავს მხოლოდ იმ ქალაქის სახელწოდებას (ტუნლუზალი), რო-მელშიც თალაჩარი იმყოფებოდა („განდგა ქალაქი... ტუნლუზალი"). მეორე მხრივ, ეს ქალაქი ამ ამბების აღმწერ სპარსულ წყაროებშიც კი არ იხსენიება (მაგალითად, რაშიდ ად დინის „მატიანეთა კრებუ-ლი"). ქართველი მემატიანის ასეთმა ხერხმა ჩვენს ისტორიოგრაფია-ში თავის დროზე დაბნეულობა შემოიტანა. მ. ბროსე და ივ. ჯავახი-შვილი, მაგალითად, უთუოდ აღნიშნავდნენ სპარსული წყაროების თალაჩარის აჯანყებისა და ჟამთააღმწერლისეული ტუნლუზალის განდ-გომილების იგივეობას. მაგრამ ისინი გაკვირვებულნი იყვნენ, რა-ტომ ეს ქალაქი ტუნლუზალი და რატომ დასჭირდა მისი ხსენება ჟამთა-აღმწერელს[37]. რადგან ჟამთააღმწერლის ხსენებული ხერხი ამოცნო-ბილი ვერ იქნა, ისინი ამ არასწორ დასკვნამდე მივიდნენ, თითქოს

35 ჟამთააღმწერელი, გვ. 293, 294.

36 იქვე, გვ. 297.

37 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III (1966), გვ. 277—280. 246—247; M. Brosset, Histoire de la Géorgie, t. I, S.Petersbourg, 1850, p. 611, № 2.

ტუნლუზალო ქალაქის კი არა, პიროვნების — თალიჩარის დამახინჯებული ფორმა ყოფილიყოს. სინამდვილეში, რუმში ასეთი ქალაქი ნამდვილად არსებობდა[38]. ამას მოწმობს არაბული, სომხური და სხვა წყაროები, სადაც ეს ქალაქი თითქმის ისეთივე ტრანსკრიპციით — „ტუნლუზლუ", იხსენიება. სახელოვან მკვლევართა არასწორი დასკვნა იმან განაპირობა, რომ არ იქნა გათვალისწინებული (ან ამოცნობილი) მემატიანის განწყობილება მეფის მიმართ: მემატიანე აშკარად ერიდება, რამდენადაც კი შესაძლებელია, დავით VIII-ის აუგად ხსენებას, აღწერილი მომენტის გარდა, სხვა შემთხვევაშიც. იქ, სადაც ივ. ჯავახიშვილი დავითის წინდაუხედაობას დაუნდობლად აკრიტიკებს, მემატიანე ფაქტების მშრალი აღნუსხვით კმაყოფილდება.

ჟამთააღმწერლის ასეთი პოზიცია მხოლოდ მაშინ ხდება გასაგები, თუ ვიგულისხმებთ, რომ იგი დემეტრეს საქართველოსათვის თავდადების ობიექტური დაფასების გარდა, უშუალოდ მის კარზეა გაზრდილი; რომ, გარდა ამისა, მემატიანეს ღვაწლი მიუძღვის აგრეთვე დავით უფლისწულის აღზრდასა და სიკვდილისაგან გადარჩენის საქმეში. ყველა ამ პირობას პირდაპირ პასუხობს ის მღვდელ-მონაზონ მოსეს პიროვნება, რომელიც დემეტრეს დასჯისას ფიგურირებს, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ძალზე ძუნწადაა დახასიათებული. ზოგიერთი რამ მის შესახებ მაინც მოცემულია. თუ ჟამთააღმწერლის მიერ (თითქოს სხვათაშორის) მოხსენიებულ მღვდელ-მონაზონ მოსედ მივიჩნევთ, მაშინ გასაგები ხდება ავტორის, როგორც სამღვდელო დასისადმი კუთვნილება, სამეფო კართან ურთიერთობა და განათლება (მოსე დემეტრე II-ის „კაზრდილია"). ასევე, დემეტრე II და დავით VIII-სთან მისი დამოკიდებულება: მოსე პირადად მონაწილეობს დავით უფლისწულის გადარჩენის საქმეშიც და დემეტრე II-ის ვაჟის მოპარვასა და საქართველოში გადმოყვანაშიც. ისიც შეესაბამება იმ გარემოებას, რომ მემატიანე პირველ პირში არ ახსენებს თავის თავს. ვფიქრობთ, ეს ადვილი ასახსნელია. ჩვეულებრივ, ამ სახის თხზულებებში ასეთი რამ არ იყო მიღებული (ამიტომაც „ქართლის ცხოვრების" უმეტესი მატიანეების ავტორი უცნობია). თავმდაბალი მემატიანე ერიდება ხაზგასმით თავისი ღვაწლის გადმოცემას. მაგრამ მიუღებლად მიაჩნია ისიც, რომ მთლიანად დაივიწყებს მიეცეს მისი ხელით გაზრდილი მეფის ცხედარსა და მის ძეზე[39].

---

38 რ. კიკნაძე, საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის საკითხები. I, თბ., 1982, გვ. 190, შენ. 45.

39 ვ. კიკნაძე, ახალი მოსაზრება ანონიმი მემატიანის ჟამთააღმწერლის ვინაობის შესახებ. ახალგაზრდა მეცნიერ-ისტორიკოსთა I რესპუბლიკური კონფერენციის მასალები, თბ., 1979; გვ. 49—50.

ამ კარაულის დამფუძნებლის ცხადი ხდება ამ დაწვრილებითი დეტალიზა-ციისა და ფაქტების წარმოშავლობაც, რითაც ასე უხვია ჟამთააღმწერ-ლის თხზულების განსაკუთრებული მონაკვეთი. ცხადია, მოსე მღვდელ-მო-ნაზონს, რომელიც თვითონ ესწრება დემეტრე II-ის დასჯასაც და XIII ს. მიწურულის სხვა მშფოთვარე მოვლენების თანამონაწილე და თვითმხილველია, არ გამორჩებოდა მათი დეტალური აღნუსხვა [illegible] დიდი მოცულობის [illegible] შრომაში, რომელიც გიორგი V მე-ფობაშია დასრულებული.

რაც შეეხება თვით ამ სახელს — მოსეს, ქართულ სინამდვილეში იგი ძალიან გავრცელებული არ არის. მაგრამ [illegible] [illegible] გვხვდება ([illegible] [illegible] მოსე [illegible]). საინტერესოა, რომ სინას მთის [illegible] [illegible] XIV—XV სს. ხელნაწერში, იხსენიება „მღვდელი მოსე", რომელსაც აღნიშნული ხელნაწერის გა-დაწერის საქმისათვის „[illegible] [illegible]"[40]. შესაძლოა, მას რაიმე კავ-შირი ჰქონდეს ჟამთააღმწერლის მოსესთან.

ახლა კი სიტყვა უნდა ითქვას მისი ჟამთააღმწერლის მოღვაწე-ობის თარიღზე.

[illegible] [illegible] [illegible], საისტორიო ლიტერატურაში აღიარებული იყო, რომ ჟამთააღმწერელი გიორგი ბრწყინვალის თანამედროვე მოღვაწეა, თუმცა არის სხვადასხვაობა იმის თაობაზე, იგი გიორგი V-ის უმცროსი თუ უფროსი თანამედროვე იყო. [illegible], მართალია, [illegible] 1317—1318 წლამდე. მაგრამ ისტორიკოსი ახსენებს გი-ორგი V მიერ ოსთა ქართლიდან განდევნასაც, ჩაგვალთა დამორჩილე-ბასაც და მონღოლთა ულუსისაგან განთავისუფლებასაც[41]. ამ უკანას-კნელ საკითხზე [illegible] [illegible] წყარო, რომ XIII ს-დან დაწყე-ბული, ქართველებს შეეძლოთ [illegible] [illegible] მონღოლებზე გამარ-ჯვება მოეპოვებინათ. [illegible] [illegible] „[illegible] ჟამთამდე ჩვენ-თა"-მდე[42], გვამცნობს [illegible]. მაგრამ [illegible] შეიცავდა მატიანის შეს-წავლის, ე. ი. გიორგი V დროის, რომელიც მონღოლთა ულუსისაგან განთა-ვისუფლებამდე [illegible] [illegible] [illegible] ცნობა ივ. ჯავახიშვილს. უნდა ვიფიქროთ, რომ სწორედ ამის შემდეგ [illegible] შემატიანეს სურდა-ნა, [illegible] წარმოუჩინა მკითხველისათვის [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ჰქონდეთ. [illegible] ამ ღირსშესანიშნავ მოვლენას, მონღოლთა ულუსის დასასრულის, [illegible] წინ. ამიტომ არ იწერება ჟამთააღმწე-რელი [illegible] [illegible] გიორგი V მეფობის. მის [illegible]. [illegible]

---

[40] Н. Я. Марр, Описание грузинских рукописей Синайского монасты-ря, М.—Л., 1940, с. 167.

[41] ჟამთააღმწერელი, გვ. 296, 255, 165.

[42] იქვე, გვ. 165.

ტიკოსი, დიდის ვარსკვლავის — მთიების ამობრწყინებას ადარებს („და იწყო მთიებმან აღმოჭვირვებად").

ჩვენი აზრით, მემატიანის მოღვაწეობის ზედა ზღვრის განსაზღვრის დროს განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებას, რომ ჟამთააღმწერელი არსად არ ახსენებს ლიხთ-იმერეთის შემოერთებას გიორგი V მიერ. ვახუშტის მიხედვით კი ეს 1330 წ. მოხდა[43]. უცნაური ის არის, რომ როდესაც მემატიანე დასავლეთ საქართველოს ვითარებას აღწერს და მოგვითხრობს დავით ნარინის შვილებს — კონსტანტინესა (გარდ. 1327 წ.) და მიქელს (გარდ. 1329 წ.) შორის ატეხილი შფოთის შესახებ, არცერთი სიტყვით არ ახსენებს გიორგი V-ის დასავლეთ საქართველოში გადასვლას და მის შემოერთებას, თუმცა ჟამთააღმწერელი მათ გარდაცვალებას მოსწრებია[44]. ეს გარემოება შეიძლება ორგვარად აიხსნას: ან უნდა მივიჩნიოთ, რომ ვახუშტის შესაბამისი ცნობა გიორგი V-ის დასავლეთში გადასვლის შესახებ სინამდვილეს არ შეესაბამება, ან კიდევ იმით, რომ ჟამთააღმწერელი ამ მნიშვნელოვან მოვლენას ვეღარ მოესწრო და გარდაიცვალა 1329—1330 წლებს შორის. პირველი მოსაზრება უთუოდ უარსაყოფია, რადგან ლიხთ-იმერის შემოერთებას, ვახუშტის გარდა, უტყუარად ამოწმებს „სწავლულ კაცთა კომისიის" ცნობაც[45] და არაპირდაპირ უცხოური წყაროც — 1330 წ. პეტრე გურალდის წერილი. ამ წერილში დასავლეთ საქართველოს უძლიერესი ფეოდალი მამია დადიანი მთელი საქართველოს ამირსპასალარად იხსენიება[46]. ამგვარად, რჩება მეორე მოსაზრება, ე. ი. ის, რომ ამ ამბავს მემატიანე ვეღარ მოსწრებია. თუ არა ეს გარემოება, გამორიცხულია, ჟამთააღმწერელს არ აღენიშნა გიორგი V ეს უაღრესად მნიშვნელოვანი ღონისძიება, იმ დროს, როცა შედარებით ნაკლებ მნიშვნელოვან ფაქტს — გიორგი ბრწყინვალის მიერ ოსთა განდევნასაც, ხაზგასმით აღნიშნავს[47]. გასაგებია, რომ ჟამთააღმწერელი გიორგი V-ის უფროსი თანამედროვეა და დასავლეთ საქართველოს შემოერთებას (1330 წ.) იგი ვერ მოესწრო. ამ აზრს, თითქოს ორი გარემოება ეწინააღმდეგება: ერთი ის, რომ ვახუშტის მიხედვით, ჟამთააღმწერელთან ნახსენები ჯაყელთა დამორჩილება 1334 წ. მოხდა; მეორე გარემოება კი ის არის, რომ ჟამთააღმწერელი ერთგან გიორგი V-ის შესახებ აღნიშნავს: იგი „განდიდნა უმეტეს

---

43 ვახუშტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 801.

44 ჟამთააღმწერელი, გვ. 293.

45 ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 325 (ვახტანგ VI-ის კომისიის ჩანართი).

46 ვ. კიკნაძე, საქართველოს საგარეო ურთიერთობის ისტორიიდან, „მნათობი", 1982 № 9, გვ. 157—158.

47 ჟამთააღმწერელი, გვ. 296.

შემდგომი მეფეთაო. ივ. ჯავახიშვილმა თავის დროზე მიაქცია ყურადღება ამ ფრაზას და გამოთქვა ვარაუდი, რომ აქ ტექსტის გვიანდელ ჩამატებასთან უნდა გვქონდეს საქმე და არა თავდაპირველ ვითარებასთან. ეს ვარაუდი იქიდან გამომდინარეობს, რომ მემატიანეს, რომელიც გიორგი V მოღვაწეობისას ცხოვრობს, მისი შემდგომი პერიოდის შესახებ ცნობები, ცხადია, არ ექნებოდა. უკანასკნელ ხანს, მკვლევარმა რ. კიკნაძემ დაადასტურა ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდის სისწორე[48]. მართლაც, თუ არ ვიგულისხმებთ, რომ აქ განსაკუთრებულად ნათქვამ ფრაზასთან, ანუ მოგვიანებით გადამწერთა მიერ ჩამატებულ ტექსტთან გვაქვს საქმე, გამოდის, რომ მემატიანე გიორგი V-ის შემდგომ, ორი მეფის — დავით IX (1346—1360) და ბაგრატ V (1360—1393) ხანობას მაინც მოესწრებია, ე. ი. ამ შემთხვევაში ის სულ სხვა ეპოქის — XV ს. მოღვაწე გამოდის, რაც სავსებით გამორიცხულია.

რაც შეეხება ჯაყელთა დაქვემდებარებას 1334 წელს, ამ თარიღს ვახუშტის გარდა არავინ ასახელებს, ხოლო ვახუშტის წყარო ამ შემთხვევაში გაურკვეველია; ამავე დროს, თუ ამ თარიღს შევუდარებთ ცნობას მამია დადიანის 1330 წ. ამირსპასალარობის შესახებ, შეუსაბამობა იქმნება. ე. ი. ვახუშტის მიხედვით ამირსპასალარობა 1334 წლამდე ჯაყელთა გვარშია, პეტრე გურიელის ცნობით კი უკვე 1330 წ. მამია დადიანი ამირსპასალარია. აქედან ის დასკვნის გამოტანა შეიძლება, რომ ვახუშტის ეს თარიღი არასწორადაა აქვს გამოთვლილი, რადგან უპირატესობა (დადიანთა ამირსპასალარობის შესახებ) თითქოს მოვლენების თანამედროვე პეტრე გურიელის ცნობას უნდა მიენიჭოს; ყველა სხვა, გიორგი V-ის სახელთან დაკავშირებული მოვლენა კი, რომლებსაც ჟამთააღმწერელი ასახელებს — ოსთა განდევნა ქართლიდან (XIV ს. 20-იანი წლები) და მონღოლთა ულუსის გადაგდება, 1330 წლამდეა საგულისხმებელი. ვფიქრობთ, ჟამთააღმწერელი ამ წელს უკვე ცოცხალი აღარ არის და ჯაყელთა დამორჩილებაც მანამდეა საგულისხმებელი.

შეჯამებული სახით, ანონიმი მემატიანის შესახებ ასეთ დასკვნებს ვიღებთ: ჟამთააღმწერელი წარმოშობით მესხეთიდანაა, სასულიერო პირია, სამეფო კართან და ჯაყელებთან ძლიერ დაკავშირებული. მემატიანე თავს ასახელებს დემეტრე II დასჯის [illegible], რომელსაც ახსენებს მლოცველ-მონაზონ მოსეს. იგი უნდა მოღვაწეობდეს XIII ს. ბოლო ოთხეულში, ვიდრე XIV ს. 30-იან წლებამდე.

48 რ. კიკნაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 54.

ГРУЗИЯ В XIV ВЕКЕ

Резюме

В работе изучен чрезвычайно бедный в документальном отношении, но важный период в истории Грузии — свержения столетнего монголо-татарского ига и объединения разрозненной на части страны в единое государство. В работе рассмотрены все аспекты политического развития Грузии, а также ряд вопросов, связанных с основными этапами развития государства — сюзерена Монголо-Ильханов.

Проведено монографическое исследование событий, начиная с конца XIII века до нашествия Тимур Ленга в конце XIV века. Восполнены пробелы в истории изучаемой эпохи, по новому решены и интерпретированы спорные вопросы, установлены даты правления политических деятелей этой эпохи. (Георгия V Блистательного, Георгия VI малого, Вахтанга III, Димитрия, неизвестного царя — начала XIV в. и др.). Автор наиболее полно использует все грузинские и иностранные источники, вводит в научный оборот новые ценные документы, а также использует неопубликованные рукописные материалы (рукописное наследие акад. И. А. Джавахишвили. Грузинский свинаксарий XIII—XIV вв. из Гос. публичной библиотеки г. Ленинграда им. М. Е. Салтыкова-Щедрина и др.).

На основе анализа и сопоставления с другими иноязычными источниками (например, со сведениями Хафизи Абру, аль Кутби аль Ахри и др.), труда выдающегося грузинского историка XVIII в. Вахушти Багратиони — показана ценность его сведений о событиях XIV века, документированных ныне утерянными источниками XIII—XIV вв. Тщательный анализ сочинения анонимного грузинского летописца XIV века, (т. н. «Жамтаагмцерели») дает основание автору заключить, что историк был современником и нередко, очевидцем описываемых им событий. В монографии отдельная глава посвящена выяснению авторства этой ценнейшей столетней летописи. В. И. Кикнадзе приходит к выводу, что анонимный летописец несколько раз упоминает себя при описании казни

Димитрия II Самопожертвователя (1270—1289) в Муганской степи 12 марта 1289 года (Иеромонах Мосэ).

Автором впервые введены в научный оборот такие важные европейские (латиноязычные) источники, как: послание царя Георгия V королю Франции Филиппу VI Валуа (1332—1333), эпистола 1330 года епископа сухумских католиков — Петра Гералда кентерберийскому архиепископу, сведения о Грузии персидского автора середины XIV века Абу Бакра аль Кутби аль Ахри и др.

Фундаментально проанализирована статья английского картвелолога Девида Ланга, посвященная эпохе царствования Георгия V. Опираясь на документальный материал, показана ошибочность основных выводов Д. Ланга, причем в отличие от более ранних откликов на упомянутую статью, автором рассмотрены все аргументы приводимые Д. Лангом.

Впервые показано, что под битвой Георгия V (1318—1346) с адарбадаганскими нойонами (Южный Азербайджан) в 30-х годах XIV века, подразумевается вторжение чобанида Хасана Кучука (Малого).

Детальный анализ показаний, надписи церкви сел. Даба (Боржомский р-н), источников сочинения Вахушти Багратиони и анонима XIV века, позволяет В. Кикнадзе датировать воцарение Георгия V — 1318-м годом, вместо принятого в грузинской историографии — 1314 года.

Всестороннее рассмотрение и новая интерпретация как известных исторических сведений, так и привлечение данных европейских и частично восточных источников, дает основание тщательно аргументированному выводу автора об окончательном освобождении Грузии от татаро-монгольского владычества в 1327—1335 гг. и объединении Восточной и Западной Грузии в 1330 году.

В труде изучены также памятники материальной и духовной культуры XIV в., свидетельствующие о сохранении древних традиций и достаточно высокого уровня развития культуры.

Проанализированы объективные причины, благоприятствующие достижению Грузией независимости (ослабление государства Ильханов, успех деятельности Георгия V на внутри- и внешнеполитическом поприще), а также роль сох-

ранившегося домонгольского феодального государственного субстрата Грузии.

В труде особое место уделяется анализу сложной нумизматической ситуации XIV века.

На основании всех имеющихся источников, в ряде случаев, по новому интерпретируются исторические события середины и второй половины XIV века.

Т. О. в монографии наиболее полно восстановлено и представлено в последовательности сложное внутри- и внешнеполитическое положение Грузии с 90-х гг. XIII века до конца 80-х гг. XIV века.

შემოკლებებისა და პირობითი ნიშნების განმარტებანი

ენიმკის მოამბე — ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე.

თსუ შრომები — თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები (ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნებათმცოდნეობის სერია).

ჟორდანია თ., ისტორიული საბუთები... — ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა და ძველი ვაჰანის ქვაბთა. თბ., 1895.

ჟორდანია თ. ქრონიკები... — ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ (ტ. II, თბ., 1897, ტ. III, თბ., 1967. გამოსაცემად მოამზადეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ).

ЗВОРАОб — Записки Восточного Отделения Русского Археологического Общества.

BSOAS — Bulletin of the school of Oriental and African Studies. (University of London)

Raynaldy O. Annales Ecclesiastici — Annales Ecclesiastici, at anno quo definit Caes. card. Baronius MCXVIII usque ad annum MDXXXIV continuati ab Odorico Raynaldo. Tarvisino Congreg. oratorii presbytero, T. XV, Rome, 1691

[ ] — ნაკლული ტექსტის აღდგენა.

( ) — აზრობრივი აღდგენა.

< > — ზედმეტობის ნიშანი.

შინაარსი

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სამეცნიერო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სბ 4123

გამომცემლობის რედაქტორი რ. ფეიქრიშვილი
მხატვარი სპ. ცინცაძე
მხატვრული რედაქტორი გ. ლომიძე
ტექრედაქტორი ნ. ბოკერია
კორექტორი ე. ჩიხლაძე
გამომშვები ე. მაისურაძე

გადაეცა წარმოებას 4. 8. 1988; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 19. 5. 1989
ქაღალდის ზომა 60×90 1/16; ქაღალდი № 1; ბეჭდვა მაღალი
გარნიტურა ვენური, პირობით საბეჭდი თაბახი 11. 25;
პირ. საღ. -გატ. 11. 5; სააღრიცხვო საგამომცემლო თაბახი 9. 83;

უე 02266; ტირაჟი 4000; შეკ. № 2509;

ფასი 2 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

Кикнадзе Важа Иванович

ГРУЗИЯ В XIV ВЕКЕ

(на грузинском языке)

«МЕЦНИЕРЕБА»
ТБИЛИСИ
1989

გამომცემლობა „მეცნიერებამ“ გამოსცა შემდეგი წიგნები:

ბ. გძელიძე. ურთიერთდახმარების ფორმები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, ფასი 1 მ. 50 კ.

პ. რატიანი. თბილელი ბერები, ფასი 1 მ.

ა. ბარამიძე. მაქსიმე ბერძნიშვილი, ფასი 30 კ.

საქართველო და ევროპის ქვეყნები, ფასი 2 მ. 10 კ.